

Г
БЭХТИЈАР
СЕЧИЛМИШ
В
БАҲАБЗАДЭ
ӘСӘРЛӘРИ

2

Бәхтијар Ваһабзаде

СЕЧИЛМИШ ЭСЭРЛӘРИ

ИКИ
ЧИЛДӘ

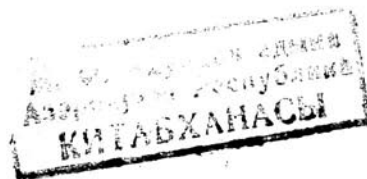
АЗӘРБАЙҖАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЯТЫ
БАКЫ - 1975

Бәхтијар Ваһабзаде

СЕЧИЛМИШ ЭСЭРЛӘРИ

ИКИНЧИ
ЧИЛД

(поэмалар)

АЗӘРБАЙҖАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЯТЫ
БАКЫ 1975

144/100

ЛЕНИНЛӨ СӨББӨТ

1. ИНГИЛАБ

Ленин, Сəнин һәр чүмлəни,
һәр кəлмəни,

Дөнə-дөнə
əзбэрлəдим.

Сөзлəриндэн маја тутан
сөзлəрими дəјүшлəрдə
мəрд елəдим.

Үрəјимдə
əзизлəдим.

Инам долу,
һүнəр јолу
һəјатыны чох излəдим

Гəдэм-гəдэм,
аддым-аддым...

Јох,
Мэн сənə

Көзү бағлы вурулмадым...

Дөнə-дөнə
Кечирмишəм
үрəјимин теллəриндэн

Һәр сөзүнү, кәлмәни мән.
Мәрамыны дәрк еләйиб
Үрәјимдә әзизләйиб, әркәләйиб
Мән олмушам.
Сәни севиб, баша дүшүб
Мән тәзәдән доғулмушам.

Јашамагчын
Һәр әзаба гатлашырыг
Өләһәдәк

Өмүр бирдир...
Бәс чәннәти, чәһәннәми
танымыркән
Бир өмүрдән нечә кечмәк?
Бир өмүрдә
«Һәјат — өлүм» зирвәсинә
галхмајана

Бу дүнјанын
гышла јазы
фәрг еләмәз.

Өлүмләрдән горхуб гачар,
Һәјат ону силкәләмәз.
Нәдән өтрү јашамагын
Она кәрәк олдуғуну билмәјәнләр
Нәдән өтрү өлмәји дә
дәрк еләмәз.

«Һәјат—өлүм»—зирвәсинә
учалдын сән.

Гәлбиндәки әгидәдән
күч алдын сән.
Чәмијјәти чевирмәдән,
девирмәдән,

Гасырғалар гучағында
Өз-өзүнү,
өз гәлбини јетишдирдин,
чевирдин сән.

Фикрә дөндүн,
Мәсләк олдун,
Бајраг олдун.

Вәтән үчүн
Вәтәнинин дәрдләриндән
Сән доғулдун.

Үрәјиндә илдырымлар
Чахды сәнин.

Вәтән дөнүб
Өз-өзүнә

Сөзләринин ајнасында
бахды сәнин.

Вәтән көрдү, о, күчлүдүр,
Нејләмәк ки,

Голларында зәнчири вар,

Амма сәнин көзләриндә
Сабаһынын дан јери вар.
Архаланды Вәтән сәнә,
Архаландын сән Вәтәнә.
Сән әввәлчә

өз гәлбиндә јаратмышдын
Сабаһыны бу Вәтәнин.

Үрәјиндә илдырымлар
чахды сәнин.

Фикирләрин тоғушмасы,
Дујуғуларын ингилабы,
Мәсләкини доғду сәнин.
Бу мәсләкин габағында
нечә дөндү өлүм, сүркүн.
Горху, әзаб.

Гэлбиндэки ингилабдан
Риш'элэнди,
Елэдижин о чеврилиш,
О ингилаб!

2. ХАЛГ, ХАЛГ

«Халг күтлөөн ичөрисиндэ биз һөр һалда
дэвиндэ бир дамчыгьг во биз јалмиз о
заман идарэ едө билерик ки, халгын дөрк
отдијини дүвжүн ифаде едөк».

(Ленин, Эсөрлэри, 33-чү чилд, сәһ. 309)

«Јалмиз халга инананлар, чанлы халг јара-
дычылығы булагындан су ичөплөр галиб
кэлиб, һакимијјәти элдө сахлајачаглар».

(Эсөрлэри, 26-чы чилд, сәһ. 294).

Һөмишө «халг» — дејөн, халга сөјкөнән,
Халгдан гүввөт алан өзү халг олар.
Саһилдө дил ачыб данышар, нэдән,
Дөниздө күкрәјиб чошан далғалар.

Үфүгдән кенишдир, көјлөрдән дәрин,
Фитрәти,
гүдрәти,

һикмәти халгын.

Онун зәкасыјла дүшүнәнләрин
Гөлунда бирләшәр гүдрәти халгын.

Халга архаланан халгсевәрләрин
Өзү дә халг үчүн архаја дөндү.
Халга архасыны чевирәнләрин
Архасы һөмишө јердә көрүндү.

Өзүнү халгындан үстүн сананлар
Халгын дүһасындан чох кери галды.

Халгын чијәрилә нәфәс аланлар
Халгдан гүввөт алыб галхды, учалды.

Көтүрәк тимсалы тәјјарәлөрдән,
О ки, бош һавадан од ала билмәз.
Јер үстә фырланыб дөnmәсә...

Јердән

Көјләрин гатына учала билмәз.

Мән сәни охудум

Дедин: — һәр заман

Халг бир үммандырса, дамчыларыг биз,
Учуб јох оларыг ажрылсаг ондан,
Үмманын ичиндә аңчаг варыг биз!

Һөмишө халгына баш әјдијиндән
Учалдын заманын кешмәкешиндә.
Өзүн дүшүнчәдә бир үмман икән
Өзүнү әритдин үмман ичиндә.

Тутдун кәләчәјә үзүнү даим,
Өзүн дә әбәди бир заман олдун.
Халгын габағында өзүнү даим
Дамчы сандығындан сән үмман олдун!

Азадлыг уғрунда ахан ганларын,
Ким дејир бухары көјә соврулур?
Халгын гәм одуна алышанларын
Дајаг нөгтәси дә халг өзү олур.

Дајаг нөгтәсини сән Аршимедтәк
Кәзмәдин...
Тапмышдын өзүндә халгын.

Сән она руһ вердин, о сәнә мәсләк
Бөјүдүн, учалдын, көзүндә халгын.

Көмәји кәнардан көзләмәдин сән,
Вәтәнә күвәндиң, халга гошулдун.
Сән өз вәтәнини чох севдиңдән
Бу бојда дүнјаја вәтәндаш олдун.

Дәрк етдим бу бөјүк һәгигәти мән:
Севкин һәр атәшдән кечирәр сәни.
Халгы дәрк етмәсән, халгы севмәсән,
Халг нә дәрк еләјәр, нә севәр сәни.

3. А ЧЫГ СӨҢБӘТ

«Ачыг сijasәт—ән јахшы сijasәтдир. Прин-
сипиал сijasәт — ән әмәли сijasәтдир».

(В. И. Ленин, *Әсәрләри, 12-чи чилд, сәһ. 9*).

Дөнә-дөнә кечирмишәм
Үрәјимин телләриндән
Һәр сөзүнү,

кәлмәни мән.

Мәрамышы дәрк еләјиб
Үрәјимдә әркәләјиб

Мән олмушам.

Ашыб-дашан дағ селијдим,
Ахыб

ахыб

дурулмушам...

Инди мәним һаггым да вар,
Өз-өзүмлә —

Өз кечәмлә, күндүзүмлә
Үзбәүзә данышмаға.
Дүнәнимдән, бу күнүмдән
Сөз ачмаға.

Инди кимәм?
Мән пәчијәм?

Адым нәдир?
Сојадым нә?

Дүнәним нә?
Бу күнүм нә?

Тәзәм нәдир, бојадым нә?
Һардан кәлдим?
Мән нәјә сәрф етмәлијәм
Өз атамдан пәј алдығым
бу һәјаты?

Бунлар сәнин габағында
Вичданымын
һесабаты!..

Гол будаглы бир ағачам,
Бу торпаға ишләјибдир
Көкүм мәним,
Риш'әм мәним!
Бу торпағын нәғмәсини
Бу торпаға охумагдыр
Ишим мәним,
Пешәм мәним!
Билирәм ки,
һәр әввәлин
бир сону вар.

Мэн дэ кэлди-кедэријэм,
Бу торпагдан алдығымы
Бу торпаға вермэлијэм,
Нэ гэдэр ки, мэн, диријэм...

Һәр шеј ичир өз сујуну
үрәкләрдән.

Үрәјимин арзусудур,
өз сөзүдүр әмәлләрим:
Һәјатымын мә'насыдыр,
күзкүсүдүр әмәлләрим.

Үрәјимин вургусудур
Һәр һечасы һәр ше'римин!
Бу Вәтәндир, бу торпагдыр,
Һәм әввәли, һәм дэ сону
Китаб-китаб сөзләримин.

Еј рәһбәрим,
улум мәним,

Өз әгидәм, јолум мәним,
Сәнин кими севмәлијик,
Јурдумузу,
елимизи.

Сәнин кими севмәлијик,
Бабамызын очағыны,
Атамызын чырағыны,
Нәғмәмизи,
дилимизи!..

Сәнин фикрин, сәнин ешгин,
Бу дүнјаја
Ачды бизим көзүмүзү.

Сән танытдын
Өзүмүзә өзүмүзү.

Инамындан биз өјрәндик,
Азадлыға кедиб чыхыр
Додаглара гыфыл вуран зүлмүн сону.
Ингилабдан биз өјрәндик
Һәгигәтин нәјә гадир олдуғуну...
Өјрәндик ки, үзүн рәнки
Батиндәки ләкәләри дана билмәз.
Һагг инчәләр, сына билмәз!
Өјрәндик ки,

Сел күчүдүр елин күчү
О, өзүнү дәрк едәндә
Бир нәфәри мин-мин олур.
Әдаләтлә һаггсызлығын савашында
Һаггы јыхмаг чәтин олур!
Зор — инамсыз,
Һагг — инамлы!
Инамлынын һәм силаһы, һәм дэ сөзү
кәскин олур.

Инамлынын габағында
Инамсыз чох мискин олур!
Ингилабдан өјрәндик ки,
Әгидәдә бир олдуғча
Әмәлдә дә бирик, бирик!
Бирик!

Демәк биз гадирик!
Ингилабын бәһрәләри
Өнүндәдир көзүмүзүн.
Учалырыг, јүксәлирик
Биз күн-бә-күн!
Тарихин дә јолларыны
кәсә кетдик.
Узун јолу гыса кетдик.

Биз ајларын бадәсини
Бир саата ичәнләрик.
Өзүмүзү кечәнләрик!
Биз заманы саатла јох,
Сигләтилә өлчәнләрик.
Дағдан дүзә јол чәкирик,
Бир кечәдән мин күндүзә

јол чәкирик.

Өлүмләрин өлүмүнә јол чәкирик.
Даим вахты ғысалдырыг,
Андан ана дејил артыг,
Андан күнә јол чәкирик.
Аја, күнә јол чәкирик.
Улдузлара тор атырыг.
Јарадырыг, јашајырыг,
Јашајырыг, јарадырыг!
Улум мәним,
Анчаг һәлә јолумузда
Гангал да вар, тикан да вар.
Тикән дә вар, сөкән дә вар.
Ел наминә, јурд наминә
Өз нәфсини јыхан да вар.
Өз хејринин көзләрилә
Бу дүнјаја бахан да вар.

Билмәк, көрмәк истәмирәм,
Мәтләбләрин бојасыны,
тәрсини мән.
Улум, сәндән өјрәнмишәм
Нәјә севки, нәјә нифрәт
дәрсини мән.

Бәли, сәндән өјрәндим ки,
Ачыг, ајдын бир сијасәт
Ән доғручу сијасәтдир.

Әјрилији, алчаглығы
Пәрделәмәк

өзү бөјүк чинајәтдир!
Бир мәтләбдән сөз дүшәндә
Нә «һә» дејән,

Нә «јох» — дејән,
Нифрәти дә, севкиси дә
билимәјән,

Сојугганлы оланлара,
Адам башлы иланлара
Нифрәтими кизләтмәдим.
Һәр сөзүмү ачыг дедим!
Гамчыладым
Маска кими
«Сәдагәти», «әдаләти»

сифәтини
таханлары —

Гамчыладым
Чивә кими сојуг көрүб
енәнләри,

Исти көрүб галханлары...
Мәним ше'рим
Дәлиб кечә биләјди каш
«Ширин» сөздән,
«Һәлим» үздән
Дүзәлдилмиш галханлары.
Гамчыладым,
«Бөјүјүнүн»

бирчә илыг бахышыны
газанмагчын

Намусуну, гөјрәтини,
сатанлары.

Бу алверин көлкәсиндә
Раһат-раһат јатанлары.

Гамчыладым
Өз адыны дана-дана,
О үнвана, бу үнвана
Гара бөһтан јазанлары,
Гамчыладым,
Үрәјинин әјрисилә
Дүз мәтләби
Әјрилијә јозанлары.

Гамчыладым
Сифәтилә күлүш сәпән
Әмәлијлә зәһәр әкән

шәкәр сөзлү,
мин бир үзлү
хәбисләри.

Гамчыладым,
Гара, кизли нијјәтина
Сөзләринин ағ рәнкилә

бәзәк вуран,

Дили илә үрәјинин арасында
Јүз-јүз иллик јоллар дуран

иблисләри...

Гамчыладым
Әјилмәји

Јүксәлишин јолу билән
јалтаглары,

Гамчыладым

Әгидәси рүшвәт олан
алчаглары!

Сән дедин ки:

...Рүшвәт кими бир һал варса,
Әкәр бунун олмасына имкан варса
Сијасәтдән данышмағын мә'насы јох.

Биз бунлары дејән заман,
Рүшвәтхору дејән заман
Гәләмимиз сәндән алып
өз күчүнү.

«Ленин дејиб» — дејән заман
Сөз артырыр сөз күчүнү.
Рүшвәтхора нә ад верәк?
О, инсанлыг шәрәфини
Бир гарына, бир мә'дәјә

дәјишдирир.

Дүшүнмүр ки,

Нәји нәјә дәјишдирир.

Һәр алвердән газанч уман о дәллаллар
Бу алвердән нә газаныр?

Өз әлилә

Манатлара чевирдији намуսуну
хәрчләјәндә

Әли јанмыр,
Амма онун бахты јаныр.
Ады, саны бахталаныр.
Үзүмүзә баха билмир
Јерә дикир көзләрини,
Бахышлары көлкәләнир,
Үрәји дә сахталаныр.
Бәрг вурур арвадынын даш-гашлары
Әвәзиндә

Шүшә кими

Сојуг олур бахышлары.

Алны ачыг, дили узун
оланларын габағында

Нә дејәчәк —

Әли узун, дили көдәк?

О гангалдыр,

М. 47. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республикасы
КИТАБХАНАСЫ

Бу тэрэфдэн гопарсаг да
О тэрэфдэн көжэрэчэк.
Ришэсинэ һүчүм кэрэк!
һүчүм кэрэк!
һүчүм кэрэк!

4. «Ј А Х Ш Ы А Д А М»

«Һәр һансы бир адам һаггында үмумијјәт-
лә «Јахшы адамдыр», — дејә Јаҗын харак-
теристика вердикдә Владимир Илич асан-
лыгла ачыгландырмаг оларды.
«Бурада «Јахшынын» мәтләбә нә дэхли
вар», — дејә о е'тираз едирди. Јахшысы бу-
лур, дејин көрөк онун Јеритдији сифаси
хәтти нечәдир...»

Г. М. Қржижаповски.

Көзәл сөздүр!
Мәтләби дүз, мәрамы дүз!
Дүз мәгсәдә, дүз һәдәфә
Вурур бу сөз!
Көзәл сөздүр!
Үрәјимдән хәбәр верир.
Адамлары танымагчын
Јолумуза чыраг тутур,
Јөн көстәрир.
Јахшы адам!
Сөјлә көрәк
Јахшылығы нәдир онун?
Хисләтини сажма мәнә
бир-бир онун!..
Сөјлә көрүм мәсләки нә,
ешги нәдир?
Ғалаңлары мәним үчүн
әфсанәдир!
18,

Нә мә'насы
мүлајимми
Әсәбими,
һүнәрлими,
һүнәрсизми?

Ја фәрлими,
Ја фәрсизми?
Нә демәкдир јахшы адам,
Јаман адам?

Јахшы, јаман дамғасыјла
Адамлары бир-бириндән ајырмагы
бачармырам!

Бири үчүн јахшы олан
Башгасыјчүн јаман олар.
Јаманлары јахшылардан
Сечән һаким,
Заман олар.

Хејирлә шәр — јол јолдашы,
Дајаныбдыр өмрүмүзлә јан-јанашы.
Һәр инсанын чөһәрини танымагчын
Нәдир бизә мәһәк дашы?
О, адамын чөһәрини,
фитрәтини десин бизә,

Ширин дилләр, ширин сөзләр
Тор чәкмәсин көзүмүзә.
Бири мәнә: — Јери кәлсә
Дағ кими галх,
Јери кәлсә думан кими
Әјил — деди.

Дил, үрәјин ғыфылыдыр,
ону бағла,
Дил үрәјин ачарымы? — Дејил — деди.

Буну дејән

Беч өзү дә истәмәдән
Өз гэлбини ачды мәнә.

Көрдүм орда эф'иләри, иланлары
Көрдүм орда нечә-нечә
Бөһтанлары, јаланлары.
Көрдүм орда тора дүшүб,
эл-голуну

Саға-сола чаланлары!
Нечин көрәк өзкә рәнкә
Бојанмалы мәним дилим?
Гэлбим һансы рәнкәдирсә,
Нә дәхли вар,
Ағ олмалы мәним дилим?

Јазыг дедим!
Сән һәмишә өз-өзүнә һүчумдасан,
Сән дилинлә үрәјинин арасында
учурумдасан.
Нә көрмүсән бу учурумда?

Галх, гэлбинин зирвәсинә —
Гулаг кәсил үрәјинин
өз сәсинә,
Ону кәтир, анан сәнә ејрәтдији
Дилин гајнар ләһчәсинә.
Өз әгидән, сөзүн олсун бу дүнјада,
Адамларын чәркәсинә чыхмаг үчүн
Үзүн олсун бу дүнјада!

Хејирлә шәр —
Дајаныбдыр јан-јанашы
Инсанларын фитрәтини,
Чөвһәрини, билмәк үчүн
Нәдир дүзкүн мәнәк дашы?
Мәсләк! Амал!

Әсл инсанын јол јолдашы!

Өмүр — үзүк, мәсләк исә үзүк гашы!
Һәр үзүјүн гашындадыр өз дәјәри
Инсанын да мәсләкидир дүз дәјәри!
Әгидәси-чөвһәридир һәр инсанын,
Чөвһәри дә—дәјәридир һәр инсанын.

Мәсләк варса—мәрддир демәк,
Өз јолундан дөнмәјәчәк!
Мәсләк јохса—сөјүд кими
Әјиләчәк о тәрәфә, бу тәрәфә.
Вурмајачаг бир һәдәфә!

Мәсләк варса — о, горхмаздыр,
гүдрәтлидир,
чүр'әтлидир.
Мәсләк јохса — о, горхагдыр,
о, јалтагдыр!

Варлығыны бир «Сағ ол»а сатачагдыр.
Мәсләк варса — зәһмәтиндән ләззәт алып
Фәдакардыр, ишкүзардыр!
Мәсләк јохса — өз ишиндән, пешәсиндән
О, безардыр!

Мәсләк варса —
Севкиси дә бәлли онун,
нифрәти дә.

Мәсләк јохса —
Бәлли дејил, хисләти дә!..
Мәсләк варса —
О билир ки, јашамағын мә'насы нә,
Мәсләк јохса —
О, бир јүкдүр һәм дүнјаја,
һәм өзүнә.

Мәсләк јохса —
Башгасынын гисмәтини
чала билән чалагандыр.

Мәсләк варса —
бир сөз илә:

О, инсандыр,
О, инсандыр!

Јахшы адам!

Сөјлә көрәк јахшылығы нәдир онун?

Хисләтини сәјма мәнә

бир-бир онун.

Сөјлә көрүм мәсләки нә,

ешги нәдир?

Галан шәјләр мәним үчүн әфсанәдир!

5. ҺЕРБЕРТ УЕЛС

«В. И. Ленин кечмишин тарихини о гә-
дәр јахшы билирди ки, зәманәмизә кәлә-
чәкдән баха билирди, буну бачарырды... О,
үмумијјәтлә өзүндән әввәл һеч кәсин көрә
билмәдијини, нәләр олачағыны әввәлчәдән
көрә билирди. Мәним фикримчә она көрә
буну едә билирди вә бачарырды ки, өз
бөјүк гәлбинин јарысы илә кәләчәкдә јә-
шайырды».

(В. И. Ленин вә М. Горки. Мәктублар, ха-
тирәләр, сәкәдләр, 1961, сәһ. 287.

Кечмишләри јада салыр,
о, анырды.

Бу күнүндән кәләчәјә
бојланырды.

Јашајырды мин арзујла,
мин диләклә...

Онун гәлби дөјүнүрдү
кәләчәклә...

О, көрүрдү мејвәләри
Будаг үстдә дүјмәләнән
һәр чичәкдә.

Өзү мәһдуд бир заманда јашаса да
Фикри, зикри јашајырды кәләчәкдә,
кәләчәкдә!

Кәләчәјә чатмаг үчүн
О, кечмишдән дәрс көтүрүр.
Бунунчүн дә

Илкә бахыб сону көрүр.

Бунунчүн дә, о, әввәлдән
сечә билди өз јолуну.

О, дүз кетди, дүз јолуну.

Һерберт Уелс

«Хәјалпәрәст»

Адландырды бир вахт ону.

Хәјал, хәјал! Фантазија!

Рәгәмләри, дүстурлары,

Палтар кими кејинәнләр,

Күнүн хырда кәсирини,

Нөгсаныны шиширдәрәк
дејинәнләр

Хәјаллара рә'ја деди, рија деди,
бош бир рија!

Хәјал, хәјал! Фантазија! —
Арзуларын, диләкләрин
јол јолдашы!

Фантазија!

Кәләчәјин тәмәл дашы!

Ленин деди: — Хәјалынын ганадында

Кәләчәјә учмајанлар,

Бу күнү дә һисс еләмәз,
дәрк еләмәз.

Һәјат ону силкәләмәз!
Фантазија! өмрүн, күнүн
Өз бәзәји, өз сүсүдүр.

Сабаһ илэ јашамајан,
Бу күнүн дә өлүсүдүр.
Уч хәјалым, уч хәјалым
Вүс'өтиндән ганад алым,
Бу күнүмдән сабаһыма көрпү салым.
Арзуларын, диләкләрин,
зирвәсинә мән учалым.
Уч хәјалым, уч хәјалым,
зәфәр чалым, зәфәр чалым!..
Уч хәјалым,
Дан јеринин шәфәгини
Үфүгләрдән әмәрәм мән.
Чырпынтысыз, һәјәчансыз
Өмрә өмүр демәрәм мән!
Уч хәјалым,
бу күнүмдән гопар мәни
Уч хәјалым, фикримдәки
даһа нурлу бир дүнјаја апар мәни!
Уч, сән учсан, һарда олса
Арзуларым, диләкләрим тапар мәни!
Ленин хәјал көзләрилә
көрдүјүнү јашамышдыр,
Дүнәниндә о, бу күнү јашамышдыр.
Һерберт Уелс!
О, фантастик романлары
јаза-јаза
Инанмады хәјалдакы арзумуза.
Ијирминчи ил!
Кремлдә әјләшибдир
Уелс, Ленин.
Бири суал, бири— чаваб.
Бири — шүбһә, бири инам,
Бири бәдбин, бири — никбин.

Суалларын чаваблары
Инам олуб
ахыр, ахыр.
«Зүлмәтдәки Русијанын» чөлләриндә
електрик шимшәк чахыр.
Уелс бахыр.
Көзләрини дөјә-дөјә
«О даһинин»
Хәјалында јаратдығы
бир күзкүјә.
Јох, инанмыр.
О, инамын сөзләринә;
Уелс бахыр
Бу даһинин кәләчәјә ишыг сачан
Көзләринә.
О инанмыр
бу инсанын
Һәр биринин мин киловат күчү олан
Електрик чәрәјанлы
сөзләринә.
О көзләрдә көрүр анчаг
Русијанын дағыдылмыш јолларыны.
Сәһралары гучаглајан
Електрик голларыны.
Инам исә һеј данышыр,
Елә бу вахт
онун һәр бир чүмләсиндән
Днепрдә, Днестрдә
Об үстүндә,
Күр үстүндә
Нечә-нечә нур алышыр.
Кечмишләри китаблардан
өјрәндикчә

Бабасынын дәрділерини
өз чининдә дашыјырды.
О, бу күнлә аддымлајыр,
кәләчәклә јашајырды.

6. ГӘҢГӘҢӘ

„Иногда казалось, что неукротимая энергия его духа брызжет из глаз искрами и слова, насыщенные ею, блещут в воздухе. Речь его всегда вызывала физическое ощущение неотразимой правды...“

М. Горький. «В. И. Ленин», изд. Полит. литературы, 1966, сәһ. 34.

„Никогда я не встречал человека, который умел бы так заразительно смеяться, как смеялся Вл. Ильич“.

(Ленә орада, сәһ. 21).

О, данышыр
Фәһләлерин габағында.
Сөзләр јаныр үрәјиниң тонгалында,
Аловлашыр додағында.
О данышыр...
Сөзләриндән од төкүлүр
Зәррә-зәррә, килә-килә
О данышыр,
мәзлүмларын, мәһкумларын дили плә.
О данышыр...
Гаранлыға мәш'әл тутур һәр кәлмәси.
Мүстәбидлик дүнјасынын
силкәләнир бүнөврәси.
О данышыр...
Мәнтигиниң әләјиндән кечирдикчә
Өтүб кечән заманлары.

Архасында чәркәләнир
һагг бағыран,
һагг чағыран
Әдаләтин гурбанлары.
О данышыр...
Онун нитги, кәләчәјин күзкүсүдүр.
Онун сөзү, тарих олмуш кечмишләрин
Сон сөзүдүр.

Зәнчирләнишиш Прометејин
Аллаһлардан оғурлајыб
Сахладығы о атәши
Бәхш едәчәк инсанлара.
Сон гојачаг, о, һәләлик бир өлкәдә
мәһкумларын
Од јолунда ахытдығы ал ганлара.
О данышыр...
Һәр кәлмәси бир көрпүдүр
Үрәјиндән милјон-милјон үрәкләрә
Бу көрпүдән ишыг ахыр
зәнчирләнишиш диләкләрә.
Бу көрпүнүн сүтунлары
Әкәр онун үрәјинә сөјкәнмәсә
Сөз һавада учуб кедәр.
Үрәкләри нә титрәдәр,
нә тәрпәдәр.
Гәлби ишыг гәјнағыдыр.
О, сөзләрин көрпүсүлә
Үрәкләрә нур ахыдыр,
нур дағыдыр.
Һәр бир нитги, нур дәрјасы,
Нур дағыдыр...

Бүтөв көрмәк истәјирди
һәр шеји

Бачармазды агыз учу данышмағы,
динмәји о.

Сөзләринин күлләсини
Атмамышдыр бир һәдәфә о, үрәксиз,
Күләндә дә гәһгәһәлә күләрмиш о,
Күлмәмишдир өмрү боју бирчә дәфә
о, үрәксиз.

Яры һәнәк, яры керчәк сөз демәмиш,
Мәтләбинин ичиндәки

Од итмәмиш, көз итмәмиш
Мәрамыны ачыг демиш, кизләтмәмиш.
Сөз алтында сөз аңлатмаг
Там мәтләбин парасыдыр,

Ики гүтбүн арасыдыр.
Нә о јанлыг, нә бу јанлыг.
Нә јахшылыг, нә јаманлыг.
Данышмамыш о пәрдәли.
Онун сөзү мисмар кими
дүз чахылыб
дашы дәлиб.

Мәрамыны, мәгсәдини
билән кәсин

Јолу да бир, сөзү дә бир.
Мәгсәдинә, мәрамына
О, дүз кедир, о, дүз кедир.
Нә әјилір, нә бурулур.
Сојугда да, истидә дә
Мәгамында сабит олур.

Бүтөв көрмәк истәјирди һәр шеји о
Бачармазды агыз учу данышмағы,
күлмәји о.

Бүтөвүнә вургун иди
Фәрәһин дә, кәдәрин дә.

Ахшамын да, сәһәрин дә...
Онун гәлби вәһдәтидир
јерин, көјүн.
О өзү бир тимсалыјды
бүтөвлүјүн.

7. ӘСКӘР — СӘРКӘРДӘ

«Рәдд олсун битәрәф әдәбијјатчылар!
Рәдд олсун фөвгәлбәшәр әдәбијјатчылар!».
(Ленин, Әсәрләри, X қилд, сәһ. 32).

— Нә? Битәрәф?

Бу сөзү

Гаралардым лүгәтдән.
Битәрәф нә демәкдир?
Аңламырам буну мән.
Тәрәф мәнә әкс олса да
Чәбһәси вар, фикри вар.
Фикирсиздән, чәбһәсиздән әлһәзар!
Дүшмән елә дүшмәндир
Каһ дост олуб, бу достлуғу
каһ данана нә дејим?

Достлуг илә дүшмәнлијин
Арасында дајанана нә дејим?
Тәрәф мәнә әкс олса да
Сифәти вар, сөзү вар.
Тәрәфсизин тәрәфи јох,
Мәгсәди јох, өзү вар.
Өз сифәти, өз мәсләки олмајанын,
Варлығыјла јохлуғунун фәрғи нә?
Еләсинин нә фәјдасы
Вәтәнинә,
Милләтинә,
Иргинә!

Тэрэф — фикир,
Тэрэф — чэбһэ,
Тэрэф — јол!

Күллэ ола билмирсэнсэ,
Һэдэф ол!

Ја о јанлыг, ја бу јанлыг!
Орталыгда тэрэф јох.

Тэрэф јохса

Намус да јох, гејрэт дэ јох,

Бирчэ сөзлэ: шэрэф јох!

Тэрэф јохса —

Сон мэнзили, сон мәгсэди

Билинмэјән јолчусан.

Тэрэф јохса —

Тэрэфлэрдән асылысан

Гисмэтини јаддан уман

Дилэнчисән, јолчусан.

Тэрэфсизлик нэ демэкдир?

Ја күндүз ол, ја ахшам.

Ја матэм ол, ја бајрам.

Дедим бэлкэ сечэммирсән

Тэрэфлэрин јахшысыны, писини —

Дүзүнү, эјрисини.

Бунунчунму сән ортада галмысан?

Учалмаг истэјиркән

Көр нечэ алчалмысан?

Тэрэфлэрдән гачанлары

Тэрэфлэри дана-дана

Өзүнү дэ бир күн данан

көрмүшүк.

Көлкәсини көрмәмишик,

О көлкәдэ, бу көлкәдэ

Далдаланан көрмүшүк.

Көлкәләр дэ көлкәләнән,
Сәнин көлкән һаны бәс?
Бармы сәндә бир мүгәддәс
Фикир, диләк,

ешг, һәвәс?

Мән јахандан, јапышмышам,
Чәмијјәтә сөзүн нә?

Өмүр јолдур.

Бу јолдакы изин нә?

Бу вахтадәк сечмәмисән

Аддымларын

Әјрисини, дүзүнү,

Демәк һәлә тапмамысан өзүнү!

Бир тэрэфдә горху дурур,

Бир тэрэфдә чәсарәт.

Бир тэрэфдә азадлыгдыр,

Бир тэрэфдә әсарәт.

Бир тэрэфдә әдаләтдир,

Бир тэрэфдә өлүм, ган.

Бир тэрэфдә һәгигәтдир,

Бир тэрэфдә ағ јалан.

Мәним сөзүм, мәним ше'рим —

Дөјүшән әскәрләрим,

Бу дөјүшдә кимиси,

Зәфәр чалыр,

ад алыр.

Кимиси дэ һәлә јаша долмамыш

Әлдән дүшүр, гочалыр.

Ше'рләрим — әскәрләрим.

Фикрим — сәркәрдәм мәним.

Фикрим бирдир, о дәјишмәз

Һәр саат, һәр дәм мәним!..

Әскәр јүз-јүз,

Сәркәрдәсә бир олар.

Ше'р эскэрлэrimi
Һәм җарадан һәм дөҗүшә апаран
Җалһыз бир фикир олар!
Нәдир фикрим? Нәдир ешгим?
Нәдир мәним сөзләrimин даҗағы?
Фикрим — Вәтән,
Ешгим — Ленин баҗрағы.
Ше'рим мәним, сөзүм мәним,
Бу фикирдән од алыр.
Даҗағына сөҗкәнмәҗән,
Учалмамыш алчалыр.
Ше'рләrim дөҗүшләрдә
Дүшмәнимлә
Бачарар, җа бачармаз?
Демәк чәтин!
Бәлкә онун иддиасы чох олса да,
Нәфәси тәнк, күчү аз!
Бирчә буну билирәм ки,
Ше'рим — күнүн эскәридир.
Сәчдә гылыр
Меһраб кими бу Вәтәнә
торпара!

Әгидәмин дүшмәнинә
Нифрәтилә силаһланыв
О, тәпәдән дырнаға!
Бирчә буну билирәм ки,
Олмаҗыбдыр фикримин
Башга рәнки, пәрдәси.
Һагг җолунда вурушдуруб
Дөнмәз эскәрләrimини
Ше'римин сәркәрдәси!

8. ҺӘГИГӘТ — ӘДАЛӘТ.

«Мүчәррәд һәгигәт җохдур, һәгигәт һәмишә конкретдир».

В. И. Ленин, Әсәрләри, 32-чи чилд, сәһ. 89—90.

Һәгигәт! Ән бөҗүк нәғмәсэн...

анчаг,

Сәни динләмәҗә гулаглар сағыр.

Һәгигәт, көзүнүн ичинә бахмаг,

Нә гәдәр кәрәксә о гәдәр ағыр.

Ән бөҗүк арзунун, ән бөҗүк ешгин

Маҗасы,

Күчүнү адындан алды,

Сәнә архаланыб һәгг оғлу Ленин,

Зүлмәт дүнҗасына гәләбә чалды.

Сән бир зәлзәләсэн, сән бир вәлвәлә

Бүтләри тәхтиндән җендирән олдун.

Елә ки, заманла вердин әл-әлә,

Әжилмәз башлары әҗән сән олдун.

Залимләр, һәмишә һаггын сәсиндән,

Горхмуш,

О, күчлүҗкән, фағырдан фағыр!

Җаҗыныб һәҗатын баш күчәсиндән,

Даим әҗри-үҗрү чығыр ахтарыр.

Әдаләт җолунда ахан ганларын

Изи тарихләрдә вараг-варагды.

Һәгигәт, һәмишә бу гурбанларын

Ағлыҗла дүшүндү, көзүҗлә бахды.

Һәгигәт, чылпагсан доғулдуғун тәк
Јаланын әјниндә мин бәзәк-дүзәк.

Таныды өзүнү бу гоча дүнја,
Он једдинчи илин үсјан сәсиндә.
Ленинин сәпдији һагг тохумлары
Чүчәрди дүнјанын һәр кушәсиндә.

Мәзлумлар, ингилаб зәлзәләсиндән,
Билди ки,

бөјүкдүр күчү бирлијин!
«Аврора» топунун бир зәрбәсиндән,
Өзүлү титрәди чаһанкирлијин.

Милләтләр, һәгигәт ахтарышында,
Өзүнү шам кими јандырды, јахды.
Зүлмүн Русијадакы гәбри башында
Халглар һәгигәтин әлини сыхды.

Дүнја дәрк еләди бир һәгигәти,
Һәгигәт тапданар, анчаг әзилмәз.
Халгларын бирләшән фикри, нијјәти,
Зорла сусдурулар, мәһв ола билмәз.

Гарышды дүнјанын ағы, гарасы.
Һаггын чох өлкәдә бели дикәлди.
Әсрин јарысында әрзин јарысы
Ленин бајрагынын алтына кәлди.

Әдаләт јолунда ахан ганларын
Изи тарихләрдә вараг-варагды,
Һәгигәт, һәмишә бу гурбанларын
Ағлыјла дүшүндү, көзүлә бахды.

Һәгигәт! Көнүлә — јахындан, јахын.
Әмәлә, узагдан узагсан, нәдән?
Дүнјанын тарихи,

Гурбанларынын
Ганыјла јазылыб дөврү-гәдимдән.

Сәнин гурбанларын сәјсyz-һесабыз,
Сәнин гурбанларын «һагг» деди кетди.
Бүтүн сорғулары галды чавабсыз
Јерини, јурдуну билмәди кетди...

Сәнин гурбанларын чәбһәләр јарды.
Силаһ әлләриндә,
Сән дилләриндә.
Сәнин гурбанларын гәбрә апарды,
Сәни, арзу кими көнүлләриндә.

Хосе Антонио Ечеварилја
Доғулду, бөјүдү Кубада...
Бир күн

Һәгигәт наминә,
Һаггын әлилә
Јаланын үзүнү силләләмәкчүн.

Јаланлар ал-әлван, јаланлар мин-мин.
Дејир кечәјә бах, зүлмәти көрмә.
Јаланлар... Ағ јалан гара керчәјин
Үзүнә рәнк чәкир, көзүнә сүрмә...

Антонио деди ки, һагг унудулмуш
Ја ону гајтарам, ја өләм кәрәк.
Зүлмүн әлләрилә ағзы јумулмуш
Бөјүк һәгигәтә дил олам кәрәк.

Сөзүн рэнки илэ дәрдин, завалын,
Ады да, дады да дэжишиләрмиш.
Сөзләр... јалан сөзләр...

Чылпаг кралын,
Әјиндә палтар да ола биләрмиш...

Сөзләрин үзүндә киршаны, рэнки,
Дили узунса да өмрү чох ғыса.
Јашаја биләрми зүлмүн нәһәнки,
Удуб һәгигәти јалан ғусмаса...

Гараны ағардан бојағ јаланлар,
Инамы сарсыдыр, бизи мәһв едир.
Антоино деди ки, бу ағ јаланлар,
Дөвләт масасындан баш алыб кедир.

Дајағы бошдуса, голу зорлудур.
Зор көзә көрүнәр јалан олмаса.
Бүтүн јаланларын дирижорудур,
Зүлмүн үзәриндә дуран бу маса!

Антонио, достлары...

Бир күн,
бир сәһәр
Радио мәркәзинә һүчүм чәкдиләр.
Микрофон өнүндә дурду Антонио
Данышды... Динләди мәмләкәт ону...
Данышды... һәр кәлмә дәјди һәдәфә.
Деди: — Учмалыдыр зүлмүн дајағы!
Кубада илк дәфә

бу күн,
илк дәфә
Өзүнә ғајытды сөзләрин һаггы.

Данышды... Сәдләри дағытды, ғырды.
Һәгигәт адындан о, данышырды.

Данышды... Сәсинә дәм тутуб ахды
Уча зирвәләрдән төкүлән сулар.
Данышды...

Әслиндә о, данышмады,
Данышды, мин иллик дустағ арзулар...

Данышды, гәлбини кәтириб дилә,
Данышды... Сөзләри бүкәрәк ода...
Бу күн данышырды онун дилилә
Һаггын, һәгигәтин ғурбанлары да.

Бир күллә...

Вурдулар архадан ону.
Сусду һәгигәти бағыран үрәк.
Дүз үччә дәгигә — бир өмрүн сону.
Зүлмәтин ичиндә алышды нур тәк.

Дүз үччә дәгигә түғјана кәлди,
Деди зәманәдән шикајәтини.
Үччә дәгигәдә о дејә билди
Узун әсрләрин һәгигәтини...

Үччә дәгигәлик бир һәгигәтә,
Өз баһар өмрүнү ғурбан верди о.
Деди өз сөзүнү мүтләгијјәтә,
Из ачды, халгына јол көстәрди о.

Јаныб ғөвр етмәди сөз үрәјиндә,
Ешитди сөзүнү мин оба, мин ел.

Онун мэрамыны өз үрәјиндә
Јенмәз бајраг кими дашыды Фидел.

Азадлыг рәмзи тәк... Антонионун
Ады көнүлләрдә јанды о күндән.
Әбәди өмр алды һәгигәт, онун
Үччә дәгигәлик һәгигәтиндән...

Заманын гаранлыг учурумлары,
Артыг ајдынлыға чыхыр чох јердә.
Ленинин сәпдији һагг тохумлары
Чүчәрир, бој атыр чох өлкәләрдә.

Деди бу дүнјаја сөзүнү Ленин,
— һаггы ингилабла кәтирәр заман.
Јумса да һәјата көзүнү Ленин,
О көзләр дүнјаја бахыр һәр заман.

Сон сөз

Нечә јол дағланды бу ана торпаг
Инсан хошбахтлыға даим чан атды.
Ән бөјүк мүсафир Лениндир,
анчаг,
О јолу кетмәди, јолу јаратды.

Ачдыг синәмизи биз вараг-вараг.
Әср, он једдидә камала чатды.
Ән бөјүк тарихчи Лениндир...

Анчаг,

О, тарих јазмады, тарих јаратды.

Ән бөјүк мүнәччим Лениндир...

Анчаг,

Ешги — һәјат олду, сәмасы — торпаг.
Онун һүнәрилә анамыз чаһан,
Күнәшә јүксәлди, улдуза чатды.
Инсанын ән бөјүк арзуларындан
О, өзү јерләрдә күнәш јаратды.

1974

ДӨРД ЛҮЗ ОН АЛТЫ

(Дивизијанын дөјүш јолларындан
фрагментләр)

ПРОЛОГ

Дөрд ил мүһарибә!

Дөрд ил өлүм, ган,
Бир гәним кәсилди инсана инсан,
Дөјүш мејданына дөндү әрзимиз,
Хәбәрләр јоғрулду гәзәбдән, киндән.
Торпағ јараланды,
кечәбәкүндүз

Әскәр чәкмәсинин силләләриндән.

Инсан наләлери,
аманлар, аһлар,

Мин-мин фачиәләр,
мин-мин күнаһлар,

Виранә шәһәрләр,
виранә дамлар,

Чығыран үрәкләр,
Сәссиз гијамлар,
Дүнјанын өзүндән ағыр дәрдләри,
Һәр саат дәјишән сәрһад хәтләри,
Евләрин гаралан од-очағлары,

Јанан гит'әләрин синә дағлары,
Милјон үрәкләрин ејни дәрд-сәри,
Рәзаләт вә өлүм дүшәркәләри,
Ғырылан көнүлләр, сөнән үмидләр,
Инсан фәрјадилә ачылан сәһәр,
Инсан ганы илә гызаран кечә
Анлаја билмирәм,

нечә, аһ, нечә

Дөрд илин гојнуна сығыша билди?
Бу инди суалды, о вахт дејилди...

Ијирми бир ијун...

О күндән бәри
Фәргини билмәдик фәсилләрин дә,
Дөрд илин бу гәдәр фәлакәтләри
Бир әсрә јетәрди сүлһ илләриндә.

Мәним јашыдларым

өмрүнү верди

Илләри јашајыб тәк бирчә күндә.
Бир әсрә јетәчәк бәланы, дәрди
Дөрд илдә дашыды чијинләриндә.

Мәним јашыдларым —

Нечә дост, таныш
Аловлар ичиндә јаша долдулар,
Һәлә будағлардан пәрвазланмамыш
Торпаға гарышыб һәшәм олдулар.

Мәктәбдә көрүшдүр...

Көрүш, тәмтәраг...

Һәмән бу мәктәби отуз ил габаг
битирәнләрин

Көрүшү...

Бу көрүш нә гэдәр көзәл,
нә гэдәр ширин!..

Мән дә бу ахшам

Көһнә достларымын арасындајам.
Учурумтәк араны кәсиб отуз ил.
Инсан өз-өзүндән ајрылыр мүдам.
Дәјишән фикирләр, дүјгулар дејил,
Үзләр дә, көзләр дә дәјишиб тамам.

Илләр сачымыза гар әләјибдир,
Көзләри кәдәрдән сүрмәләјибдир.
Һаны о гајғысыз, фәрәһли күнләр?
Дүнән күлән додаг, бу күн лал олмуш.
Дүнән атасыјла дәрсә кәләнләр
Бу күнсә... өзләри ағсаггал олмуш.

Доғма мәктәбимин дәһлиزلәриндән
Итән кәнчлијими ахтарырам мән.
Бах, бу бизим синиф... гара собалы,
Бу һәким отағы,

бу идман залы,

Бу да...

Һәр шеј, һәр шеј өз јериндәдир.
Билмирәм, бәс мәни чашдыран нәдир?

Фикрим чөвлан едир мин бир будагда,
Фикримин сапында сыраланмышам.
Мәнә елә кәлир, зал да, отаг да,
Мәктәб дә,

дәһлиз дә

кичилиб тамам.

Фикрим дүнәндәдир,

Өзүм бу күндә...

Ахы, ким дејир ки, инди мән, мәнәм,
Һәр шеј олдуғутәк дуруб јериндә
Баша дүшмүрәм ки, дәјишән мәнәм.

— Салам...

— Дајан, дајан... сән...

— Һә... Тап көрәк.

— Адын... јох... билирәм... бу саат, Мәләк!

— Тапмадын... Мәләјкә!

— Өзүдүр ки, вар.

— Бах сән, јадымдадыр, бурда отулар,
Јавашча кизләниб дала јатардын,
Милчәјә бармагла сапанд атардын.

— Оғулдан, ушагдан нәјин вар?

— Артыг анајам, нәнәјәм,

биз гочалмышыг.

— Бәли, гочалмышыг, кечди өмүр, күн
Инди јашајырыг балалар үчүн.

— Јадына кәлирми, бир күн мән сәнин...

Дејә варагланыр өтән заманлар

— Бу јер «бич Вәлинин», бу јер һәсәнин,

Бу да «гыз Илгарын» јери...

— Бәс онлар—Һаны?

— Гајытмады онлар чәбһәдән...

Гајыда билмәзди ора һәр кедән...

Онлар гајытмады...

Гырх биринчи ил.

«Тарих сәһифәсиндән силинән дејил».

ДҮНӘН — БУ КҮН

Үрәкләр жаралы,
Чәбһәдән кәлән
Ағыр хәбәрләрлә жашаыр Вәтән.
Вәтән силкәләнди,
сәфәрбәр олду.
Бөјүк бир мәмләкәт бир нәфәр олду —
Бир мәгсәд,
бир амал,
бир мәсләк үчүн...

Дүнәнсә...
Ордуја кетмәмәк үчүн
Солдат пулу верди аталарымыз.
Һәр вахтын өз һөкмү...
беләдир јалныз!

Бир јарпаг гопараг
тарихдән јенә.
Көзү бәрк горхмушду Шамилдән чарын.
Инана билмирди сәдагәтинә
Бөјүк император, мүсәлманларын.
Мәндән горхурдumu?

Буна шәкким вар!
Мән ки хумар идим дин лајласында.
Хејријлә шәрини моталпапаглаар
Ајыра билмирди өз тарласында.

Унуда-унуда әчдадымызы
Ахыр өзүмүз дә лап унудулдуг.
Солдат кетмәмәкчүн өвладымызы
Кәрмә галағында кизләдән олдуг.

Јадлар аллаһ деди зағлы силаһа
Аллаһ көлкәсинә сығынанда биз.
Чох баһа отурду бизә, чох баһа
Солдат чәкмәсини кејмәмәјимиз...

Топ-түфәнк әсриндә, говдан од алдыг,
Бизим силаһымыз јенә даш олду.
Јеримиздә сајыб дүнәндә галдыг,
Чәнлибел чеврилиб Данабаш олду.

Әсрин һавасыны дудугму? Чәтин!
Бәминдә ахтардыг онун зилини.
Јарада билмәдик һәр гәринәнин
Өзүнә мүнәсиб Чәнлибелини.
Сәсимиз олмады, сәсдән сәс алдыг,
Дүнәнки һавајла биз нәфәс алдыг.

Ингилаб! Ингилаб! Гопду бир анда.
Көнүлләр чырпыныб чыхды чәтирдән.
Бабам тәсбәһини шыгылдаданда,
Атам күллә атды кечмишә бирдән.
Атам бабам илә дурду үз-үзә —
Өмрүнү тапшырды кечә, күндүзә.

Сусду тәсбәһ сәси күллә сәсиндән.
О бөјүк ингилаб зәлзәләсиндән
Ајры бир дон бичди әјнинә илләр.
Јаранды алмазлар, күлдү севилләр,
Дирилди тәзәдән Бабәкләримиз.
Тәзәдән доғулдуг бу дүнјада биз.

Тарихләр чаланды тарихимизә,
Арзулар бәзәди ели, ојағы.
Ингилаб өјрәтди, ингилаб бизә

Әсрин силаһына саһиб олмағы.
Ојанды јухудан чөлләр, өрүшләр,
Күнејин, күнәши ахды гүзејә.
Көһнә әгидәләр, көһнә көрүшләр,
Гыш сарајы кими дөндү музејә.

...Вәтән дара дүшдү, о агыр күнә
Гурбанлар вермәјә дарылмадыг биз.
Вәтәнин өмрүнә, халгын өмрүнә
Өмрүнү чалады икидләримиз.
О агыр илләрин долајларында
Бүдрәдим, јенә дә
мәрданә дурдум.

Гыrx икинчи илин јаз ајларында
Дөрд јүз он алтыны јаратды јурдум.

Јазмаг истәдијим бу тәзә дастан,
Нәдәнсә, јаманча горхудар мәни.
Мисраны көнлүмдә гыздырмамышдан,
Һәр сәтрин башында сөз удур мәни.

Чәтиндир — әскәрин үч илдән бәри
Кечдији јолларын зығына дөзмәк,
Он-он шәһәрләри, јүз-јүз кәндләри,
Сөzlәрә дөндәриб мисраја дүзмәк.

Чәтиндир — әскәрин ајаг сәсиндә
Ше'рин аһәнкини, вәзнини тапмаг,
Гызыл күлләләрин зүмзүмәсиндә
Сөзүн чәкисини, вәзнини тапмаг.

Бурда сөз дә кәрәк снајперләрин
Сәрраст күлләси тәк һәдәфә дәјсин.
Бурда әмәл ајдын, үрәкләр долу,
Әмәлләр торпағы, дашы әридир.

Бурда һәр әскәрин өз дөјүш јолу
Бөјүк бир романын сәтирләридир.

Кәрәк топ сәсилә гафијәләнсин
Сөzlәрим... сөzlәрим сәтир башында.
Итиләшмәк үчүн сөз тижәләнсин,
Гәзәб бүлөвүндә, нифрәт дашында.

Мән нечә горхмајым?
Чәтиндир, чәтин
Шәһидләр руһуна матәм сахламаг
Јетим аналарын, гыз кәливләрин
Сөнән үмидиндән дастан бағламаг.
Бу јердә гәләмим јенә илишди.
Сөzlәр тикан олуб көнлүмү дешди.
Јетәр, бу кечәлик бәсимдир дедим,
Кирдим јатағыма,

јата билмәдим.

Кәлди көз өнүмә шәһид гардашым,
Ахды дөнә-дөнә, ахды көз јашым.
Оса күлүмсүндү,
Деди: — Нәдир бу?
Јох, јох! Ше'р дејил,
мәрсижәдир бу!..

Дајан!.. инди мәни, сән мәни динлә!..
Ағлар сәтирләрлә һара кедирсән?
Унутма, гардашым, бу мәрсижәнлә
Шәһидләр руһуну сән инчидирсән..
Елә јаз, ше'риндән кәлсин топ сәси,
Сөзүн аһәнк тутсун әгидәмизә.
Бизә кәрәк дејил матәм нәғмәси,
Кәл һәјат нәғмәси оху сән бизә.
Өлүркән тәзәдән биз доғулмушуг!
Нәдир көзләриндә киләләнән јаш?

Биз өлүм наминэ өлмәмишик, јох,
Биз һәјат наминэ өлмүшүк, гардаш!

ИЛК СЫНАГ

Ашыб дәрәләри, дар долајлары
Дивизија шәһәрә топланды јүз-јүз,
Гырх икинчи илин пајыз ајлары,
Тә'лимләр башланды кечәбәкүндүз.
Тә'лимләр, тә'лимләр гәдәрсиз гәдәр.
Бөлүкләр сүрүнүр,

каһ дикәлирди.

Һүчүм һәсрәтини чәкән икидләр
Јаланчы дөјүшдән чана кәлирди.
Доғруну јаландан өјрәнир бәшәр,
Сахта ојунлардан дәрс алыр һәр кәс.
Гарғыдан, гамышдан ат минмәјәнләр
Көһләнин үстүндә бәрк дура билмәз.
Тә'лимләр гуртарды,
Баш гәраркаһдан
Дөрд јүз он алтымыз әмр алды бир күн:
Дивизија дөјүшә кирир сабаһдан,
Ледневи дүшмәндән тәмизләмәкчүн.

Елә ки, сәсләнди илк дөјүш әмри,
Елә бил тәрпәнди дағлар јериндән.
Бизим дивизијанын илк дөјүшләри
Башланды Гафгазын этәкләриндән.

Азча бојлананда үфүгдән сәһәр
Сәһәрин бағрыны јарды күлләләр,
Гызарды үфүг дә,
Гызарды јер дә.
Елә бил јарылыр көјүн гүббәси.

Илкин сәсимизди тәзә әсрдә
Бизим дивизијанын илк атәш сәси.
Күлләләр мәләјир,

совуруп јери.

Көј јерә,
јер көјә гарышыр букүн;
Сәһәрин гојнунда күллә сәсләри
Бир халгын адындан данышыр бу күн:

Бу сәсләр дејир ки, дүнја һәр анда
Күлсүн...

Көнүлләрә күнәш доғулсун,
Бәшәрин кәләчәк хошбәхтлијиндә
Мәним дә өз пајым,
өз һаггым олсун!

О сәсләр дејир ки, сәадәтими
Ганымла газанмаг истәјирәм мән.
Ону төһфә кими, һәдијјә кими
Алмаг истәмирәм өзкәләриндән.

О сәсләр дејир ки, сәсләр ичиндә
Мәним дә өз сәсим, арзум, камым вар!
Гоча тарихләрин кешмәкешиндә
Мәним дә шәрәфим, еһтишамым вар!

О сәсләр дејир ки, биләк бир кәрә
Бирдир јер үзүндә бүтүн бу халглар.
Башга милләтләрә лағ едәнләрә
Мәним дә өз сөзүм, өз чавабым вар!..

О сәсләр дејир ки, бәшәријјәтин
Әввәли бир көкдә,
бир зәминдәдир.

Бөжүү, кичији жохдур милләтин,
Кичиклик вар исә... мәндә, сәндәдир.

Алчаг бир нијјәтлә ахан ганларын
Ләкәси иманла, һагла јујулду.
Һакимлик ешгилә чарпышанларын
Гисмәти һәмишә алчаглыг олду.
О күллә сәсләри: тараг, таг, тараг!
Һаггын, һәгигәтин сәсијди анчаг.
Сәнкәрләр гызынды нәфәсимиздән.

...Шәһәрә од вуруб, чәкилди дүшмән.
Јаныр...

Сејр едирик јанан шәһәри.
Түкләрим үрпәшир, көзүм гаралыр,
Һәр аддым башында дөјүш изләри,
Уча биһалардан дөрд дивар галыр,
Үстүнә чеврилиб торпағын алты,
Илк имтаһандан
Шәрәфлә чыхды
Дөрд јүз он алты!

Моздок чиварында вурушуруг биз
Ирәли!

Ирәли!

Ирәли!

Јенә!

Чан атыр дивизија кечәбәкүндүз
Баксанын, Терекин саһилләринә.
Һәр гарыш јер үстә мин ган, мин гада,
Әлбәјахададыр дәмирлә инсан.
Танклар, миһамјотлар јоллар ачса да —
Үрәкдир,

Синәдир чәһһәләр јаран!

Бир имай,
Бир иһам
Верин сиз мәнә
Мин шәрин тојуну дөндәрим јаса.
Бу ағыр силаһлар нејләр дүшмәнә
Иһамла дөјүнән үрәк олмаса!..

Ешгин, әгидәнин; һәмишә, һәр вахт
Һәр шејдән шириндир дады дүнјада.
Иһамдыр,

иһамдыр
мәсләкдир анчаг

Бүтүн зәфәрләрин ады дүнјада!

Һаггын әскәрләри елә бунунчүн
Һәмишә өзүнү јенмәз санырды.
Әмраһ да, Идрис дә
Һәр саат, һәр күн

Һәмән бу иһамла ганадланырды.
Өлүмлә чарпышан бу гәһрәманлар
Зүлмәтин бағрыны сөкүб әридир.
Мәсләкин јолунда төкүлән ганлар
Ган јох,

Дан јеринин шәфәгләридир.
Күчәнин сағында алман әскәри
сәрилиб јерә.

Күчәнин солунда шәһид елоглум
Чаныны тапшырыб улу көјләрә.

Бунлар бир-бирини өлдүрүб јәгин.
Нечин?
Еһ нечин?
Еј алман әскәри, еј јазыг инсан,

Бу эсрә дүшмәјин сәнин сучунму?¹
Сәни Көнигсбергдә доғубдур анан
Русија торпағында өлмәк үчүнмү?

Бој атдын,

бојунун һәр гарышында
Атанын, ананын мин диләји вар,
Бејнинин, алнынын һәр гырышында
Нечә мүәллимин нечә сә'ји вар.
Бүтүн бу ғаҗылар һәдәрмиш, һәдәр,
Бир өмүр бир ана гурбан верилди.
Сәнинчүн чәкилән бу әзијјәтләр
Бир гызыл гуршуна дәјишдирилди.

Аналар бу дәрдә де нечә таблар?
Мин-мин арзусунун чырағы сөнмүш.
Јолунда чәкдији бүтүн әзаблар,
Үмидләр, инамлар бунун үчүнмүш?!
Сәнә дедиләр ки, дамарларындан

ахан гызыл ган

Бүтүн милләтләрин ганындан үстүн.
Ари ирг дүнјанын тачыдыр бу күн.
Сән дә, јазыг чаван, буна инандын,
«Һајл Һитлер!» олду ән бөјүк андын!

Һајла башлајанлар гуртарды вајла,
Көр һарда өлүмлә кәлиб көрүшдүн.
Дүнјаја баш олмаг иддиасыјла
Сән силаһ көтүрдүн,
Ајаға дүшдүн!..
Дүнјада олмамыш «пис милләт» сөзү,
Бу сөзү лүғәтдә сиз јаратдыныз.
Алилик ешгилә сиз өзүнүзү
Тарихдә нечә јол ода атдыныз.

Адамына бахыр «сафлыг» да, «ган» да,
Мән көзә дүртмәдим шан-шәрәфими.
Көтен Низамимә сәчдә ғыландә,
Боденштедт оғрутәк гарәт ејләди
Мәним ел оғлума — Мирзә Шәфими.

АЗӘРИН БИРИНЧИ ЁКАЈӘСИ

Учгун ғајалардан, шиш тәпәләрдән
Кечиб ат сүрүрдүм сурсат далынча.
Јаман тәләсирдим,

нечә олса мән

Кери дөнмәлијдим гаш гаралынча.
Чајын саһилинә ендијим заман
Узаныб су ичир көрдүм бир алман.
Түфәнки галдырыб тушладым она,
Анчаг әл сахладым, залым оғлуна
Гыјмадым,
Дедим ки, һәлә вахтым вар,
Гој ичсин, тапылмаз бу су гәбирдә.
Илан иландыр ки, бизим бабалар
Она да гыјмајыб су ичән јердә.
Дөшүндән вурарам о галхан кими...
Бир хејли көзләдим,

көзләдим,

о да,

Галхмаг билirmi ки?..

Демә, әксими

Бу надүрүст оғлу көрүрмүш суда.
Һеч демә, дишинә тутуб чаныны
Астача чыхарыр о, наганыны...
Бир күллә!

Түфәнким дүшдү әлимдән,

¹ Тәгсир

Мәрдликдән гул олдум бу намәрдә мән.
Овчуну көр нечә ов габаглады,
Гачмаг истәјирдим, мәни һаглады.
Мән алман дилини билирәм бир аз
Дедим: — Ахы, белә кишилик олмаз!..
Деди: — Кишиликлә де, ким учалды?
Мәрдлик, чәнкавәрлик дүнәндә галды

Әлими, голуму бағлајыб алман
Апарды өзүлә...

мән әсир олдум.
Вәтәнчүн чанымдан кечдијим заман
Вәтәнин өнүндә мүгәссир олдум.

Бизи сүрүдүләр беләдән-белә,
Күндә нечә дәфә өлдүк, дирилдик,
Бир чаван рус илә вериб әл-әлә
Өлүм јувасындан биз гача билдик.

Чатдыг бир мешәјә...

мешә кимсәсиз,
Галдыг ики кечә каһаларда биз...
Ағачлар мешәдә ган ағлајыр, ган,
Пајыз күләјинин выјылтысындан...

Ачылыб көјләрә сапсары әлләр,
Мешә гушларынын кәсилиб әси.
Ајаглар алтында сары хәзәлләр
Елә бил охујур пајыз нәғмәси...

Нејләмәк? Пајызын гуру сазағы
Бизи әлдән салды,
Бир ахшам чағы
Көрдүк гүзејдәки таладан бәри

Әршә бүләнд олур күллә сәсләри...
Нејрәтдән донмушдуг...
Кечди бир гәдәр,
Сүкута гәрг олду јенә дә чөлләр.
Кәлдик јаваш-јаваш талаја сары
Үрәкдә һәјәчан,
Горху вә тәшвиш.
Демә, дүшмән бурда бајагдан бәри
Бизим әскәрләри күлләләјирмиш.
Јатыр ган ичиндә гырх ики әскәр,
Јерми силкәләнди,

күнәшми батды?
Гырх ики гуршунла бу ган ичәнләр
Гырх ики ев јыхды, очаг гаралтды.
Гуршунун һөкмүнә донду заман да.
Бир јерә атылды, мин јерә дәјди.
Бу гызыл күлләләр Азәрбајҗанда
Јоллара дикилән көзләрә дәјди.

Икид басдығыны кәсмәмиш гултәк
Әсири өлдүрмәк?

«Мәрдлијә» бир бах!
Намәрддән кишилик, мәрдлик көзләмәк,
Мәрдин өзүнү дә алчалдар анчаг.
Кишилик һәр кәсә дејил мүјәссәр,
Хошбәхтсән, дүшмәнин кишисә әкәр!

Һәрбин гәјдасыны бабалар нәдән
Һәр заман, һәр јердә мүгәддәс сајыб?
Әсил чәнкавәрләр, дөври-гәдимдән
Силаһсыз дүшмәнә әл галдырмајыб.

Бабалар мәрдликлә чәбһәләр јарыб,
Мағлуба рәһм едиб анчаг һәмиша,

Силаһсыз дүшмәни силаһландырыб
Сопра да... онунла кәлиб дөш-дөшә,
Мәрдлик, чәнкавәрлик дежил ојунчаг,
О дамар јашајыр ганда, пликдә.
Дүшмәни дүшмәнтәк данышдыр, анчаг
Мәрданә олмалы дүшмәнчилик дә.

РҮЧҮ

Кәрәмин дәстәси даглардан енди,
Дүшәркә салынды тәпәләр үстә.
Исрафил агајла Кәрәм дүшмәнди
Өзкәнин атдығы наһаг шәр үстә.

Һәр јанда, һәр јердә бу ики дүшмән
Һәр күн изләјирди бири-бирини.
Дагларды горујан һәр фәлакәтдән
Ғачаг Кәрәм кими чәнкавәрини.

Бүтүн күлфәтилә Исрафил ага
Көчүрдү јазбашы арандан дага.
Исрафил горхса да гәфил һүчумдан
— Гурун чадырлары, — деди — о, бурда.
Ғәлбиндә шүбһәләр, башында думан
Көнүл сирдашыјла јатды чадырда.
Сәһәри... чадырын кирәчәјиндә
О, бир патрон тапды...
Ғаны гаралды.

— Кимин бир патрону чатышмыр? — дејә.
Силаһ достларындан о, хәбәр алды.
Һеч кәс дилләnmәди; тутулду бу дәм
Деди: — Бу бөјүклүк мәнә танышдыр.

Кечә бурда олуб дүшмәним Кәрәм,
Мәни арвадыма бағышламышдыр.

...Ганун-гајдасы вар икидлийин дә...
Кишилик сајылмыр ахы һәр эфәр.
Дүшмән, дүшмәнини јатдығы јердә
Вә... арвад јанында вурмаз демишләр.

Өлчүлүб-бичилиб гәзәб дә, кин дә.
Бәли, бу көк үстә бој атмышыг биз.
Тарихин амансыз кечидләриндә
Бөјүк бир ән'әнә јаратмышыг биз.

Һитдәр күл үфүрүб көзләримизә,
Һүчум етмәдими гәфилдән бизә?

СҮКУТ

Гырх үчүнчү илин феврал ајындан
Башланды Самбекдә ганлы дөјүшләр.
Јаләтәк ачылды синәләрдә ган:
Ғызарды өрүшләр,
Ғызарды дөшләр...

Өндә сыраланан Самбек дағлары
Јаман горујурду јалгузағлары.

.....
Дөрд јүз он алтынын эәрбәләриндән
Керијә отуран дүшмән карыхды,
Сонраса ән күчлү дәстәләриндән
«СС» гошунлары гаршыја чыхды.
«СС» дә кәлмәди дејәсән кара,
Әмраһын топлары кәлиркән дилә.

Топлар јол ачырды пијадалара,
Чох сэрраст, тутарлы зэрбэлэријлэ.

Көјдэ дэ, јердэ дэ курулту сәси,
Елэ бил синәси дағылыр јерин.
Өтүр үстүмүздән гара көлкәси
Тез-тез хач нишанлы тәјјарэлэрин.

Јагыр үстүмүзә, јагыр бомбалар
Һава тутумундан ахыр бомбалар.
Минамјот јағмуру, пулемјот сәси,
«Пәләнк» танкларынын ағыр зәрбәси.
Торпағын бағрыны сөкдүкчә шан-шан,
Јер нијә јарылмыр бу јаралардан?
Инсаныг, дөзүрүк,

мәсләкимиз вар.

Билмирәм анчаг,
Буна нечә дөзүр өз синәсиндә
Күл-чичәк битирән бу гара торпаг?
Ахы, нечә дөзүр бу зәрбәләрә
Һавада фырланан балача күрә?

Илин сикләти вар һәр анымызда,
Биз ки бу сикләтә өјрәшдик артыг.
Күлләләр фит чалыр дөрд јанымызда,
Өлүмлә һәјатын арасындајыг.
Бир анын ичиндә
Һәр ахшам, сәһәр
Чансыз даша дөнүр нә гәдәр инсан,
Совушур өлүмләр, өтүр өлүмләр
Мәним каһ сағымдан, каһ да солумдан.

Сусду атәш сәси, дајанды бир ан.
Динчәлди бир гәдәр чөлләр, јамачлар.

Ағыр гәлпәләрин тозанағындан
Көр нечә гаралыб отлар, ағачлар.

Сүкут... ешидилир узагдан белә
Һисли јарпагларын хышылтылары.
Сүкут, сәадәтин ширин дилилә
Гој нәғмә охусун јарпаглар бары.
Сүкутдан һәзз алып һәсрәт көнүлләр,
Сүкут... Һәр тәрәфдә сүкут бүсбүтүн.
Фәхри гараулда дајаныр чөлләр
Сонунчу дөјүшдә өләнләр үчүн.

МЕЈДАН ВЕР!

Ирәли!

Ирәли! Тәзә бичилмиш
Зәмидән кечирик, сүнбүлү дән-дән,
Јан-јана дүзүлән тајалар диш-диш,
Руһум тәзәләнди көвшән ијиндән.

Гәлбимдә сәсләдим кечән күнләри
Дүнјада сүлһ дә, зәһмәт дә вармыш.
Бир сүнбүл дәнәси, бир саман әтри,
Бә'зән бир дүнјаны јада салармыш...
...Чатылыр үфүгдә көјләрин гашы,
Зәмидә һәрблә сүлһ дуруб јанашы.

Ирәли!

Гаршыда мин-мин һүчум вар.
Тағанроғ уғрунда ирәли, достлар,
јалныз ирәли!
Чеховун јурдуну азад етмәли!..

Говулду шәһәрдән дүшмән, бүсбүтүн,
Јухулу чөлләрә чан кәтирилди —
Бизим дивизијаја бу гәләбәјчүн
Гоча Тагаирогун ады верилди.

Кечир дивизијабыз фыртыналардан.
Арзулар, үмидләр сәпилир јола.
Сөзүн сүр'әтилә көр нечә асан,
Көр нечә тез чатдыг Мелитопола...

Р У Ч У

Мән ки вурушмадым...
Бура бир сәһәр
Бәлкә парашүтлә атыблар мәни.
Јериндә демишләр, доғру демишләр,
Ахы, јејин олур сөзүн көһләни.

Јан-јана дүзүрәм, мән ки сөзләри,
Мән ки түфәнкими дарагламадым.
О дөјүшләр кедән ганлы дүзләри,
Мән ки китаб кими варагламадым.
Илләр гәдәр чәкән ағыр анларын
Хәбәрим олмады бир дәнәсиндән.
Ајларла сәнкәрдә атышанларын
Нәләр чәкдијини һардан билим мән?

Бирчә күн сәнкәрдә јатмадымса да,
Барыт гоһусуну дадмадымса да,
Гәлбимин көзүлә көрдүм чәһһәни.
Әскәрди мәним дә ешгим, нијјәтим.
Сәнкәрдән-сәнкәрә апарды мәни
Сонсуз мәһәббәти, сонсуз нифрәтим.

О вахт бу дүнјанын дәрди-сәрини
Анлаја билмәдим дүзү, әсла мән.
Анчаг курулдајан топ сәсләрини
Ешитдим гәлбимин гулагыјла мән.

Јох-јох! Бу нәғмәни јазан мәнәмми?
Кечмәдим чәһһәнин дәһшәтләриндә.
Моздокдан-Берлинә јол кедәләрин
Ајаг изләрини сәтирләр кими
Бу күн кағызлара көчүрәнәм мән.

Кечир дивизијабыз фыртыналардан,
Арзулар, үмидләр сәпилир јола.
Сөзүн сүр'әтилә көр нечә асан,
Көр нечә тез чатды Мелитопола.

Дивизија бу јолу кечди бир илә,
Нә гәдәр обалар чыхды гәфәсдән.
Бу чоһ асанмыдыр?
Биз бу мәнзилә
Чатмышыг адлајыб өмүрләр үстдән.
Кечдик мин әзабла биз ојамаг-ојамаг
Бу чәтин, бу ағыр дөјүш јолуну.
Бизи ағлатмады,
Ағрытды анчаг
Һәр мәнзил башында јүз өмүрүн сону.

Гаралды мејитләр гар үзәриндә
Бөјүк арзуларын нөгтәси кими.
Мәшәггәт үздәдир,
јара дәриндә,
Сызладыг чырағын пилтәси кими.

Адлајыб кечирик биз мејидләри,
Аддым сәсимиздән титрәјир көј, јер.
Мин-мин өлүм көрдү бир илдән бәри,
Өлүм дә бизимчүн адиләшпбдир.

Өлүмдән доғулан гәһрәманларын
Адыны чәкмәдим мән бурда бир-бир
Әдаләт јолунда ахан ганларын
Сорағы һәмишә тарихдән кәлир.

Бу јолда нә гәдәр јенијетмәләр
Кишилик газанды, јәм јаша долду.
Нечә адсыз-сансыз адичә әскәр
Ад алды, сан алды, гәһрәман олду.

Әскәр вар, сәдасы һәр јандан кәлир,
Забит вар, таныныр тәк рүтбәсилә,
Әскәрләр пагонла танынмыр, хејр,
Таныныр чалдығы гәләбәсијлә.

Идрис, Ағаширин, Мәммәд, Мүзәффәр
Дүшмән күлләсинә һәдәф олдулар.
Дөјүшә кирәндә ади бир әскәр,
Дөјүшдән чыханда шәрәф олдулар.
Онлар көј үзүндә бир шырым кими
Ахдылар,
Бу һүнәр, нәләр јаратды!
Дөјүшдә чахдылар илдырым кими,
Сонра... курултулар Вәтәнә чатды.

Мәгамда сечирик гарадан ағы,
Мәгамдыр јетирән гәһрәманлығы.
Мүгәддәс дујғулар, фикирләр мәнә
Һәјаты, дүнјаны өјрәдир мүдам.

Мејдан вер, имкан вер, мәгам вер мәнә,
Бир нәдир, јүз дәфә гәһрәман оллам.

Һөкмү олмасајды һәр вахтын әкәр,
Бәлкә дә... бир күндә ил гочаларды;
Мәгам чатмасајды Гочаг Нәбиләр
Гочаг јох, адичә гачаг оларды.

Өлүмдән доғулан гәһрәманларын
Адыны чәкмәдим мән бурда бир-бир,
Әдаләт јолунда ахан ганларын
Сорағы һәмишә тарихдән кәлир.

Биз нә мәнзил билдик, нә дә дүшәркә,
Горунур бу јолда шәрәфим, шаным;
Һүчүм!

Һүчүм!

Һүчүм!

Бизимлә биркә
Кечир өлкәләри Азәрбајҷаным!

КОНСЕРТ

Кечә сакит кечди, биз сәһәр еркән
Бир хәбәр ешитдик, көзәл бир хәбәр;
Дедиләр, чәһәјә кәлиб Вәтәндән
Бизи тәбрик үчүн нүмајәндәләр.

Кәләнләр ичиндә артистләр дә вар,
Чохдан маһны сәси ешитмирик биз.
Чалыб-чағырсынлар, ше'р охусунлар,
Ачылсын бир гәдәр үрәкләримиз.

Пулемјот далында узаныб эскәр
Изләјир кечәдән сусан дүшмәни.
Бу заман җетишди нүмајәндәләр,
Командир архадан сәсләди мәни.

Мән галхдым, бир анда јана чәкилдим
Аһ кими көрүрәм, хәјалдыр, нәдир?
Бу, Вургун дејилми?
Мән елә билдим
Бүтүн Азәрбајҗан бу сәнкәрдәдир.
Намыја бир-бир

кәлиб әл верир
ағсачлы шаир.

Сонра бир кәнарда кәлиб о дурду,
Елә бил астача ше'р охујурду...
Онун дағлар кими дик гамәтиндән,
Гартал бахышындан, эзәмәтиндән,
Ше'р сәпәләнди үрәјимизә,
архасы бизә.

Пулемјот далында јатан Пәрвизә
бир хејли бахды,

Пәрвиз буну дујуб ајаға галхды.
Деди: — Галхма, оғул, бу сәнкәрдә сән
Учасан, бөјүксән, мин дәфә мәндән...

Ахшамы јығылдыг бир чәмәнлијә,
Артистләр бир көзәл дәсткаһ башлады;
Нә гәдәр нәғмәләр ешитдик, анчаг
Ајрыјды бурдакы нәғмәнин дады. —
Боғуг топ сәсләри кәлир узагдан,
Бизсә динләјирик хош нәфәсләри.
Батыра билмәмиш, демә, һеч заман,
Нәғмә сәсләрини күллә сәсләри.

Шөвкәтин секаһы, һачынын тары
Боғду узагдакы курултулары...
Сөкүлдү синәси чәнин, думанын
Бизим көнлүмүзә ишыг чиләнди.
Һәр пәрдә үстүндә Азәрбајҗанын
Бир дағы сәсләнди, дәрәси динди...

Көнүлләр тәслимдир бу үлвијјәтә,
Нәғмәләр гојнунда инсан учалыр.
Күллә атан әлләр, ше'рә, сәнәтә,
Һәзин пәрдәләрә инди әл чалыр.

Нәғмә, тилсимиנә, сәһринә гурбан!
Залым да өзүнү сәнә дост сајды.
Ширин нәғмәләрә нола һәр заман
Инсан әмәлләри аһәнк тутајды!

Әјилир һөкмүнә аллаһ да, дин дә,
Сусан көнүлләри диндирән олдун;
Ән залым, мүстәбид ганичәнин дә
Әлиндән бычағы салан сән олдун.

Торпағын һәр дашы, һәр зәррәси дә
Нәғмәнин одунда гөвр еләјједи...
Нолајды, анамыз јер күрәси дә
Лајлалар гојнунда дөвр еләјједи...

АЗӘРИН ИКИНЧИ ЁКАЈӘСИ

Тәзә «дил» кәтирдик, чаван бир алман,
Нә гәдәр диндирдик, чаваб вермәди.
Бәрк дурду, дөнмәди өз инадындан,
Бир чүмлә: «Мән һеч нә билмирәм», — деди.

Әсир жаралыҗды, тутулан заман,
Ону бизимкилер жараламышды.
Һејрәт сачылырды гаш-габағындан,
Онун бу Һалы да мәнә танышды.

Һәдә-горхудан да бир шеј чыхмады.
О, елә сусурду, сусурду анчаг.
Командир тәпинди, о қарыхмады,
Бәрк дурду анчаг...
Әсири салдылар торпаг газмаја,
Мән дә гапысында көзәтчи дурдум.
Арабир әсирә көз гоја-гоја,
Хәјаллар әлиндә мән дә говрулурдум.

Инаныб, бу Һазыг инаныб Һаман.
Өзү дә баш ачмыр инандығындан.
О сирри вермәди, о сусду нәдән?
Бу тә'лим китабдан кечибдир гана.
Бәдбәхт о кәсдир ки, баша дүшмәдән,
Чөвһәри билмәдән рәнкә алдана.

РҮЧҮ

Севир Вәтәнини... буна мән варам!
Бу севки өнүндә дүнја баш әјсин.
Өзкә инамлары данан бир инам,
Инам саһибинин башына дәјсин!

Севдин Вәтәнини...

Өз Вәтәними,

Лап сәнин кими,
Мәним дә севмәјә һаггым јох мәкәр?
Биз Вәтән һиссиндән мәһрумуг мәкәр?

Јалан данышаны дилиндән асын,
Билмәдән инандын јаланлара сән.
Дејирәм, адамы аллаһ сахласын,
Әсрин өз бәласы фанатизмдән.

Гырмызы-гырмызы јаланлар дејән,
Көзләрин гаралар, ал күнә бахма!
Еј рәнкә инанан, бәс демәдин сән
Турпун ичинә бах, чөлүнә бахма?!

Рәнкин далындакы һәгигәтә бах!
Һәгигәт назиләр, амма үзүлмәз.
Јалан чичәкләнәр, бој атар, анчаг
Бәһәр верә билмәз, бар верә билмәз.

Бир узаг мәтләб вар, бир дә бир јахын
Турпун ичиндәки ағы көрәк кәл.
Хошбәхт о кәсдир ки, инандығынын
Сөзү дә көзәлдир, өзү дә көзәл!

«Һагг» дејәнин

Һагга инамы варса,
Нијә һагг наминә өзкәни сојду?
Јухары «Һагг» деди, ашағыларса,
Һаггы көрәммәди, сөзүнә ујду...
Бу Һазыг әсир дә бојаныб гана
Нечин? О, бу Јола нијә инанды?
Фүрерин дедији: «Һаггын» адына
Өзүнүн јашамаг һаггыны данды.

Гәрибә аләмдир, торпаг газмада
Бир әсир ағлајыр, бир шам ағлајыр.
Чөлдәсә атышма, өлүм, ган-гада
Топлар нә'рә чәкир, ахшам ағлајыр.

Бағланыб додаглар, динир жараглар,
Дону инкар едир, гојма жамаглар;
Көр нечә гарышыб наһаглар, һаглар.
Дүнја эзаб чәкир, адам ағлајыр.

Тәпә дә өзүнү дағ сајан заман,
Һәгигәт бүдрәјиб ахсајан заман.
Гара да өзүнү ағ сајан заман,
Вичдан ләкәләнир, инам ағлајыр.
Гәрибә аләмдир, торпаг газмада,
Бир әсир ағлајыр, бир шам ағлајыр.

Инләди... чеврилдим она тәрәф мән,
Көрдүм үст көјнәји ган ичиндәдир.
Көнлүмә од дүшдү бу инилтидән,
Бу нәдир? Дүшмәнә ачымаг нәдир?

О мәнә ачымаз, тапдајар мәни,
Көврәлдим, ачыдым, она мән јенә.
Һејван гардаш билир өз һәмчинсини,
Инсанам, дүшмәндир һәмчинсим мәнә.

Дөзмәдим, мән ону белә көрүнчә,
Дедим, бу мәгамда нә гајда-ганун?
Дәрһал түфәнкими сөјкәјиб күнчә,
Кетдим, јарасыны сарыјым онун.

Ачдым јарасыны... мәнә бир тәпик...
Јыхылдым. Әл атды дәрһал түфәнкә,
Тез шамы сөндүрдүм, чәкилди тәтик,
Бир күллә

гычымы сијирди күллә!

Газма зил гаранлыг, галхыб јеримдән
Көрмәзә-билмәзә чумдум үстүнә.

Сүпрүшмә башлады... үстәләдим мән,
Бу намәрд оғлуна гыјмадым јенә.

Р У Ч У

Бу јердә јадыма дүшдү Короғлу
Кәрәк басдыгыны кәсмәјә инсан.
Намәрдин әлиндә бир әсир олду
О да мәрдлијиндән, ганаचाгындан:
...Бојубәј дил төкдү гоч Короғлуја:
— Дүнјада мәни дә бир нәфәр дуја,
Һаны елә адам, о икид һаны?

Мәни әлдән салды бу үзүнтүләр.
Мән һәсән пашанын гызы Дүнјаны
Севирәм, Короғлу, дүнјалар гәдәр.
Мән елчи көндәриб истәдим ону
Паша бујурду ки, елчи нә лазым?
Мәним бир шәртим вар, гоч Короғлуну
Тутуб кәтирәнә гурбандыр гызым.

Короғлу гымышыб деди: — Еј чаван,
Бир гыздан өтәри бу нә аһ-фәған?
Анчаг... мән һазырам елә бах бу күн,
Әкәр севирсәнсә үрәкдән ону.
Мән ешгә тәслимәм, анчаг бир дүшүн
Учуз сатмырсан ки, сән Короғлуну?

Бојубәј диз чөкдү, өпдү торпағы,
Короғлу көврәлди, «Галх кедәк!» — деди.
Ачылды чаванын гашы-габағы.
Онлар кечә икән јол этәкләди.

Бојубэј диллэнди: — Јох, јох, бу эсла
Дүз дејил.

Короғлу сорушду: — Нијэ?

Деди: — Сэн кедирсэн өз ајағынла

Паша инанармы бу эсирлијэ?

Деди: — Бэс нејлэјэк?

Деди: — Изин вер,

Элини, голуну бағлајым сэнин.

Бах, бу да гандаллар, бах бу да зэнчи

Нэ даныш, нэ дин!

Короғлу динмэди... сарыјыб ону

Јыхды једди нэфэр атын белинэ.

«Көрэк нэ олачаг бу ишин сону» —

Дејэ о динмэди, о сусду јенэ...

Кетдилэр... Јол узун...

Кечди бир гэдэр,

Бојубэј диллэнди: — Јох, һасэн паша

Дејэчэк сэнинки дејил бу һүнэр.

Дејэ о, атыны илдырым кими

Сүрдү Короғлунун үстэ бирбаша.

Чэкиб гылынчыны ендирди алчаг,

«Эсирин» алнына... фышгырды ал ган.

Гылынч бу зэрбэдэн әјилиб анчаг

Санки үзр истэди гоч Короғлудан.

Инсан утанмады, дэмир утанды.

Короғлу алышды,

Короғлу јанды.

— Ај намэрд, ај намэрд!

бу нэди? — деди.

Јохса... јахшылыға төһфэдир, — деди.

АЗӘР

Мәним әсирим дә, дејирәм, јәгин

Әсил варисијмиш Бојубэјләрин...

Дедим, инсан кәрэк дуја инсаны.

Чох да биз дүшмәник,

инсанлыг һаны?

Сөнән од үстүнә од ғаламазлар,

Јара бағлајаны јараламазлар.

Өлмүшдүм, тәзәдән санки дирилдим,

Мәрдлик ғәјда дејил, бир өрнәк имиш.

Дүшмәнә рәһм етмәк, мән бир дә билдим,

Һеч демә өзүнү мәһв етмәк имиш...

РҮЧУ

Тарихә баш вураг... бу ағ, бу гара.

Мәрдлик базарында мән ки сәррафам.

Һаггыны көстәриб чох һагсызлара

Анчаг дүшмәнинә мәрд олмуш бабам.

Мәрдлик шәрәф олду тарихимизә,

Чох баһа отурду, бу анчаг бизә.

Кәтир хатирәнә сәфәвиләри,

Бәс нијә о заман башда тач олдуғ?

Тачы дујғулара сатамдан бәри

Ағыллы бир баша биз мөһтач олдуғ.

Бә'зән өзүмүзү бәјәнмәдик биз,

Дедик филанкәсә кәрәк охшајағ.

Јанды өз бағымыз... фикир чешмәмиз

Өзкә бағларыны суладығ анчағ.

Һеч кәс инчимәсин, дедик гој биздән,
Ландыг јад евиндә биз чыраг кими.
«Бујур» дејә-дејә, һөрмәтимиздән
Гонағы еләдик евин саһиби.

Бизим бөјүк-бөјүк уstadларымыз,
«Хәмсәләр» бағлады өзкә дилиндә.
Јадын малы олду бизим варымыз,
Бабам талан олду өз мәнзилиндә.

Јада абидәләр учалдыб дедик:
Фәһләлик бизимдир, усталыг сәнин.
Чох заман өзкәјә гуллуғ ејләдик,
Бејин бизим олду, әсәр өзкәнин.

Надир дә, Гачар да өлкәләр алды,
Вәтән учалмады, өзү учалды.
Өз доғма јурдуну ајаға салды,
Шаһлар бизим олду, зәфәр өзкәнин.

Салдыг өзүмүзү өзүмүз көздән,
Күл илә ојнадыг әл чәкиб көздән;
Өлкәләр нур алды шәфәгимиздән,
Күнәш бизим олду, сәһәр өзкәнин.

Мәним сәрвәтимә чаһан көз дикди,
Сәрвәтим, дөвләтим она кәрәкди.
Бабам јер шумлады, бабам јер әкди,
Әмәк бизим олду, бәһәр өзкәнин.

Ачды синәсини бизә бу торпаг,
Аләми бәзәјиб лүт олдуғ анчаг.
Чыдырда чапсаг да һамыдан габаг,
Һүнәр бизим олду, нәмәр өзкәнин.
Гызыл бизим олду, кәмәр өзкәнин.

Кәлди Сәбуһинин дедији күнләр,
Ачылды бағланан көһнә дүјүнләр,
Ел өз ипәјини өзү кејинди,
Бүтүн вар сәсимлә дејирәм инди:

Күнәш дә бизимдир, сәһәр дә бизим,
Һүнәр дә бизимдир, нәмәр дә бизим!..

II фәсил

УКРАЈНАДА

Украјна, Украјна!
Гырх биринчи илдән бәри,
Днеприн көј сулары
Өтүр матәм нәғмәләри.
Јадлар кениш чөлләрини
Ајаглајыр,
Шевченконун ше'рләри
Ган аглајыр.
Мешәләрдә бүлбүлләрин
Инди өтүр һәзин-һәзин.
Фүзулинин нәвәләри
Һарајына кәлиб сәнин.
Кечә-күндүз мешәдәјик,
Пајызын кур јағышындан
Чөлләр, дүзләр ашыб-дашыр.
Дивизијамыз,
Гаршыдакы дөјүшләрә һазырлашыр.
Кәшфијатчы дәстәләри
Из ахтарыр
Дөврәсиндә һәр хәндәјин, һәр каһанын.
Кәсик-кәсик ағ көтүкләр

Дишләрини хатырладыр
Једдибашлы әждаһанын.
Һәр аддымда өтән ганлы дөјүшләрден
Нечә изләр...
Сәпәләниб, јола-кола
Дәбилгәләр, бош килизләр.
Һәр чығырда бир ваһимә, бир тәһлүкә.
Елә һәмән бу мешәдә
Чанаварла гаршылашыб,
О Гырмызыпапаг бәлкә?
Нәләр-нәләр пычылдајыр гулагыма
Бу чығырлар, долај јоллар
Бәлкә... елә бу мешәдә кизләнибдир,
Нәнәләрин данышдыгы
Түкүрпәдән о нағыллар?..

Чәкмәләрин дабанында әридерәк,
Күнләри мән, ајлары мән,
Кечиб кетдим
Чоғрафија китабында,
Адларыны охудуғум
Нечә-нечә шәһәрләри, чајлары мән.
Китабларда јазыланлар
Нечә азмыш, нә дајазмыш...
Мәрмиләрин түстүсүндән
Көјүн көксү дәмәр-дәмәр,
Гәлпәләрин зәдәсиндән
Јерин көксү нахыш-нахыш,
Мин китабда јазыланы
Әвәз едә билмәз имиш бирчә бахыш.
Хәритәдә, китабларда
Ады белә чәкилмәјән
Обалардан, ауллардан, дүзәнләрдән
кечирәм мән.

Саатларла дөјүш кедир,
Бу кәндләрин һәр тининдә, күчәсиндә
Нечә ганлы хатирәм вар
Бу кәндләрин нечәсиндә.

Ј А Н - Ј А Н А

Чох күчлүдүр һәлә дүшмән,
О, кәндләри, шәһәрләри
Асанлыгла вермир әлдән.
Феврал ајы...
Сулар ашыр,
сулар дашыр.
Дивизијанын өн дәстәси Днепрә
Јахынлашыр.
Танкларымыз һәмлә кәлир
Дүшмәнин өн чәркәсинә,
Катјушалар
Матәм маршы гатыб бу күн өз дилинә,
Сыхышдырыр алманлары
Днеприн сағ саһилинә.
Дөјүш кедир ики саһил арасында
Чај бөлүнүб ики јерә
Чај сығыша билмир даһа —
Сағдан сола, солдан саға
Мәрми атан саһилләрә.

Днеприн көј сулары,
Ал-әлван, ал-әлван.
Саһил боју һара бахсаг
Гызыл ган, гызыл ган.
Елә бил ки, көј сулара
Пајыздан хал дүшүр,

Саһил боју мејит ахыр
О јандан, бу јандан.

Енли чајын ортасында
Мејитләр көрүшүр...
Далғаларын гучағында
Дајана-дајана.
Үзүб кедир
Дүшмән олан мејитләр
Јан-јана, јан-јана.

НИШАНКАҢ

Тушламышам түфәнки
Кол дибиндә тәрпәнән
Дүшмәнә... Көзләјирәм...
Бир саатда елә бил
Бүтөв бир заман кечир,
Мәним јолум түфәнкин
Нишанкаһындан кечир.
Биз һаһмыз бу јолда
Бир нәфәрик, бир нәфәр.
Бир һәдәфә јөнәлиб
Атдығымыз күлләләр.
Нә көзәлдир бу бирлик,
Нә көзәлдир бу вәһдәт!
Бурда бирчә һәдәф вар,
Артыг сөзә јер олмур.
Бурда узун-узады
Һәрәси бир тәрәфә
Чәкән нитгләр олмур.

Һәр шөһрәти, шәрәфи
Әрзә јайды бу вәһдәт,
Каш һәр јердә, һәр ишдә
Сахланајды бу вәһдәт!

Әмәли бир,
сөзү бир
Јолу да бир оланлар
Нечин гадир олмасын?
Ахы, Вәтән дә бирдир
Нијә бизим јолумуз,
Сөзүмүз бир олмасын?

Вәтәним јашајырса
Өлүмдән горхмарам мән;
Тәк дүшмәнимлә дејил,
Өлүмлә дә варам мән!..
Јох! Вәтән өлә билмәз.
Онун өлмәзлијини
Газанырыг биз бу күн
Нә шүарла, нә сөзлә!
Газанырыг бурда биз
Анчаг өлүмүмүзлә!
Өлүм? Она нә вар ки,
Горхулу кәлмир мәнә,
Горхурам һәјатымы
Учуз сатам дүшмәнә!
Тушламышам түфәнки
Көзләјирәм бајагдан,
Бир саатда елә бил
Бүтөв бир заман кечир.
Јолумуз,
түфәнкләрин
Нишанкаһындан кечир.

БИР ПАРЧА ГЭНД

Дөјүшләр, дөјүшләр, ағыр дөјүшләр
Дүшмән алајынын сәбри түкәнди.
Каховка кәндиңә кирдик бир сәһәр,
Кәзирәм синәси јаралы кәнди.

Евләр ган ағлајыр, күчәләр лал-кар,
Боғулур дашлар да санки гәһәрдән;
Орду ордан кечән сысга адамлар
Һәјәтдә, бачада көрүнүр һәрдән.

Кирирәм евләрә... евләр очагсыз,
Газанлар пасланыб, кәрәксиз галыб.
Бачалар түстүсүз, чыраглар јағсыз,
Тәкнәләр, сүфрәләр чөрәксиз галыб.

Бир евин јанында әл-әлә кедән
Ики ушаг дәјди көзүмә бирдән.
Бири лап ушагды... ики-үч јашы
анчаг оларды,

Башында јамаглы пилотка варды.
Бизи көрән қими тез карыхдылар,
Үркәк бахышларла мәнә бахдылар.
Чатдым онлара

Әјилиб ушағын өлдүм үзүндән.
Дедим: — Горхма, оғул, јад дејиләм мән.
Көрпә үрәкләнди,
Ачдым чантамы
(Бизи сејр едирди кәнардан һамы).
Бир парча гәнд тапдым.
— Көтүр, је, — дејә,

вердим көрпәјә.

Алды, гәндә бахды,
Гајтарды анчаг.
Кәнарда дајанан о бири ушаг
Деди: — Гәнд көрмәјиб һәлә гардашым
Одур ки, танымыр,
Ахды көз јашым,
Илк дәфә чәһнәјә дүшәндән бәри...
Ah!.. Нәләр дејирди онун көзләри.
Ушаг мәлул-мәлул бир гәндә бахды,
Бир мәнә бахды.
О бахыш дејилди,

јох о, бычагды —

Көксүмә тахтды,
Үрәјим, әриди, көзүмдән ахды.
Өлүмләр, гырғынлар көрдүм,
мән јенә

Белә сарсылмадым,
јох, бу ағырды
О бахыш нәјәсә мәни чағырды...
Бахан о дејилди, елә бил мәнә
Онун көзләрилә вәтән бахырды...

МӘКТУБЛАР

Еј Вәтәндә бүкүлүб сәнкәрләрдә ачылан,
әтир кими сачылан,
Әскәрләрин көзүнә ишыг верән, нур верән,
Бу сојуг сәнкәрләрә бир истилик кәтирән
бир парчачыг қағызлар,
Сиздә елин, обанын нәғмәси вар, сәси вар.
Сиздә доғма очағын оду вар, нәфәси вар,
сиз еј сирли қағызлар,
еј мөһүрлү қағызлар.

Әскәр сизи дөнә-дөнә охујур.
Күндүз, күнә охујур
Кечәләрсә ај-улдуза охујур.
Һәр кәлмәни јүз јерә
Јоза-јоза охујур.
Һәр сөзү әзбәр билир.
Чүмләннин сонундакы, сөзүн әввәлиндәки,
Һәр мә'наны, мәтләби

күдә-күдә охујур.

О, зәрфин үстүндәки
мөһүрү дә охујур

Мөһүрләрдә ај вә күн,
Бир дә... шәһәрин ады...
Бу нөгтәдән күч алыб
Учур, учур, һеј учур,
хәјалларын ганады...

«Бакы», «Шәки», «Ләнкәран» —

Бир әл бојда кағызда

О бојда Вәтән кәлир.

Узун-узун јоллара

Көзүнү дикән кәлир.

Сәбри түкәнән кәлир.

Гуртарыр никаранлыг,

Вәтәнин һавасыјла

нәфәс алыр бир анлыг.

Доғма од-очаг кәлир

Көзләринин өнүнә...

Өз әлилә әкдији

бағча кәлир, бағ кәлир.

Дөјүшләрдә бәркијән

Һәмишә «вур, вур», дејән

әскәрин үрәјинә

Бир парчачыг кағызла

Дағ кәлир, дајаг кәлир.

Сулу сәнкәр, тар ахшам,
Күллә выјылтысына
хәјалымда дәм тутуб,
Әлимдә гәләм тутуб

Евә мәктуб јазырам:

Сабаһ бөјүк һүчум вар,

«Әзиз ана, саламлар...»

Алдым мәктубунузу

Мән јахшыјам... Јахшыјам...»

Сулу сәнкәр,

Јағыш, гар...

Сабаһ бөјүк һүчум вар,

«Гәлбинизи сыхмајын,

Әкәр... мәктуб кечиксә...»

Нә олар, дарыхмајын...

Бә'зән... вахтымыз олмур.

Сән демишкән, пис күнүн

Өмрү, күнү аз олар...»

Сулу сәнкәр,

Сојуг, гар...

Сабаһ бөјүк һүчум вар.

Ким билир, бу, бәлкә дә...

Мәним евә сон сөзүм

Сон мәктубумдур...

Гәләм

Дурду, дајанды бу дәм.

Һә... бәлкә дә... бу мәктуб

Евдә охунан заман

Гәлбим сусмуш олачаг.

Ола биләр... Мән анчаг

Инди мәктуб јазырам,

Әлим сағ, ајағым сағ...

Ағрымамышдан әввәл

Ағрысыны дүшүнән

Башын дәрдинә галмаг...
Өлүм һәлә кәлмәмиш
Гаршысында саралмаг...
Нәјә кәрәкдир, нәјә?
Бу, јарашмаз кишијә...
Сулу сәнкәр — јағыш, гар...
Сабаһ бөјүк һүчум вар...

ТАПШЫРЫГ

Баһәддинә тапшырыг:
Ијирми дәгигәјә
Чатдырмалы
О, рабитә хәттини
Гаршыдакы тәпәјә.

Гар јағыр пилтә-пилтә.
Гәһрәманлар сүрүнүр,
Јаныб сөнүр фишәнкләр
Тәпә кендән көрүнүр.
Дүшмән көрүб онлары,
Јағыр күллә јағмуру
Әскәрләрин үстүнә.
Дашлардан тута-тута
Онлар сүрүнүр јенә:

...Чатдылар
Бирчә көз гырпымында
Бөлүк илә бирбаша
Рабитә јаратдылар
Јаныб сөнүр фишәнкләр
Тәпәнин зирвәсиндә
Онлар көрүр һәр јери,
Баһәддинин әмрилә

Нишанкаһа салыныр
Дүшмәнин мөвгеләри.
— Филан нөгтә, филан јер
— Атәш!
— Атәш!
— Бир гәдәр сол тәрәфә атәш!
Бүтүн зәрбәләр,
Дәјир јалныз һәдәфә.

Бир аз кечир, отуз танк
Һүчум чәкир вурһавур!
Сәсдән гулаг тутулур.
Бу вурһавур ичиндә
Ешидилир јенә дә
Баһәддинин кур сәси —
«Атәш» сәси, «вур» сәси.
Танклар алышыб јаныр,
Чөлләр нура бојаныр.
Батареја дүшмәнин
Сәккиз танкыны вурду.
.....
Дүшмән кери отурду.

БОРЧ

Һүчум! Һүчум! Чан атырыг
Биз, саһилдән-саһилә,
Биз, шәһәрдән-шәһәрә.
Аддымлајыр бурда заман,
Кечән заман
Биз сәнкәрдән-сәнкәрә.
Бурда јалныз әмәлләрин күлләсијлә
Вахт өлүр.

Ајын, күнүн гијмәти дә
Тутдуғумуз обаларла, шәһәрләрлә
Өлчүлүр.

Кәсилмәјир кечә-күндүз
Һүчумларын арасы.
Одессаја јакынлашыр
Бизим дивизијамызын
Гаршыдакы сырасы.

Өн сырада бизим бөлүк,
Гасым кедир лап өндә.
О данышыр әлиндәки
Автоматын дилиндә.
Јох, јох, бу мән таныдығым
Ушаг кими бахдығым
Гасым дејил,
О дејил.
Она көјдән вәһј кәлиб елә бил,
Онун ирадәсилә
Тәнзим олур бу жүрүшүн
Һәм әввәли, һәм сону.
Гојуб дизи алтына
Тәрәддүдү, горхуну.
Арха јадындан чыхыб
Өнә бахыр, о, өнә!
Автоматы сүрәкли,
Чылғын гәһ-гәһәләрлә
Күлүр дүшмән үстүнә.

Күллә өтүр солундан,
Мәрми кечир сағындан.
Елә бил даш асылыб
Гасымын гулағындан.

Нә ешидир, нә көрүр,
Ата-ата жүјүрүр.
Күллә дәјир әлиנә
Һисс еләмир о јенә.
Бу мәгамда бәнзәјир
О, Гејрәт һејкәлинә.
Давамыдыр бу өмүр
Нечә мә'налы өмрүн, —
Газанханын, Бабәкин
Тимсалыдыр о, бу күн.

Атыр өзүнү бирдән
О, дүшмән сәнкәринә,
Чәкир тәтији... анчаг
Дараг бошдур, о јенә
Итирмәјир өзүнү,
Тез чијниндән чыхарыр
Автоматын бағыны,
Чевирир гундағыны.

Гаршысына чыханы
Вуруб сәрир:
— Бу сәнин!
Бу сәнин!.. Бу да сәнин!
Донуб һејрәт ичиндә
Лап өзү дә дүшмәнин.
Бирдән гәфил бир күллә,
Јыхылыр үзү үстә.
Бизимкиләр долушур
Сәнкәрә дәстә-дәстә.

Кәлир бизим командир
Чәназәнин өнүндә
Баш әјиб тә'зим едир.

Гасым командиринин
Гаршысында гурујуб
Нечә јол бирчә күндә.
Индисә командири
Гурујуб һејкәл кими
Әскәринин өнүндә...

Кәндин баш мејданында
Гасымы дәфн еләдик.
Онун дүшмән әлилә
Оғурланан өмрүнү
Јајлым атәшләрилә
Биз һаваја чиләдик.
Јығылды кәнд әһли дә,
Күл-чичәк кәтирдиләр.
Гәбр үстүнә сәрдиләр.

Кәнддәки тәк мәктәбә
«Гасым» ады гојулду.
Күллә ғыран бир өмрүн
О ғырылан парчасы
Бу кәнддә мәктәб олду.
О, бир иди, јүз олду.
Көрпәләрин дилиндә
Нәғмә олду, сөз олду...

Онун ғырылмыш өмрү
Азәрбајчан өнүндә
Борч иди... арамызда
Пајладыг борчу биз дә.
Борч үстүнә кәлди борч
Јүнкүлләшди јолумуз,
Ағырлашды чијнимиз.

Өзү бу кәнддә галды,
Арзулары биздәдир;
Сәси, сөзү вәтәндә,
Борчу чијнимиздәдир.

Борчуну билмәјәнләр
Һәгигәтдән кен олур,
Торпаг да өз борчуну
Дәрк едәндә ... о торпаг
Чеврилиб Вәтән олур.
Һәгигәти тапмадыг
Мүгәддәс сандығымыз
Тәригәтдә, диндә биз.
Анчаг даим учалдыг
Борчун үзәриндә биз.

Учалмады һеч заман
Шөһрәти мәсләк билиб
Учалмаға тәләсән.
Галхды әсрин фөвгүнә
Өз мүгәддәс борчунун
Ајаглары алтында
Өзүнү гурбан кәсән.

Достумуз да чох бизим,
Гоһум-гардашымыз да.
Вәтәнсә... бир дәнәдир.
Еј Вәтән, еј анамыз,
Илк борчумуз сәнәдир,
Сон борчумуз сәнәдир!

Гүрбәтдә јох, Вәтәндә
Олдуғујчун исидир
Бизи доғма комамыз.

Әғлимиз дә һәрләһиһ
Әгрәбәһини үчунда,
Сәнсән гһбләнүһамыз!

Ј О Л Л А Р

Топландыг алај-алај,
Гырылдыг бөлүк-бөлүк.
Тәк јоллар үстә дејил,
Илдәр үстә јүрүдүк.
Күнләр үстә јүрүдүк.
Раст кәлдик нечә-нечә
Дүшмән алајларына...
Кәлиб чатдыг Гырх дөрдүн
Биз баһар ајларына...

Сиз, еј доғма Вәтәндән
Узаг, аралы јоллар,
Башы бәлалы јоллар.
Һәр чаласы, чухуру,
Дашы јаралы јоллар.
Кетдик... Кетдик нечәһиз
Елә јолларда итдик.
Биз нечә чүт чәкһәһи
Синәһиздә әритдик,
Дәрһимизи бу јоллар
Нә ешитди, нә билди.
Һәрәрәтли, тәләшли
Көнүл вурғуларыһыз
Сизин сојуг, буз кими
Синәһизә сәпилди.
Тозлу-торпағлы јоллар,
Синәһи дағлы јоллар.

Бизим өз әһимизлә
Бу јолларда горунду
Наһусумуз, арыһыз.
Аһаларын көз дикиб
Сәһәр, ахшам бахдығы
О јоллардан башланыр
Бу дөјүш јолларыһыз.

Бу әзаблы јолларын
Дастаны дилиһиздә,
Әзабы чијһимиздә,
Тозу шинелиһиздә...
Көрдүк әзаблы күһләр
Иһаһыһыз итмәди,
Биз она чан вермәдик,
Бу јолларда әһ көзәл
Дујғулары, һиссләри
Биз салыб итирмәдик.
Бу јолларда нә гәдәр
Човғуна, гара дүшдүк.
Нечә-нечә дост илә
Бу јолларда ајрылыб
Бу јолларда көрүшдүк.

Јолумуз әјри-үјрү,
Мәһсәдһимиз дүз ояду.
Бизим дөјүш јолумуз
Өмүр јолумуз олду.

СЭН КҮЛ АХТАРЫРСАН

Бүлбүл налэ чэкди, бүлбүл угунду.
Дэјишди бир анда көһнэ мэнзэрэ.
Бу ширин нэгмэдэн тэбэссүм гонду
Мүркүлү көзлэрэ,
далгын үзлэрэ...

Галдырды башлары сэнкөрдэн бу сәс,
Һамы бир-бириңә бахды, дајанды.
Бу дәм бир аңлыға өзүнү һәр кәс
Доғма бағчасында, евиндә санды.

— Бүлбүл, нэгмэләрин синәми дағлар
Јаралы чөллөрдә кәл өтмә дил-дил.
Бүлбүл, алданмысан, јер-көј ган ағлар,
Бу баһар, умдуғун о баһар дејил.

Дүнјанын нөврағы нечә позулду,
Маһнылар чиләмә сэнкәримизә.
Күллә выјылтысы нэгмәмиз олду
Инди бүлбүл сәси јарашиыр бизә.

Нечә јаралыдыр, көр нечә, торпаг.
Дајан, нэгмәни кәс, өтмә бош јерә.
Күл-чичәк јеринә, бүлбүл, јахшы бах,
Миңалар әкилиб инди чөлләрә.

Сән күл ахтарырсан, бүлбүл, бир дајан!
Баһар һәсрәтилә алышыб јандын,
Јохса... синәлөрдә ачылыб јанан
Гызыл јаралары сән күлмү сандын?
Бүлбүл, нэгмәни кәс, бүлбүл, амандыр,
Нә өзүнү јандыр, нә бизи јандыр!

ӘНВӘР ӘЛИБӘЈЛИ

Таг-таг, таг-таг!
Бир саат габаг
Дүшмәнә топлардан атәш јағдыран,
Әнвәр ше'р јазыр торпаг газмада.
Дүшмән сәфләрини дағыдыб гыран
Әлләр, ше'р јазыб торпаг газмада.

Гәлбинин одуна шаир, анбаан
Сачдығы атәшдән од гатыр инди.
Атдығы топларын вурғуларындан
Ше'ринин вәзнини јарадыр инди.

Јумшаг тәбиәтли бу һәлим инсан
Дејәрдин, гуша да даш ата билмәз.
Анчаг... топ далына кечдији заман
О, јалныз әскәрди,
Өләр, јенилмәз!..

Дөјүшдә әскәрди,
Адиңә әскәр.
Дөјүш гуртардымы?
Шаирди Әнвәр.
Онун ше'риндә дә топ сәси курлар
Онун өз сәсидир һәр тәзә ше'р.
Бурнунун үстдәки тәк-түк чопурлар
Гырма ләкәсинә нечә бәнзәјир.

Гәлбинин одуна шаир, анбаан,
Сачдығы атәшдән од гатыр инди.
Атдығы топларын курултусундан
Ше'ринин вәзнини јарадыр инди:

...Инди дөјүшүрэм мән
кэлэчэк хош чагымчын,
Варлыгымла һисс едиб
Буну билирэм анчаг
Бу күн килидли галан
Ајнабәнд отагымчын
Мәним јералты газмам
Тәмәл дашы олачаг!..

СӘНКӘРЛӘР

Сәнкәрләр,
хәндәкләр,

учурумлар, јенә!

Јазыр тарихими мәним өз ганым.
Букүн Русија илә чијин-чијинә.
Јарыр чәбһәләри Азәрбајчаным.
Ганлы говғаларда кечиб чанындан
Нәјисә ахтарыр һәмишә инсан.
Һәр халгын, һәр јурдун мәрд оғуллари,
Вәтәнин наминә нәләрдән кечир.
Дејәрдим, тарихин ана јоллары
Һәр заман чәбһәдән, сәнкәрдән кечир.

Сәнкәрләр — заманын ајаг изләри,
Сәнкәрләр — торпагын дәрди, сәридир.
Дүнәнин бу күнә бахан кәзләри,
Тарих китабынын һәрифләридир.

Сәнкәрләр — ән бөјүк имтаһан јери,
Сәнкәрләр — торпагын мин синә дағы.
Сәнкәрләр — заманын тәлатүмләри,
Сәнкәрләр — нифрәтин ачыг додағы.

Сәнкәрләр — дүнјанын өз тәзадлары,
Јараныр фикирләр зәлзәләсиндән.
Сәнкәрләр — мәсләкин јер ганадлары,
Шәрәфи учалыр күллә сәсиндән.

Сәнкәрләр — атәшлә данышыб динән,
Бөјүк бир өлкәнин ән ајдын дили.
Өз һаггы наминә тәлатүмләнән
Гәзәб дәнизинин ахыр саһили!..

ЈЕНИ ГӘЛӘБӘЛӘР

Чәсарәт өлчүлмүр гүввәтлә, сајла,
Һагг илә јүксәлди шәрәфим, шаным.
Кәлди өз гәһрәман оғулларијла,
Молдав торпагына Азәрбајчаным.

Алајлар вермәди әлдән фүрсәти
Гәдим Веронада топланды, дурду.
Дивизија бурада кәләчәк, гәти,
Бөјүк һүчумлара һазырлашырды.

Дөјүш јолларында өзү јүксәлән,
Һәр кәсин өз јолу, рүтбәси, ады.
Дөрд јүз он алтыја тәзәчә кәлән
Чаван әскәрләрлә тә'лим башлады.

Һамы бир мәгсәдә, јола чан атды,
Бөјүдүб гәлбиндә гәзәби, кини.
Һәр икид әскәрин јолу јаратды
Шанлы дивизијанын проспектини.

Гырг биринчи илин гышы.

Дивизија,

Башлады эн гэт'и сон һүчумлара.
Өлкэлэр адлајыб чатды Полшаја,
Ағыр чэбһэлэри о јара-јара.

Глузно... адамлар күчэдэ миң-мин,
Ачылды үзлэрдэ күл-чичэк јенэ.
Азадлыг кәтирдик бөјүк Шопенин
Дөрд ил дарда галан нәғмэләринә.

Азадлыг намина силаһ галдыран,
Еј әскәр, хошбәхтсән... сәндәдир һүнәр,
Кечдијин јерлэрдә сәнин һәр заман
Ајағын алтына чичэк сәпдиләр.

Хошбәхтсән!.. үзүнә күлүр зәфәр дә,
Сәнин ајдан ары бир амалын вар.
Бәдбәхт о әскәр ки, кечдији јердә
Ону чичэк дејил, гәзәб гаршылар.

О әскәр, нә гәдәр икид олса да,
Бармағы тәтикдә титрәмәзми бәс?
Белә бир әскәрин икидлијиндән,
ахы; нә фајда?
Чалдығы зәфәр дә бир һечә дәјмәз.

Јад орду јад јерә кирдији заман
Өлкә матәм тутар бу көз дағына.
Мәним дивизијамса өз торпағындан
Сәадәт апарды јад торпағына...

АЛМАН ТОРПАҒЫНДА

Алманија, Алманија
Ики чэбһә, «гисас» дејә
Синән үстә адлады.
Сәнин фе'лин
Бу күн сәнин өз башында чатлады
Тарих боју сән өзүнә сығышмадын,
Нечә дәфә партладың.
Өз элинлә лә'нәтләнди өз адын...

Јандырмаг истәјирдин
Сән бу бојда дүнјаны
Өзүн јандын,
боғулдун өз түстүнә.

Инди дајан, көрүрсәнми
Дүнја кәлир үстүнә.
Јурд-јувасы талан олан,
Јетим галан көрпәләрин
Мәлул-мүшкүл бахышлары
Инди кәлир үстүнә.
О өлкәдә, бу өлкәдә
Төкдүјүн көз јашлары
Инди кәлир үстүнә.
Вәтәниндән узагда
Вәтәни ајдын көрән
Дүшүнән, дүшүндүрән
Алман вәтәндашлары
Инди кәлир үстүнә.
Узаг, гәриб елләрдә
Ағлајан баш дашлары
Инди кәлир үстүнә.

Синэлэрэ вурдугун
Чалым-чарпаз о даглар
Кэлир инди үстүнэ.
Багладыгын гапылар,
Сөндүрдүүн очаглар
Кэлир инди үстүнэ.

ТАРИХ

Оттондан¹ — Нитлерэ!
Он эср, нэдэн
Сэрһэддин һәмишә сәнә дар олду?
Бу гоча дүнјамыз сәнин әлиндән
Ганлар ичә-ичә лап безар олду.

Сәлиб жүрүшләри һеј заман-заман,
Једди, отуз иллик мұһарибәләр.
Говғалар ичиндә «бөјүдү» алман
Бир дејән олмады бу ганлар јетәр!

Каһ Римә долашдын, каһ да фирәнкә
Нечә јол дағытдын Мачарыстаны.
Һәр дәфә сән чәкдин дүнјаны чәнкә,
Јыхдыгын ашкардыр, гурдугун һаны?

Бөјүтмәк гәсдилә өз торпагыны
Вурушдун, көрмәдин анчаг буну сән.
Поздун күндүзләрин тәмтәрағыны,
Сакит кечәләрин јухусуну сән.

Елә һеј вурушдун, барышдын јенә
Һеч вахт билинмәди достун, дүшмәнин.
Һәр дәфә сығындын өз сәрһәддинә
Өзүндән ағырдыр тарихин сәнин.

Мүдһиш кралларын сөјләди: — «Мән, мән!»
Дедиләр: «Дүнјаны тәзәдән бөләк.
Һагсыз бөлүнүбдүр дүнја әзәлдән,
Һаггы бу дүнјаја гәјтараг кәрәк».

Чохлары бу дәрди кәтирди дилә;
Чохлары дүнјаја чох тәлә гурду;
Бир заман һејне дә кинајәсилә
Бу «Һагсыз» бөлкүјә ишарә вурду:

«Гурулар — руслара, франсыслара
Табедир,
Дәнизләр — инкилисләрә
Хәјаләт аләми, кениш сәмалар
Гәдимдән гисмәтдир тәкчә бизләрә.

Бах бурда үстүнлүк бизимдир, бәли,
Биз көјдә јерләшиб салмышыг вәтән.
О бири милләтләр ашағылары,
Гуру јер үзүнү едибләр мәскән..

Шаир дә оламмыр бурда гәрәзсиз,
Буну бир дәрд кими дүшүнмүш о да.
Дејир: — Јухарыја лајиг икән биз
Јер тапа билмәдик ашағыларда.

Шаирин тәзады... о, көрүр, дујур,
Бир јандан тохунур бу дарлыг она.
О бири јандан да лә'нәт охујур

¹ Х эсрдә ишғалчы алман кралы.

Залимлар, зүлмлар Алманијасына:
«Еј Алманија, сәнә кәфән тохујуруг,
Тохудугча, әбәдилик, үч гат
лә'нәт охујуруг
Сәнә лә'нәт охујуруг...»

Сән зора күвәндин, билмәдин амма
Һәр бөјүк зәфәрә һагг бүнјад олур,
Билмәдин, «зүлм илә гурулан бина
Әдлилә учулуб тез бәрбад олур.»
Инсандан әввәлдир бу торпаг, анла
Мән бурда,

сән исә орда јарандыр.
Бу гәдим бөлкүјә өз үсјанынла
Хилгәтин әзәли һөкмүнү дандын...

Үсјанын мә'насыз, чәһдин һавајы,
Заман өз јолујла дурмадан кедир.
Һәр халгын, милләтин өз торпаг пајы,
Хилгәтин, иглимин өз аһәнкидир.

Өзүнү гојдугча дүнјаја гаршы
Позмагмы истәрсән бу аһәнки сән?
Инсандан гочадыр дөвранын јашы
О ки, һеч дөнмәјиб өз кәрдишиндән.

Һеч вурмаг олармы гоза дүјүнү?
Буну бачармајыб елм дә, дин дә.
Гисмәтә шүкран ол, бөјүклүјүнү
Көрмә өзкәсинин кичиклијиндә.

Дүшүндүм, дашындым, чох дүшүнүбләр,
Нәдәндир сәндәки бу нараһатлыг?
Сығмады өзүнә, партлады Вертер

Әглинми, һиссинми, ганынмы артыг?
Торпагын чатмырмы?
Бәһанәдир бу!
Бурда биринчилик иддиасы вар.
Елә билирәм ки, торпаг, һава, су
Бу кениш дүнјада һамаја чатар.

Башабәлә олду өз рәһбәрләрин,
Торпагын аздырса... идракын ки, вар.
Бир гарыш торпагда јүз гарыш јерин
Күлүнү дәрмәјә идракын чатар.

Бу ганлы говғалар сәнә нә верди?
Ал гана бәләдин һәр гарыш јери.
Сәнин фүрерләрин гырды, чевирди
Учуран әлләри, гуран әлләри.
Тамаһ, јенә тамаһ!..

Бүтүн дүнјаны,
Овуча сығдырмаг!
Нағыла бир бах!
Дејирәм, дүнјаја нағыллар јетәр,
Неронлар, Тејмурлар бачармајаны.
Һитлерләр, Көббелсләр бачармаг истәр.

Нағыллар, дүнјанын бәсидир, бәси!
Нағыллар бир заман тилсим ачарды.
Тамаһ олмасајды,
инсан нәфәси
Дүнјаја атәш јох, әтир сачарды...

Даһилэр — һәрәси бир бөжүк чаһан
Туфанды Бетһовен, боранды Көте.
Елә бил үмманлар фыртынасындан
Јаранды Бетһовен, јаранды Көте!

Онларда севки дә, нифрәт дә, кин дә
Сәрһәд танымады, күлдү хилгәтә.
Сәнин «фыртыналы даһилэр»ин дә
Нә өзүнә сыгды, нә тәбиәтә.

Мәкр вә Мәһәббәт! Үсјандыр јерә!
Ағладыр дүңјаны тарихдән бәри.
Сығыша билмәјир дибсиз көјләрә
Фаустун дәншәтли дүшүнчәләри.

Шиллерин амансыз үсјанларындан
Нәсилләр дәрә алды бир мәктәб кими;
Карлын бычағыјла биз дә бир заман,
Мә'сум Фирәнкизи өлдүрмәдикми?

Бөжүк бир милләтин од нәфәсилә
Русија хилас олду көһнә донундан.
Марксын, Енкелсин үсјан сәсилә
Данышды «Аврора», дәјишди дөвран.

Өз әсринә гаршы тәк дурду Маркс,
Күнәш тәк парлады бизим әсрдә.
«Аврора» топуну долдурду Маркс
Анчаг о курлады бизим әсрдә.

Мүдрик фәлсәфәнлә јол ачдын бизә
Јаранды чаһанда тәзә бир чаһан,

Маркс рәһбәр олду әгидәмизә
Заман чыха билмәз өз ахарындан.

Өзүн јаратдыгын бир фәлсәфәјә
Нијә дүшмән олдун, сән бу күн нијә?
Ачдыгын чығырла кетмәдин өзүн,
Хијабана дөнүб о чығыр бу күн.

Һәмән хијабанла үстүнә инди
Өзүн јаратдыгын фәлсәфән кәлир;
Сәнә ајры јолу көстәрәнләри
Бүкмәјә,

о јолла чох кәфән кәлир!..

ТОМАС МАНН

Вејмар! Ләкәләнди шәрәфин сәнин,
Еј нечә даһинин јурду, мәскәни.
Виландын, Шиллерин, Бахын, Көтенин
Адыјла таныды бу дүнја сәни...
Бәс инди?..
О шәрәф, шан ләкәләнди
Ајры ад гошулду адына инди...
Еттерсберг дағында — лап јахынында
Өлүм дүшәркәси салдылар, Вејмар.
Чимдириб сәни дә инсан ганында
Адына көр нечә дамға вурдулар.
Нијә Бүһенвалды бурда тикдиләр?
Бир халгын шәрәфи көр нәјә дөндү!
Дүнјаја улдузлар бәхш едән шәһәр
Дүнјанын гојнунда ләкәјә дөндү.

Еттерсберг чивары... бир вахт, бу дагда
Көте кэзинәрди, Бах кэзинәрди.
Онлар дүшүнәрди инсанлыг һагда
Нәвәләр, инсана ишкәнчә верди...

Көте дүшүнәрди: көрән нејләјек
Инсан хилас олсун эзабларындан.
Бу күнсә, Фауста силлә чәкәрәк
Инсан эзабындан һәзз алды инсан.

«Али һәгигәтләр» кәзирди Көте
Бу јолда бәшәрә о, шөһрәт олду.
Онун вәтәниндә бир алчаг бүтә
Баш әјиб, һәгигәт јерә вурулду.

Көте сөјләди ки, нә дин, нә ганун,
Инсан идракынын гәдрини билди.
Бәшәри дүшүнән доктор Фаустун
Вәтәни бәшәрә бәла кәсилди...

Бетһовен! — Баһадыр, јенмәз гәһрәман!
Одунун мајасы вугардан олду.
Јалныз өз гәлбинә гул олдуғундан
Бүтүн үрәкләрә о солтан олду.

Бетһовен сөјләди, инсан учалсын,
О, һагга сәсләди напалјонлары.
Онун јурдундаса тапданды мин-мин
Инсан шәхсијјәти, инсан вугары...

Бах јердән гопарыб әлләримизи
Сәмави дүнјаја чағырды бизи...
Онун јурдундаса... хош хәјаллары
Сәмадан ендириб әздиләр јердә.

Көјләрә сығмајан идеаллары
Һасара алдылар дүшәркәләрдә...

Гәһвәји вәбанын рәзаләтини
Јуја билмәмишик һәлә бу күн дә.
Һитлер әмәлинин хәчаләтини
Чәкди Томас Манлар дүнја өнүндә.

О деди: — «Дүнјада биабыр олду.
Көрүн пејвәнд икән нечә чыр олду!
Дүнја чәллад кими таныјыр бизи,
Лә'нәтлә јад едир Вәтәнимизи.

Дамғадыр дүнјаја инди Вәтәним,
Арзумуз, гәсдимиз белә дејилди.
Учадыр, бөјүкдүр милләтим мәним,
Бәс нијә бу гәдәр алчала билди?»

Ијирми беш ил кечир о ғыртынадан,
Доғруну әјридән сечән һәр алман
Бу күн дә дүшүнүб һеј дәрин-дәрин
Чәкир эзабыны о дәһшәтләрин.

Еј алман һәмкарым Шмијдә, инди
Әсил сөз, доғру сөз, мәним, сәнинди!
Сән өз милләтинин адындан бу күн
Лә'нәт охујурсан өтән күнләрә.
Сәнин мәктубларын... амалын, арзун,
Истәрәм һагг әкиб, һәгигәт дәрә...

Буһенвалд салынды бир күн о елдә,
Фикир зәнчирләнди, вичдан боғулду.
Тарихин ләкәси о ағыр илдә
Инсан аһы үстә ил тәһвил олду.

Елэ бил вахт өзү өзүнү данды.
Көклөди сазыны заман, гэм үстө
Күнлөр дүйүн дүшдү, тарих утанды
Нөнкүрүб ағлады бу рөгөм үстө.

Дэрин дүшүнчөлөр ода галанды,
Эсрин венасында ган лахталанды...
Сөкүлдү дирэклэр, учулду дамлар,
Мүсибэт жагышы жагды дүнјаја.

Адамлар, адамлар, жазыг адамлар,
Горху чешмэжилэ бахды дүнјаја.

Зүлмлэр данышды горху-нүркүсүз
Зәһми јаман иди дэмир мәһбәсин.
Өтәри бир нида, өтәри бир сөз
Олду чан баһасы дүшүнән кәсин.

Дәјишиб һагг олду һаһаггың ады
Гырылды ганады һәр хәјалың да.
Әсарәт әл чалды, зүлүм ојады
Әдаләт һөнкүрдү гапы далында.

Гараны ағ кими дүртдүләр көзө,
Һәгигәт боғулду, һагг ифлич олду.
Фикирләр, әмәлләр дурду үз-үзә
Заман јолдан чыхды, вахт ифлич олду.

Тәзә «дин», јарадыб, о көһнә дини
«Мајн Камп»¹ — Бәшәрин аһына сатды.
Аллаһын көјдәки чәһәннәмнини
Инсан, инсан үчүн јердә јаратды.

«Мәним мүбаризәм!» — нә дејир бизә?
Нәјин уғрундадыр бу мүбаризә?
Бир гансыз чәлладын һөкмү, гајәси
Олду бир өлкәнин мәрамнамәси.

Бу ганлы китабын һәр чүмләсинин
Мүбтәдасы нифрәт, хәбәри «өлдүр!»
Онлар чүмлә дејил, јахшы бах,
мин-мин,

Шәһәрләр үстүнә јаған өлүмдүр.
Һәр нидада гәзәб, һәр сөздә бир кин,
Һәр гара шрифтдән ган ији кәлир.
Бүтүн милләтләрин, бүтүн иргләрин
Сүмүјү үстүндә бир халг јүксәлир.
Дејирәм, икинчи чаһан һәрбинин
Јолу бу китабдан башланыр јәгин...

ЧӘКМӘЛӘР

Солдат чәкмәләринин
Сәсиндәки сөзү тап,
Мә'наны тап!
Тап-тарап!
Дәрә ашды, дағ ашды,
чәкмәләр!
Нечә-нечә өлкәнин
Тозларына булашды,
чәкмәләр!

Бу јоллара сәпилән
Мүсибәтдән, јоллары
Тәмизләди чәкмәләр!
Гурду јувасынадәк
Һеј изләди чәкмәләр!..

¹ Гитлерин «Мәним мүбаризәм» әсәринин ады.

Чэтин, узун јоллары
 Дабанында эридиб
 Удду, једи чэкмэлэр!
 Гафгаз этэклэриндэн
 Авропаја јол ачды
 Дүнэн бизим чэкмэлэр!
 Бу гочаман дүнјанын
 Эн тээ тарихиндэ
 Ајаг изим, чэкмэлэр!..
 Ајларла, һәфтэлэрлэ
 Ајаглардан чыхмајыр
 Аддымлары шәрәfli,
 Өзү габа чэкмэлэр!
 Саһибилә бир дөзүр,
 һәр азаба чэкмэлэр!

Бу чэкмэлэр бәнзәмир,
 Авропадан өлкәмә
 Ихрач олан шиш бурун,
 Модерн чэкмэләрә!
 Тээ дәбләр апармыр,
 Јох, азадлыг апарыр
 Кечдији өлкэләрә!

Алман торпағындајам
 Јол кедирәм дәмәдәм
 Драјсиги, Јансберги,
 Зоненбург, Хаммери,
 Чохдан өтүб кечмишәм.
 Одерин сол јахасы,
 Дүшмән тәслим олмајыр,
 Сон нәфәси һәлә вар.
 Чох гәзәбли олурмуш
 Сон нәфәсдә чанавар...

БУҢЕНВАЛД ДУСТАҒЫ

Ајағында јун долаг,
 Пәнчәји полаг-полаг,
 Шалвары золаг-золаг
 Бизим елли бир нәфәр
 Гошулду чәркәмизә.
 Башына кәләнләри
 Данышды бир-бир бизә:
 — Мајордум, әсир дүшдүм.
 Дүшдүм... о күндән бәри
 Кәздим Алманијадакы
 Бүтүн дүшәркәләри.
 Наххаузен, Дахау...
 Сон бир илдәсә олдум
 Мән Буһенвалд дустағы...
 Данышдыгча, јазығын
 Әсир әли-ајағы..
 — Әјнимизә кејинчә
 Золаг-золаг палтары
 һәр шеј дәјишди бирдән
 Итирдик инсанлығы,
 Әзми, ешги, вүгары...
 Биз һасарлар ичиндә
 Инсанлыг чәркәсиндән
 Гараландыг, позулдуг.
 Фашист чэкмәләринин
 Пәнчәсиндә тоз олдуг.
 Бир кибрит дәнәсиндән
 Мин дәфә учуз олдуг.
 Бизи нөмрәләдиләр
 Фамилијамыз, адымыз,
 Фәрдимиз унудулду.
 Мәним нөмрәм елә ки,

Мин үч жүз жетмиш олду
Шәхсијјәтим, варлығым
Бунунла битмиш олду...
Гаја чапдыг, даш жардыг.
Узаг тикинтиләрә
Чијнимиздә апардыг
Дашлар, дашлар, а дашлар.
Дан јери ағармамыш
Дашлар ичиндә башлар
Дашлар илә вурушар.
Дашлар кими дашланан
Габар әлләримиздә
Ачды мин јара дашлар.
Фашист үрәји кими
Дашланан гара дашлар.
Көзләрдә јашлар ағлар,
Кирпикләр, гашлар ағлар.
Бизим көзләримизлә
Дил дејиб дашлар ағлар.
Бизи һеј дөјә-дөјә,
Бизи һеј сөјә-сөјә
Инсанлыгдан чыхарыб
Чевирдиләр сүрүјә:

Палтарымыз бир бизим,
Наһарымыз бир бизим,
Ахшамымыз бир бизим,
Сәһәримиз бир бизим,
Әзабымыз бир бизим,
Кәдәримиз бир бизим.
Сәһәр кетдик нахыра,
Ахшам дөндүк ахура.
Башымыз да гырхылы,
Фәргимизи билдирән

Бир шеј галмады биздә.
Бир-Биринә бәнзәди
Һәлә сифәтимиз дә.

Мән инана билмирдим
Доғруданмы инсанам?
Көрән бир вахт олмушму
Мәним дә атам, анам?..
Мәним дә өз Вәтәним,
Елим, күнүм вармыдыр?
Инсанаммы? Сөјләјин,
Бу сизә ашкармыдыр?
Кимәм?
Кимәм јох,
нәјәм?
Дөшәмәләр силмәјә
Бир парчачыг әскијәм!..
Инсан, һүгүгларыјла
Инсан чәркәсиндәдир.
Бүтүн һаггы, һүгугу
Әлиндән алынанлар
Ким дејил, нәдир, нәдир!..

Дүшәркәдә нә сөзүн,
Нә сөһбәтин, нә өзүн,
Нә күлүшүн, јеришин,
Нә дә ишин сәниндир.
Нәфәсин дә, чанын да,
Фикрин дә, күманын да.
Намусун да, арын да,
О зол-зол палтарын да.
Сәнин јох, өзкәниндир!..

Бу һалда... сәһсэнми сән?...
Сөјлә инсансанмы сән?
Өләндә дә демирләр:
Филанкәс өлдү... јох-јох!
Дејирләр, мин једди јүз
Гырх алты өлдү артыг!..
О јохдур, јохдур дәхи!
Онун бундан сонракы
јолу:

«Вилли мәтбәхи»*,

Јандырырлар мејити,
Анчаг һеч соран олмур
Бу рәғәмә дөнәнин
Күһаһы бәс нә иди?
Сәһјәрдән ахшамадәк
Јаныр «Вилли мәтбәхи».
Бурда өлүм — о сон јол
Азадлыға, динчлијә
Кедән тәкчә јол олур.
Дүнән вар олан инсан,
Бир саатын ичиндә
Бир овучлуг күл олур.

Јаныр мәтбәх чырһачыр,
Мәтбәхин борусундан
Дүшәркәјә һис јағыр...
Нәдән имиш билмирәм
Дүшәркә диварлары?

.....
О нијә сөкүлмәди,
О нијә дағылмады?

Инсан налэләринә
О нечә дөзә билди?
Јох! О, дашдан дејилди,
О, дәмирдән дејилди...
Дәмирдән олсајды о,
Әријәрди мум кими.
Дашдан олсајды әкәр,
Лағым-лағым учулуб
Төкүләрди гум кими.
Дашдан, дәмирдән дејил,
Исти көз јашларындан,
Мәләмәт дашларындан
Тикилиб о диварлар.
Буна шүбһәнизи вар?
Бәли, ода од дөзәр,
Фәрјада фәрјад дөзәр!..

Мән орда билдим анчаг,
Сәадәтчин, инсана
Нечә аз шеј кәрәкмиш;
Сәадәт — бир ичим су,
Бир дојумлуг чөрәкмиш!..
Хошбәхтлијин ичиндә
«Мән хошбәхтәм!» — сөјләјиб
Нәфәсини дәрән јох.
Күндүз јанан чырағын
Ишығыны көрән јох!..

...Бир алман шаиријди
Мәним јатаг јолдашым.
О демәди: «аз ашым,
Мәним ағрымаз башым...»
О өз нәғмәләрилә
Фашист зинданларына

* Крематорија.

Лә'нәт охудуғундан
Нәсиби зиндан олду.
Анчаг һәмйи нәгмәләр
Лә'нәтләнән өлкәжә
Шәрәф олду, шан олду.
Сусмады зинданда да.
Бәшәр дүшмәнләрини
Бостанына даш атды.
Сучсуз күнаһкарларын
Нәгмәсини јаратды:
«Еј Буһенвалд,
Еј јаралы мәскәним,
Сәни һеч вахт унутмарам,
Талејим олдун мәним.
Күн кәләјди,
Тәрк едәјдим мән сәни.
Онда даһа чох биләрәм
Азадлығын гәдрини».

Нәгмә дилләр долашды,
Нәгмә һасарлар ашды...
Јетишди рәисләрә,
Рәисләр бир-бирилә
Ики күн давалашды.
Биз охудуг нәгмәни
Онлар бизә һүрдүләр:
Ше'р јаздығы үчүн
Шаири өлдүрдүләр.
Нәгмә охујанлара
Көр нечә дәрс вердиләр —
Шаирин дәрисиндән
Бир абажур дүзәлдиб,
Фашизми тә'рифләјән
Шаирә көндәрдиләр.

О шаир дә шаирин
Дәрисиндән нур сачан
Кур ишығын алтында
Јазды: «Јашасын инсан!»

Инди мүһарибәдир.
Һамы дәһшәт ичиндә
Өмүр сүрүр, күн сүрүр.
Һәрәси бир дијарда —
Тәк-тәк доғуланлары
Чәбһә јүз-јүз өлдүрүр.
Мәним көрдүкләрим
Көрәнләр чәкинәрми
Бир човутма күлләдән?
Дүшәркәдә оlanda
Чәбһәдә өләнләрә
Нечә күсәнмишәм мән...

Нечә јалвармышам мән,
Талејимә, бәхтимә
Өмрүмүн чырағыны
Һавајы сөндүрмәсин.
Бу һасарлар ичиндә
Көзләрим баха-баха
Мәни мүфтә вермәсин!..

Өлсәм дә, анчаг билим
Нијә өлдүм, мән, нијә?
Һеч олмаса һәјатым,
Дәјсин бирчә күлләјә.
Учүздур! Анчаг јенә
Биләрәм, көрәрәм ки,
Өмрүмү вердимсә дә,

Бу ган һәрисләриндән
Гопартдым бир күллә мән!

Јох!.. Нечин өлдүјүнү
Билән заман бир инсан,
Өлүм өзү утаныр
Алдығы гурбанындан.

КУСТРИН УҒРУНДА

Биз Одери адладыг
Эмр кәлди: — Дүшмәнин
Архасыны кәсдириң!
Берлинә кедән јолун
Үстүндә гала кими
Дајаныбдыр Кустрин.
Бу галаја топлајыб
Дүшмән бүтүн күчүнү,
Мин-мин ағыр гурбана
Баша кәлир һәр күнү.
Анчаг кери чәкилмир,
Бүтүн бәшәријјәтә
Вердији ишкәнчәдән
О јорулмур, јорулмур.
Сон үмид саплағындан
Асылыб

тәслим олмур.
Әнвәрин топчулары
Мәрми јағышларыјла
Чаваб верди дүшмәнин
Бүтүн чидди-чәһдинә.
Чатды дөрд јүз он алты
Сон истәһкам хәттинә.

Рабитәләр чаланды
Кустрин һалгаланды.

Варта, Одер чајлары,
Үч јерә бөлүб кечир
Бу балача шәһәри.
Дүшмән бир-бир дағыдыр,
Јолумуз үстүндәки
Дәмир, даш көрпүләри.

Дуруб јолумуз үстдә
Чајлар бир хәндәк тәки
Дүшмәнин әлиндәки
Истәһкамлар бирбәбир
Дағылыб әлә кечир...
Чајларын үзәриндән
Ип көрпүләр гурулду, —
Мартын он икисиндә
Кустрин тәслим олду...

«Пансер Фауст!»
Бу ракетли гумбара
Алманијаны хилас үчүн,
Сон үмидкаһ, сон чара.
«Јох, Алманија әјмәјәчәк
Дүшмәнинә башыны!»
Бу хәбәри јајды бүтүн дүнјаја,
Рејхстагын
О тәблиғат машыны.
«Пансер Фауст»,
Утан, утан Алманија!
Мәрһәмәти, инсанлығы
Бәдхәһлыға, алчаглығы,
Ахы, нијә дәјишдин?

Бир даһинин эсэрини
Сэн мэрнија дэјишдин.
О, «Фауст»ла инсанлары,
Инсанлыға чағырды
«Пансер Фауст» ракетиндэн
Бу торпағын синэси,
Инди јағыр-јағырды.

БЕРЛИНӘ

Берлин! Берлин!
Тэслим олмур о јенә.
Кечә —
Јүз-јүз прожектор
Ишыг салыр Берлинә!
Кур ишыг сүтунлары
Ајдынладыр һәр јери
Дурбинләрлә биз бахырыг,
Биз көрүрүк
Күндүз кими һәр јери...
Күчэләрдә адамлар,
Танклар, топлар, машинлар...
Көрән һансы үмидлә
Јашајыр инди онлар?..
Һүчүм! һүчүм!— Берлинә!
Гәт'и һүчүм!

Сон һүчүм!..
Сәнкәрләр ојум-ојум!
Дөнкәләр дағым-дағым,
Күчәләр лағым-лағым!
Биналарын синэси
Күлләдән дүјүн-дүјүн,
О дүнәнки шуарлар

Топларын лүләсиндә
Берлинә кирди бу күн.

Берлин! — Күчә дөјүшү,
Һеј вуруша-вуруша
Дүшмән гачыр дал-далы.
Өнүмүздә дајаныр
Силезија вағзалы
Нәһајәт Шпрее чајы
Дивизијанын
Гаршыдакы алајы
Көрпүләрә јан алды.
Дүшмәнин топ атәши!!
Јерләр, көјләр гаралды.

Кечди дәмир көрпүнү
Сәрдар әлиндә бајраг.
О бири саһилдәки
Даш бинаја чатараг
Ган-тәрә бата-бата
Галхды икинчи гата.

Архадакы бөлүк дә
Јахынлашды бинаја,
Әлләр әлә чаланды.
Бинанын ејванында
Ал бајраг далғаланды.

Шәһәрдә һәр мәһәллә
Һәр зирзәми, һәр бина
Тәмизләнир јағыдан
Мин гурбан баһасына.
Бу јаралы јыртычы
Тәслим олмур һәлә дә

Нэ гэдэр ағырдыр, нэ гэдэр ағыр
Өлмэк, сон мэгсэдин астанасында.
Ваһаб дағлар кечмиш, гајалар ашмыш...
Дүнэн мәктүб јазды евә:

«Сағам мән»

Ачдыг јахасыны, гана булашмыш
Бир гәзет парчасы чыхды чибиндән.

Бир көһнә гәзетдә Вургунун ше'ри
һамыны сарсытды...
Сусду командир.
Ваһабла бәрабәр үч илдән бәри
Моздокдан—Берлинә јол кечиб ше'р:

«Анд олсун күнәшә, еј көзәл сәһәр,
Анд олсун севдијим о дялбәр ғыза,
Сиз еј од ичиндә јанан көрпәләр,
Анд олсун мүгәддәс мазарыныза!
Јерә батдыса да сизин камыныз,
Јердә галмајачаг интигамыныз!»

Ваһаб бу иманла дөјүшмүш үч ил.
Бу иман наминә һәр күн јаныбмыш
О, тәккә мәрмијлә, түфәнклә дејил,
Вургунун ше'рилә силаһланыбмыш.

Ваһабын синәси дағым-дағымдыр,
Дағылан синәси, синә дағымдыр.
Синәмдә учалан Гошгар дағымдыр,
Дағлар ағламасын, уча дағам мән!

Бејнимә көнлүмдән од долдурмушам
Һәмләләр өнүндә мөһкәм дурмушам
Јоллар ағартмышам, јоллар јормушам,
Јоллар ағламасын, үзү ағам мән!

Демә бу фачиә, бу дәһшәт нәдир?
Һәр кәсин гијмәти әмәлиндәдир.
Тарихим, бу күнүм ат белиндәдир,
Ејвазам, Нәбијәм — Чалпапағам мән!

Јолунда чан верди мин-мин тәрланым,
Нәғмәдир, ше'рдир шәрәфим, шаным,
Бу күн Берлиндәдир Азәрбајчаным,
Шәкијәм, Ширванам, Гарабағам мән!

БРАНДЕНБУРГ

Бранденбург гапылары.
Беш сүтунун үзәриндә
Бир ајпара тағ учалыр,
Унтер-линден күчәсинин
Баш учунда
Елә бил ки, дағ учалыр.
Рејхстаға кедән јола
Көлкә салыр.
Тағ үстүнә һәкк олунуб
Гадир эфәр аллаһынын арабасы.
Бу ме'марлыг абидәси
Империянын — Өз әдасы,
Дәбдәбәси!..
Атлар чапыр,
Тоз-думаны пәрдә чәкир
Јерә, көјә;
О апарыр империяны
«Гәләбәдән гәләбәјә»...
«Күнәш белә бу дүнјаја
Бу гапыдан доғулмалы,
Бу дарваза гаршысында

Шәһәрләрлә биркә, кәндләрлә биркә
Алышдым, жандым.
Мөһкәм дажандым!
Бәс нијә, бәс нијә ағладым инди?
Дејирәм севинчдән ахан јашларын
Гајнағы дәринди, көкү дәринди.
Баһарда сәпилән кур јағышларын
Һикмәти сабаһкы мејвәләринди...

Сәадәт инсана бу гәдәр јахын?
Инана билмәдим,
Инанын мәнә!
Һаггын, әдаләтин, хејирхаһлығын,
Бир анын ичиндә тәнтәнәсинә.
Ахы, бир аз әввәл вурушурдуг биз,
Инди барышмыдыр?

Бәс нә тез белә?

Ахы, бу күн сәһәр көндәрдијимиз
Мәктублар, хәбәрләр јолдадыр һәлә...
Сүкут, су чиләди, үрәјимизә.
Сүкут... өјрәнмишик курултулара.
Гәрибә көрүндү бу сүкут бизә,
Бу нәдир?
Биз һара, сакитлик һара?!

Синәмин јарасы инчидир мәни
Көнлүмүн башында бир дүјүн кими.
Бу күн биз илк дәфә мұһарибәни
Андыг тарих кими, өтән күн кими.
Күлдү үрәкләрдә арзу да, кам да,
Көнүлә дар кәлди көксүн гәфәси.
Илк дәфә сәсләнди гулағларымда
Көрпә гәһгәһәси, гадын нәфәси...

Тәслим олды Рејхстаг
«Берлинин кәлләсинә
Санчылачаг бу бајраг» —
Мисрасыны бизимкиләр,
Рејхстагын диварына јаздылар,
Бу мисрада нечә-нечә хатирә,
Нечә-нечә арзу вар!
Мән бу ше'ри әзбәр дејиб
«Беш» алдығым јадымдадыр, јадымда.
Бу мисраны мән Бақыдан
Кәтирмишәм Берлине,
Арзулар ганадында...

Һитлер дәфтәрханасы,
Фашизмин өз јувасы...
Әсримизин бәласы
Коменданты —
Әлизадә Әзиз Мәммәд —
Азәрбајчан баласы! —
Мүхбирләр кәлибдир, харичдән бу күн,
Мәғлуб Рејхстагы сејр етмәк үчүн.
Кимдир коменданты дәфтәрхананын?
— Мәнәм,
Әзиз Мәммәд кечди ирәли.
— Сиз?
— Бәли!
— Тәәччүб!
— Тәәччүб нечин?
— Чәнаб, сиз руссунуз?
— Хејр!
— Күлмәли!
Бәс сиз һардансыныз?
— Бақыданам мән.
— Бақы... Азәрбајчан... Әһсән, мин әһсән!..

Ичазэ олармы? Мүхбирлэрик биз...

Бахмаг истэририк...

— Сэнэдлэриниз

— Бујур...

Кинајэјлэ гымышыр мүхбир,

Эзиз, сэнэдлэри јохлајыр бир-бир...

Столуна бах Нитлерин

Бу масанын архасында эјлэшибдир

Дүз он үч ил —

Күндэн гачан јараса.

Нифрэт дашы үзэриндэ дајаныбдыр

Бу маса:

Нифрэт! Нифрэт! Эн инсани дужулар,
инсана!

Нифрэт! Нифрэт! Мэрһәмэтэ, вичдана!

Нифрэт! Нифрэт! Мин кэрэ

Үрэкдэки зэриф, һэссас теллэрэ.

Кэрэк үрэк,

Эн мүгэддэс, эн илаһи

Һисслэрдэн азад ола,

бошала,

Үрэк,

Кэрэк даш ола.

Бу иманла...

Һәрбэ кирди дүнја илэ бу маса.

Дөндү нәһәнк бир чәллада,

Бир гатилэ бу маса.

Башлар кәсди,

Евлэр јыхды нә гәдәр.

Бу масадан ајаг ачыб јеријибдир

Мүсибәтлэр, зүлүмлэр.

Нитлер елә билирди ки,

Бу дүнјаны титрәтмәјә

Чатар онун өз сәси.

Архасында эјләшдији маса да

Эрзин дајаг нөгтәси!..

Бу нөгтәдән о, Лондона, Москваја,

Прагаја, Будапештә јол чәкиб.

О бурада, нечә-нечә ферманлара,

Һөкмләрә гол чәкиб...

Шәһәрлэрин үзэриндә

Мәрмилэрин кишнәмәси,

Аналарын «бала» сәси,

Балаларын «ана» сәси,

Үрәкләрдә дүјүнләнән

Дәрд дашлары, гәм дашлары,

Кәлинлэрин үзүндәки гырышлары,

Бүһенвалдда, Освенсимдә

Эзаб чәкән бәдбәхтлэрин

Көз јашлары

Бу масадан башланыб...

Өлүм сачан тәјјарәләр,

Ағыр танклар, ағыр топлар

Јер үзүнә бу масадан

Тушланыб...

Нитлер елә зәнн едирди,

Јер үзүнүн компасыдыр

Бу маса.

Мәмләкәтләр бата биләр

Бу компасын күндоғана тушланан

Әгрәблэри олмаса...

Дивардакы саата бах,

Бу саатла низамланыб

Нәгшәлэри Нитлерин.

Бу саатын һөкмү илә

Заман чыхыб ахырына

Нечә-нечә имамларын, бүтлэрин!

Будур, јенә әгрәбләри
 Чаһан кими,
 Дөвран кими доланыр.
 Саат һәмән о саатдыр
 Анчаг һөкмү дәјишиб
 Јохса инди
 Тәрсинәми доланыр?
 Бир заманлар бу әгрәбләр,
 Һитлерин өз әлиндә гәләмди.
 Заман өзү о гәләмдән

од әмди.

О заманлар бу саатын аңлары
 Бу масанын үзәринә
 Сәпилирди тоз кими.

Онда саат о аңларын арасындан
 Күлүмсүнүб сәсләнирди:
 Көрәк сонда ким-кими?..
 Саат — заманын һөкмү,
 Маса — зүлмүн фәрманы...

Дајандылар үзбәүз,
 Дөјүшдүләр, бу дөјүшлә
 Сарсытдылар дүнјаны..
 Саат, һәр ан
 Хырда-хырда зәрбәсини
 Мис үстүнә вура-вура сөјләди:
 «Таны мәни, бил мәни!»
 Заман, артыг
 Ади тахта парчасына чевирмиш
 Күрәмизә атәш сачан күрәни...

Аналар чәбһәјә чанындан кәсиб
 чан јола салды,
 Әвәзиндәсә,
 гара хәбәрли
 бир кағыз алды.

Гара кағызлара дөнүб шәһидләр,
 Дөјүр гапылары бир күн, бир сәләр.
 Сөнүр сон ишарты, өлүр сон күман.
 Үмид көзләрини чәкир гапыдан
 Бир үзү кәлинләр, бир үзү гызлар,
 Гапылар дөјәндә гара кағызлар...

Аналар...
 Онларын сәбри чох дәрин.
 Лап јүзү кәлсә дә гара хәбәрин,
 Гапыдан чәкилмәз ана көзләри,
 Чөлләрә «кәл» јазар ајаг изләри.
 Кәлинләр јорулур, ана көзләјир.
 Гапыда илләрлә сахланан гузу
 Бөјүјүб гоч олур, ана көзләјир.
 Арзулар, хәјаллар сөнүр, пуч олур,
 ана көзләјир.

Гәлби булуд сарыр,
 ана көзләјир,
 Дава да гуртарыр,
 ана көзләјир.
 Өтүшүр хәбәрсиз, әтәрсиз илләр,
 ана көзләјир.
 Кәлир дүнјамыза тәзә нәсилләр,
 ана көзләјир.

нэнэ көзлэјир.

Нолар мәнимчүн,

Һәрб вахтындаса

Аналар дэфн едир огулларыны.

Еј Ватан јолунда һарајсыз, сәссиз,
өлән әрәнләр,
Сиз еј тәмәннасыз, гәдсиз, гәрәссиз
Чаныны бизләрә гурбан верәнләр,
Ешг олсүн сизә!

Ағачлар көк үстә галхыр, жүксәлир
Мејвәнин ширәси риш'әдән кәлир.
Анчаг бунун үчүн
Ришә, һеч заман

ЭВЭЗ ИСТЭМИР

Агачын мејвәли будагларындан.
Еј Вәтән јолунда јад торпағында,
чан верән әрләр,

Сиз еј һәјатынын баһар чағында
Күндүзү кәлмәмиш батан сәһәрләр.
Сизи дәфн етмәдик чичәкләрлә биз,
Јајлым атәшләри матәм һимниниз...

Гэбриниз үстүндө узун-узады,
Ганадлы нитглэр дејән олмады.
Гүрбөтдө јатдыныз...

Вэтэндэн сизэ

Гисмәт дә олмады бир парча торпаг.
Гәләбә күнләри шәрәфинизә
Јајлым атәшләри атылды анчаг.
Јајлым атәшләри... көјләрин зәри
Деди инсан кедәр, ад галар анчаг.
Кәләчәк күнләрин, дан шәфәгләри,
Сизин ганыныздан рәнк алар анчаг.
Лајигдир сиздәки чәсарәт, һүнәр,
Ән бөјүк шөһрәтә, ән бөјүк ада;

Фәхри хиҗабанлар вә тәнтәнәләр,
Сизин гисмәтиниз олмадыса да.

Ән бөјүк шәрәфә лаҗиг икән сиз,
Анчаг тәлејиниз ајры чүр олду.
Вәтәнин наминә сиз чан вердиниз,
Вәтәнин вердији тәшәккүр олду.

Бәс биз?

Биз нејләдик Вәтән наминә?
Вәтәндән умуруг, умуруг јенә...
Сиз Вәтән уғрунда чандан кечдиниз
Беш отаг уғрунда вурушуруг биз.
Вәтән тәһсил верди, охутду бизи,
Ишыгла долдурду үрәјимизи
о, бәрк ајагда.

Өзүнү бизимчүн јандырыб јахды.
Биз лаҗиг олсаг да, лап олмасаг да,
Вәтән дөшүмүзә орденләр тахды.

Ев-ешик верди.

Бизә нечә-нечә фәхри ад верди,
Мүкафат верди.

Кәлин бир дүшүнәк;
Дүнән ја букүн,
Бәс биз нејләмишик, бу Вәтән үчүн?
Чох вахт дүшүнмәдик, досту, јолдашы,
Дүнја не'мәтинә алданыб ујдуг.
Кәл һагг-һесаб верәк, биз һансы дашы
Чајлагдан кәтириб даш үстә гојдуг.

Бә'зән өзкәсини дүшүнмәдик биз,
Нитгләр сөјләјиб јерә сөз әкдик...
Сәрин көлкәсиндә динчәлдијимиз
Һансы бир ағачы өзүмүз әкдик?

Әкдик... әкдик анчаг өз бағымызда,
Биз чәннәт јаратдыг отағымызда.
Өз евимизин диварларында,
Өз бағымызын һасарларында
Бә'зән гуртарыр
Ана јурдумуза мәнәббәтимиз.
Будурму Вәтәнә сәдагәтимиз?
Кәлин биз һәмишә дүшүнәк: Бу күн,
Нејләдик, нејләдик бу Вәтән үчүн?!

* * *

Сән еј гисас нијјәтијлә јашајан кәс,
Һитлеринә, Көббелсинә
Јас тутма кәл,
Тарихиндән көтүрдүјүн
Бөјүк ибрәт дәрсләрини
унутма кәл!

Јох, сән јенә
Кечмишинә чан атырсан,
Тәзә нөвлү «Пансер фауст»
јарадырсан.

Пансерләрлә бир кәнди дә
Ишғал едә билмәмисән.
«Фауст»унла фәтһ етмисән
Дүнјаны сән.
Гүдрәтлисән, гүввәтлисән
Сән сөзүнлә,
Сән нәгмәнлә,
Һикмәтинлә.

Чох кичиксән, чох ачизсән
Силаһынла,
нифрәтинлә!..
Сән өзүнү јахшы таны.

Сән нәгмәнлә, сән сөзүнлә
«Ишгал» елә бу дүнҗаны.

ӘСКӘР КИМИ

Исфәндијар! Сәнә вердим
Гардашымын адыны мән.
Сән мәнимчүн
Гардашымын әвәзисән!
Сәнин әмин
бу күн мәним
Гәләмимлә долашдығым бу јолларда
һәлак олду.
Јох! Демә ки, унудулду.
Мән һәмишә инанмышам
Истигбала.
Ахы, сәнин кәлишинлә дүнҗамыза
О, тәзәдән кәлди, бала!..
Будур, инди лап чатырсан
Мәндән бөјүк гардашымын
Јашына сән.
Әмин кими вурул, оғлум,
Бу Вәтәнин
Торпағына, дашына сән!
Вурул дедим!..
Бу сөздәки һикмәт илә јаша, оғул,
Заман-заман...
Мән дејәрдим јашамајыр
Вурулмајан!
Вуруланда биз һәјата
Бәнд олуруг
Доғуларкән вурулмуруг,
Вуруланда доғулуруг...

Гој учалтсын севки долу
Илләр сәни.
Әскәр көрмәк истәјирәм әмин кими,
Әскәр сәни!
Бу заманын ахарыны көрән әскәр
Өз јолунун әввәлиндән
Ахырыны көрән әскәр.
Арзусуну, амалыны көрә билән
Бир әскәр ол!
Түфәнкинин чахмағында мәсләкини
Көрә билән бир әскәр ол.
Јалныз көрән әскәр олур
Оғлум, бахан әскәр дејил.
Һәр әлиһә түфәнк алан,
Һәр чигиниһә пагон тахан
Әскәр дејил!
Мән дә ше'рин әскәријәм,
Сән һәким ол, сән алим ол,
Фәрги јохдур, чилинкәр ол,
Ја дүлкәр ол,
Сәнәтиндә сән мөһкәм ол,
Сән әскәр ол!
Һәр пешәнин өз јери вар.
Анчаг јенә,
Алимин дә,
Шаирин дә,
Фәһләнин дә
Өзү үчүн сигар чәкән ағасы вар.
Кешик чәкән әскәри вар!
Кешик чәкмәк!
Шәрәф күдмәк!
Бундан бөјүк шәрәфми вар?
Шәрәф күдән өзү дөнүб шәрәф олар.
Әскәр кими сев Вәтәни,

Сев пешәни!

Әскәр көрмәк истәжирәм, әскәр сәни!

Истәжирәм, вуруласан әмин кими

Бир амала, бир мәсләкә.

Истәжирәм, јашајасан әскәр кими,

Сән нәјинсә кешијини чәкә-чәкә...

Вүғарыны әјмәјәсэн,

Тәк Вәтәнин гаршысында

Әјиләсэн, әскәр кими.

Һәр бир ишдә вәзифәни

Сән биләсэн әскәр кими!

Истәжирәм сән алышыб,

сән јанасан,

әскәр кими!

Өз јолуну һагг санасан,

әскәр кими!

Иманына күвәнәсэн,

Инамына инанасан

әскәр кими.

Гаршындакы һәр әнкәли, маниәни

Сән јарасан, әскәр кими.

Јери кәлсә өз чанындан кечмәји дә

Бачарасан, әскәр кими!

1969.

ЈОЛЛАР - ОҒУЛЛАР

Инсан — азадлығы — илк арзу санмыш,
Бу сөз, бир ишығдыр инсана дарда.
Азадлыг, азадлыг!.. Тарих јаранмыш
Бу амал уғрунда вурушмаларда.

ПРОЛОГ

Беш ијул! Учалан милли бајрағын
Рәнкиндән көјләрә шәфәг чиләнди.
Елә бил илләрлә ахан ал ганын,
Бајрағын дибиндә көлмәчәләнди.

Јүз отуз ики ил чәкилдин дара,
Өз һаким атандан сән гул доғулдун.
Вурулду көксүнә күндә мин јара,
Јурдунда, јуванда бир гәриб олдун.

Јүз отуз ил ахды сәнин көзүндән,
Ахды ганлы сулар... Дәрин сојулду.
«Саһибин» ајырды сәни өзүндән,
Көз көзә, сөз дилә һәсрәт гојулду.

Вурушдун, кечәни күндүзә гатыб
Алыб өз һаггыны шәрәфә чатдын!
Јүз отуз ики ил гылынч ојнадыб
Бу бајраг јолунда сән ган ахытдын.

Бу ган журдунуза јаз кәтирди, јаз,
Аналар, бачылар батмасын јаса.
Мәһкум бир мәмләкәт күлүстан олмас
О, шәһид ганыјла суварылмаса.

Бу бајраг дибиндә мәчлис дүзәлсин,
Зәнчири голундан атды бу торпаг.
Гој бүтүн инсанлыг сәчдәнә кәлсин,
Еј шәһид ганындан гызаран бајраг!

Халгын тарихини бу ган әкс едир,
Онун һәр дамчысы — нифрәт, гәзәб, кин!
Бајрагын алтында руһу рәгс едир,
Бу бајраг уғрунда чан верәнләрин.

Һәр бири шир күчү дујду голунда,
Онларын мүгәддәс руһуна алгыш!
Онлар дедиләр ки, Вәтән јолунда
Чаным чыхмајады, ганым чыхмамаш.

Онлар дедиләр ки, јетәр бунча гәм!
Нијә шәрәфимиз лаға гојулсун?..
Онларын һәр бири деди: — Истәрәм,
Мәним дә өз кербим, бајрағым олсун.

Арзу, көнүлләрдән галхыб учалды,
Онлар бу нијјәтлә киришди һәрбә,
Ган вериб, чан вериб онлар шан алды,
Алгыш бу бајраға, алгыш бу кербә!

I фәсил

Милјончу Бен-Осман чохдан әл чәкиб
Вәтәндән, милләтдән, мезһәбдән, диндән.
Гырх илдир көзүнү Парисә дикиб,
Тәкчә ады галыб әрәблијиндән.

Биринчи арвады Зәһранын бир ан.
Хошуна кәлмәди сөзү, сөһбәти.
Үч ил јашамамыш ајрылды ондан,
Деди: — Чатышмајыр мәдәнијјәти.

Париси, Марсели кәзди нечә ил,
Ахтарды өзүнә «мәдәни чанан».
Арвад ахтармырды, о, ахмаг дејил,
Ад-сан ахтарырды әслинә бахсан.

Ахыр, сәрвәтилә Әлчәзаирин,
Евинә јол ачды о, бир назирин.
Онунла «дост» олду... рәнкинә көрә,
О, тәһгир олунду... «достлуға» јозду.
Билјард ојнадылар күндә он кәрә,
Бен-Осман һәр дәфә гәсдән удузду.

Күлдүләр үзүнә һеј ширин-ширин.
Удуздугу пулу о, нәгд верди.
Нәһајәт, Бен-Осман «шанлы» назирин
Кичик бачысыны алды, кәтирди.

Нананын јолунда чәкди мин әзаб,
«Малым да, чаным да сәниндир» — деди.
Зәһраја бир франк гыјмајан чәнаб,
Нананын јолунда милјон хәрчләди.

Биринчи арваддан бир оғлу варды —
ады Мустафа.

Ону да өзүлэ Зәһра апарды,
чэкди мин чәфа.

Еһтијач ичиндэ бөјүтдү ону —
Бөјүтдү, аталы, јетим оғлуну.

Бир ил кејфэ бахды отелләрде о,
Фирәнк һәјат тәрзи кечди ганына.
Данды өз-өзүнү јад елләрде о,
Нана чаз өјрәтди Бен-Османына.

Дөздү ишвэләрэ, дөздү назлара
Атды намусуну, атды арыны.
Фырлана-фырлана рокн-роллара,
һаваја фырлатды милјонларыны.

Вәтәнэ дөнүнчә Нана, бәјәнмир
Әринин јекнәсәг күзәраныны.
Әрәб гајдалары чанына синмир,
О «Симон» чағырыр Бен-Османыны.

Бәзәнир отаглар фирәнк дәбилә,
О белә ајырыр «јахшыны» «писдән»
Ханымын тә'киди, өз тәләбилә,
Ашпаз да чағрылыр һәлә Парисдән.

Дөндү Бен-Османын үзүм бағлары
Шампан шәһәриндә ал шәраблара.
Дејән дә олмады буну бир бары
Ахы шәраб һара, мүсәлман һара?!

Бағларын јериндә әрәб бир заман,
Тахыл бечәрәрди батыб ган-тәрә.

һәмән бу торпагда инди мүсәлман
Шәраб һазырлајыр фирәнкиләрә.

Шәраб шәнләндирир Фирәнкистаны,
Шәраб көнүлләрде мин од јандырыр,
Әрәбин зәһмәти, әрәбин ганы
Парисдә башлары думанландырыр.

Бу күн ресторанда бир тәмтәраг вар,
Рәгс едир ортада чүт-чүт чаванлар.
Бурдадыр Симонун бу күн ән јахын
Танышы, билиши, јары, јолдашы.
Зарафат дејил ки, ахы Нананын
Бу күн тамам олуր ијирми беш јашы!

Сәһраји-Кәбирин нефт чешмәсиндән
Милјонлар газанан о фирәнкә бах!
Од-алов төкүлүр һәр кәлмәсиндән,
Өзү дә өзүнә инанмыр анчаг!..

Данышыр, данышыр, о һајла-күјлә.
Дејир: «Пајтахтыдыр Парис, чаһанын».
Әрәб шәрабыны, әрәб пулујла
Ичир сағлығына Фирәнкистанын.

Бахыр көз учујла о, Бен-Османа,
Дејир: — Әрәбләр дә гардашдыр бизә.
Садиг галарыгса, биз бу пеймана
Дағлар да баш әјәр гүдрәтимизә.

Данышыр, өзүнә инанмаса да,
О, гурдла гузунун гардашлығындан.
Гәдәһ дә, шәраб да, һәтта маса да,
Елә бил гышгырыр: «Јаландыр, јалан!»

Јалһыз бирчә нәфәр, тәк бирчә нәфәр,
Инаныр, инаныр бу јаланлара:
Бен-Осман!
Дилиндә үтүлү сөзләр,
Галһыб көвдәсини әјир онлара.

Әјилир, әјилмиш даим бу көвдә,
Адәти тәркитмәк чәтиндир, чәтин.
Бә'зән о, әјилмәк истәмәсә дә,
Көвдәси әјилир, јазыг нејләсин!

Аһы әјилмәсә јашаја билмәз,
Парис әјилмәјә өјрәтмиш ону.
Аһы назир гајны бунунчун онун
Дөшүнә таһыбдыр, «Шәрәф лекиону».*

О, елә билир ки, јандыгча пар-пар
Шәрәф, шан кәтирир бу орден она.
Анлаја билмир ки, мин бир ләкә вар
Бу сахта орденин парылтысында.

Анлаја билмир ки, шәрәф билдији
Орденә сатылыб шәрәф, намус, ар.
Анлаја билмир ки, шәрәфсизлији
Алтун дүнјасында шәрәф сајырлар.

Анлаја билмир ки, бу гызыл орден
Ади ојунчагдыр, алдадыб ону.
Анлаја билмир ки, Әлчәзаирин
Кедән сәрвәтинин баһасыдыр бу.

* Франсыз һөкүмәтинин тә'сис етдији әң һөрмәтли орденләрдәндир.

Дөшдәки орденин ағырлығындан
Бәлкә дә әјилир даим Бен-Осман:
— Ағалар, ханымлар, миннәтдарыг биз
Достумуз, арһамыз сиз фирәнкләрә.
Һәмишә бир-олсун гој әлләримиз
Дејирәм, демишәм буну мин кәрә!

О һеј данышдыгча баһыб кәнардан
Синәси од тутур Әлчәзаирин.
Елә бил, елә бил галһыб мәзардан,
Руһу ган ағлајыр Әбдүлгадирин.*
Руһу дилә кәлир: «Нә данышыр бу?
Нијә гара јаһыр бу саттын бизә?
Әрәбми фирәнкә миннәтдар олду,
Мәкәр бәләд дејил тарихимизә?
Нијә тәһгир едир мәним руһуму?
Вәтәнә хидмәтин әвәзидир бу?
Заманмы, инсанмы дәјишди јохса?
Әкәр фирәнкләрә миннәтдарыгса,
Наһагмы дөјүшдүм онларла бәс мән?
Ганлар аһытмышам демә әбәс, мән!»
Бен-Осман ешитмир Әбдүлгадири.
Үрәји сатылыб, ешидә билмәз.

Данышыр: «Фирәнкләр кәләндән бәри
Елм-идрак саһиб илмадыгмы биз?
Биз сиздән алмышыг мәдәнијјәти,
Дәјишиб халгымын фикри, нијјәти...

Бәсдир, еј Бен-Осман,
бурда кәл дајан!..

* Ишғалдан бир гәдәр сонра франсызлара гаршы дөјүшән Әлчәзаирин милли гәһрәманы.

Көр бир ким данышыр халгын адындан?!
Эжилиб алчалмаг олармы бунча?
Анан даи догајды сәни догунча!
Кими алдадырсан, ахы, сән кими?
Халгын тэгвим ачды, заман јаратды
Чәбри, һәндәсәни, елми-нүчуму,
Рубабы, даманы бабан јаратды.
Еј надан, бунлары нијә данырсан?
Өзкә гапысында нә јалманырсан?
Әжил, өзүн әжил, халгы әјмә сән,
Бу һаггы һеч кәсә вермәјиб вәтән!
Сыгын, өмрүн боју голтуға сыгын!
Лә'нәт бу һалына, мин дәфә лә'нәт!
Халгыны сатмагла о газандыгын,
Сәрвәтә,

шәһрәтә,

шәрәфә

лә'нәт!

Сәни гынамырам, сән өз елиндә,
Алдын тәһсилени фирәнк дилиндә,
Фирәнк тарихини сәнә кечдиләр
Өзүнә јад олдун, јада вурулдун.
Фирәнк тарихини сән билдин әзбәр,
Бабандан, атандан хәбәрсиз олдун!
Унутдун, ај јазыг, өз адыны да,
Јаман охладылар көзүндән сәни.
Таныја билмәдин әчдадыны да,
Көр нечә алдылар өзүндән сәни!

Көзәл Нананын

О, шух чананын

Назы, гәмзәси,

Инчә, хош сәси.

Әлиндән алды

Ихтијарыны.

Ширин сөzlәрлә
Охшады һәр күн,
О, никарыны.
Нанада тапды
Һәр сәфаны да.
Илки, әзизи
Мустафаны да
Чыхартды јаддан.
Тәзә арваддан
Бир оғлу олду.
Етјен гојулду
Ады көрпәнин.
О, ширин-ширин
Лајла да чалды
Бу көрпәсинә.
О, билмәди ки,
Онун өз илки
Һәсрәтдир анчаг
Ата сәсинә.
Демә бала да
Унудулурмуш.
Демә анасы
Бојат оlanda,
Өвлад өзү дә
Бојат олурмуш.
Етјен догулду,
Симон шад олду.
Дүнја верилди
Елә бил она.
Гурбан да кәсди
Фирәнк гызындан
Олан оғлуна.

Зәһра бошанан кими,
 Сәлим сәс верди, дәрһал
 Бачысынын сәсинә.
 Һәм ону, Һәм оғлуну
 Алды һимајәсинә.
 О севди Мустафаны
 Дөздү һәр чәфасына.
 Әрәб әлифбасыны
 Өзү өјрәтди она.
 Бәс демәди о, јенә
 Мустафаны көндәрди
 Франсыз коллечинә.
 Ушаг әзбәрләмәди.
 Охудару һәр шеји
 Дәрк етди дәрин-дәрин.
 Олду ән севимлиси
 Бүтүн мүәллимләрин.
 Анчаг Анри мүәллим —
 Бу тарих мүәллими,
 Севди әрәб оғлуну
 Доғма баласы кими.
 Фүрсәт тапыб о, һәрдән
 Данышыр ушаглара
 Гоча Әлчәзаирдән,
 Онун вар-дөвләтиндән,
 Һәр чүрә сәрвәтиндән.
 О каһ Робеспјер олур,
 Каһ Жанна-Д'Арк, каһ Марат.
 Онун сәсиндә арзу,
 Онун сәсиндә инад.
 Анри мејдан охујур,
 Һәр зүлмә, Һәр зилләтә.
 Анри лә'нәт јағдырыр
 Рәзил мүтләгиджәтә!

Анринин бабасы Мишел-де-Валжан,
 Олмуш коммунанын гурбанларындан.
 Атасы тә'гибдән јаынмаг үчүн
 Кәзмиш чох елләри илләрдән бәри.
 Нәһајәт, бир күн
 Кәлиб мәскән етмиш Әлчәзаири.

Бурда әрәбләрлә гардаш олду о,
 Кәрди синәсини һәр гәмә, дәрдә.
 Бу садә фирәнкин јеканә оғлу —
 Анри дә доғулду Әлчәзаирдә.

Көзүнү дүнјаја ачандан бәри
 Анри әрәбләрлә отурду, дурду.
 Бу көзәл өлкәни — Әлчәзаири
 Әзәлдән о, санды өз ана јурду.

Әрәб мәһләсиндә бөјүдү Анри,
 Сәлим дә, Гадир дә дост олду она.
 Ахды әрәбләрин шән маһнылары
 Һәлә көрпә икән онун руһуна.

Маһныјла титрәди гәлбинин сими,
 Онун чох јаныглы сәси дә варды.
 «Көзүмүн нуру»ну* бир әрәб кими
 Мәктәбдә, күчәдә һеј охујарды...

Сәлими Анридән, ону Сәлимдән
 Ајыра билмәди милләт дә, дин дә.
 Онлар дост олдулар... Евдә дә бә'зән
 Анри данышарды әрәб дилиндә.

* Мәшһур әрәб маһнысы.

Јохсул атасынын јохсул евиндә
О сечиб айырды гараны ағдан.
— һаггын јолчусујам! — сөјләди мән дә,
О, һәлә коллечи битирән заман.

Көрдү тәрсинәдир иши дүнјанын
Кими ағадырса, кими нөкәрдир.
Нә эрәб, нә фирәнк, јохсул оланын,
Көрдү севинчи дә, гәми дә бирдир.

Гопду јер үзүндә јенә вәлвәлә,
Башланды икинчи чаһан савашы.
Франсыз халгыјла вериб әл-әлә,
Дурду эрәбләр дә фашизмә гаршы.

Һитлер Авропаја гырғын саланда,
Сәлим ајрылмады Анридән јенә.
Кассино алтында, Римдә, Миланда,
Үч ил дөјүшдүләр чижин-чијинә.

Анри дүшүндү ки, бәшәријјәти
Хилас етмәлијик бу тәһлүкәдән.
Сәлим дүшүндү ки, достун нијјәти,
Көзәлдир, онунла кетмәлијәм мән.

Де Голл ордусуна јазылды бир күн,
Анри дә, Сәлим дә инанды она.
Гошулду, дүнјанын кәләчәјичүн,
Онлар «Мүгавимәт һәрәкатына».

Сәлим, нә биләјди о заман, сабаһ.
Јурдумун башына нә кәләчәкдир
Әлиндә тутдуғу бу ганлы силаһ,
Сабаһ өз халгына чевриләчәкдир.

Онлар учалтдылар достлуг сәсини,
Көјләрдән, јерләрдән од јаға-јаға.
Бу бөјүк достлугун вәсигәсини
Онлар ганларыјла јазды торпаға.
Ганлы вурушларда нечә јол онлар,
Өлүмдән гуртарды бири-бирини.
(Дөјүшдә бәркимиш әһди-пејманлар,
Даһа мөһкәм олур, эзәлдән бәри.)

II ф о с и л

Јаман һәјәчанла данышыр бу күн,
Анри, Жанна-Д'Аркын икидлијиндән.
О дејир: — Дүнјада һәр инсан үчүн
Ән бөјүк амалдыр, халг, бир дә вәтән!

О дејир: — Вәтәнин шәрәфи, шаны,
Шәрәфи, шаныдыр һәр вәтәндашын.
Бу бөјүк амалла јашамајаны,
Дүшмән бил, олса да доғма гардашын...

Данышыр, данышыр о, ширин-ширин
Күллә тәк сәсләнир онун һәр сөзү.
Данышдығы бөјүк һадисәләрин
Далында әријиб јох олур өзү.

О дејир: — Бу көзәл өлкәниздә дә
Јашамыш икидләр Жанна, Марат тәк.
Буну унутмајын, бу күн сиздә дә
Онларын амалы јашасын кәрәк!

Кимдир о икидләр, бир-бир сајын сиз:
— Әбдүлгадир!

— Шејх Іәддад*

— Шејх Бен-Бадис**

— Сизэ танытмышам Әбдүлгадаири.

Кәлиин Бен-Бадисдән данышаг бу күн.

Онун өз јери вар, бунун өз јери,

Һамысы вурушмуш бир амал үчүн.

Мүәллим Бен-Бадис илләрдән бәри,

Кәзмиш шәһәрләри, кәзмиш кәндләри,

Ианә топламыш, һәммин пуллара

Мәктәбләр ачдырмыш о, јохсуллара.

О өз вәтәниндә, јадлар әлиндә

Әсир олдуғуну јахшы билирди.

Һәмән мәктәбләрдә ана дилиндә

Әрәбин тарихи өјрәдилирди...

Көзләри өнүндә о, чаван нәслин

Көһнә гәлибләри дағызды, гырды.

О өз тә'лимилә бөјүк бир елин

Өзүнү өзүнә танытдырыды...

Анри данышдыгча һәрдән оғлу тәк,

Бахыр Мустафаја, бахыр Гадирә...

Дүшүнүр: бах булар ничат верәчәк

Голлары зәнчирли Әлчәзаирә.

Ушаглар һаватәк удмаг истәјир,

Һәр ширин чүмләни, һәр ширин сөзү.

* 1871-чи илдә франсыз ишғалчыларына гаршы мүбаризә бајрагы ғалдырмыш әлчәзаирли милли гәһ-рәман.

** 1931-чи илдә «Мүсәлман алимләри иттифагы» тәшкил етмиш Әлчәзаир алим.

Онларын өнүндә јох олур Анри,
Елә бил данышыр Бен-Бадис өзү!

Анри тез-тез чағырыр

Евинә Мустафаны.

О данышыр, данышыр,

Данышдыгча алышыр,

Чошур гәзәбдән ганы.

Јухусундан ојадыр

Балача Мустафаны.

Илләр кечир... Директор

Бу ишдән хәбәр тутур.

О саат чыхарырлар

Вәзифәдән Анрини,

Дәрһал өзкә мүәллим

Тутур онун јерини.

Анри ишдән говулур,

Инди мүһәррир олур.

Дәлиб дашын бағрыны

О фышгыран суја бах,

Ағзына даш да бассан

Өзүнә јол тапачаг.

Сөзүнү бир синифә

Гојмадылар ки, дејә.

Јајыр фикирләрини

Гәзет сүтунларында

Инди бүтүн өлкәјә.

■ ■ ■

Көздә рәнкли ејнәк, дамагда сигар,
Бен-Осман әјләшиб шевралесиндә*

* Америка миник машины.

Балача, бээкли бротиналар,*
Желлэнир машинын пэнчэрэсиндэ.

Шеврале шүтүжүр... Бирдэн Бен-Осман,
Чыхарыб ејнэји бахыр солуна.
Шоферэ эвр едир: — Аста сүр, дајан!
Нэ көрдү? Көрэсэн нэ олду она?

— Ушаглы гадынын архасынча сүр!
— Баш үстэ!

Бен-Осман машиндан дүшүр.
О, каһ дала кечир, каһ да габага,
Каһ гадына бахыр, каһ да ушага.
Зәһра! Нэ гэдэр дэ гочалыб фағыр,
Үзүндән, көзүндән касыблыг јағыр.
Јэгин ки, јазығын пис кечир налы.
Нечин үзүм дөндү бунлардан тамам?
О нимдаш пенчэкли чырыг чанталы
Ушаг да мәнимдир, мәним Мустафам...
Тагсыр мәндэ дејил, өзләриндәдир.
Билмирәм касыбда бу гүрур нәдир?
Ахы көндәрдијим һәдијјәләри
Гајтарды бу кафир нечә јол кери.
Сындырмаг истәмир өз гүруруну,
Әјилмәз јарадыб јарадан ону.
Јолун кәнарында көрпә бир ушаг,
Дајаныб диләнир... Таләјә бир бах.
Ана да, бала да дајаныр бир ан,
Мустафа әл атыб тез чантасындан
Нэ исә чыхарыр... верир ушага
Бу вахт јахынлашыб Бен-Осман ага,
Бахыр Мустафанын һәдијјәсинә.

* Кукла, голчаг.

— Нә дејим, ај оғул, нә дејим сәнә!
Бир тикә чөрәјә кәлди куманын...
Саф күбар ганыдыр доғрудан ганын...
Өзүн ач олсан да, «мән тохам» дејә
Вердин гисмәтини сән диләнчијә.

Дәрс алыб балача Мустафасындан,
Әлини чибинә салды Бен-Осман.
Пул верди... «Мәнич дэ рәһмим вар» — дејә.
Өмрүндә илк дәфә о, диләнчијә.
Бахды јан-јөрәјә... көрән олдуму
Онун диләнчијә пул вердијини?
Көрдүләр, көрдүләр... фәрәһләнди о.
Ачылды сифәти, ачылды ејни.
«Доғрудан көзәлдир тәкәббүр» — деди.
Миниб машинына «оғул, сүр!» деди...

III фәсил

Оғулар бөјүдү, әрсәјә чатды.
Ики чыраг јанды ики синәдә.
Оғулар, оғулар гылынч ојнатды,
һәрәси бир јолда, бир әгидәдә.
Парис һавасијлә јашады бири,
О бири дүшүндү Әлчәзаир.
Бири бу торпагдан дөвләт истәди,
Бири «Бу торпага чан гурбан» — деди.

Етјен — сүдә чәкди, сүмүјү данды,
Бир мүддәт Парисдә кәзди, доланды.
Охујуб коллечдә о, хејли заман
Алды тә'лимини дајыларындан.

Мустафа: «Мәнимдир бу ана торпаг» —
Дејә кәлмәләрә охуду мејдан.
Силиб, тәмизләмәк истәди, анчаг,
Вәтәни, Етјенин дајыларындан.

Бир күн тәзә мүәллим
Данышыр гүрүр илә.
(Һәвәс илә, шүр илә)
Бөјүк Фирәнкистана
Чаланан өлкәләрдән,
— Бахын Әлчәзаирә
Дәјишиб нә гәдәр дә.
О әввәлки өлкәдән
Галмајыб һеч әсәр дә.
Көзәл евләр тикилиб,
Дәмир јоллар чәкилиб.
— Мүәллим, бир сөз олар?
— Мустафа, нә сөзүн вар?
— О евләр ки, тикилиб
Мәдәни фирәнкләрин
Јашамасы үчүндүр.
О јоллар ки, чәкилиб
Фирәнкләрин раһатча
Бу јурдун сәрвәтини
Дашымасы үчүндүр.
— Кәс сәсини, јапалаг,
Бундакы чүр'әтә бах!
— Чәнаб мүәллим, ахы,
Шакирд јалан данышса
Мүәллим гәзәбләнәр,
Әдаләтлә дејин, мән,
Јалан данышдым мәјәр?
— Кәс сәсини!
— Баш үстә.

Зәнк олур, чөлә чыхыр,
Ушаглар дәстә-дәстә.

Тарих мүәллиминин
Јаман гаралды ганы.
Сәһәри Мустафаны
Чағыртдырды, о бирбаш
Директорун јанына.
Әсди, чошду директор
Јаман тәпинди она.
— Күнаһыны анладың?
Үзр истә мүәллиминдән,
— Бир күнаһым јох икән
Нијә үзр истәјим мән?
— Чох бил, аз даныш, оғлан!
Таныјырам атаны...
Сән Симонун оғлусан,
Симон! Башга мәсләкин
Саһибидир о тамам.
— Симонун јох, мүәллим,
Бен-Османын оғлујам.
— Бәли, ајдындыр, бала,
Анчаг дедикләринин
Дәһшәтини сән анла!
Инди кет, мән јахшыча
Данышарам атанла!

Кечди бир нечә күн бу әһвалатдан,
Ата, Мустафаны евә чағырды.
Бир хејли оғлуну сүздү Бен-Осман
Бу көрүш; — илк көрүш, нечә ағырды!

Бен-Осман көрдү ки, бөжүжүб оғлу
Боју да дејасән лап она чатыр.
Бен-Осман көрдү ки, Етјен дејил бу,
Үрәјиндә кизли бир аләм јатыр.

«Дибчәк чичәјинә бәнзәјир Етјен,
Буса дағда битән палыда бәнзәр.
Бәдәни даш кими бәркијиб онун,
Әсдикчә башындан гарлы күләкләр.

Атам да беләјди... өзүдүр ки, вар...»
Дејә гаршыдакы дивара бахды.
Дәјди көзләринә ағаппаг дивар,
Елә бил башында илдырым чахды.

«Атамын шәклини көтүрүб Нана,
О, мәни бу евдә гулму саныбдыр?» —
Бен-Осман билмәди — шәкил, бир јана,
Онун фамилијасы оғурланыбдыр...

О, бир сөз демәди... Удду сөзүнү,
Күзкүнүн өнүндә кәлиб дајанды.
Тәпәдән дырнаға сүздү өзүнү,
Көрән нә дүшүндү, көрән нә анды?

Көзүндә тәәччүб, үрәјиндә гәм,
Каһ өзүнә бахды, каһ да күзкүјә.
«Нечә дәјишмишәм...»

Елә бил бу дәм,
О өзүнә бахмыр, бахыр өзкәјә.

«Нечә инчәлмишәм... Бен-Осман дејил,
Ајры бир адамдыр көрдүјүм тамам...

Наны о бәдәним?

Валлаһ елә бил,
Мән шәргли дејиләм, авропалыјам...»

Бу күзкү өнүндә тумарлананда
Заһиринә бахмыш о, заман-заман.
Бу күнсә илк дәфә оғул јанында,
Күзкүдә гәлбини көрдү Бен-Осман.

О, дөндү, бир даһа бахды оғлуна,
Оғул да диггәтлә бахырды она.
«Јашына ујајан гүрүр вар онда...»
Бен-Осман бахдыгча көкс өтүрүрдү.
Оғлунун мә'налы бахышларында
О, нәләр көрүрдү, нәләр көрүрдү.
Бир һәсрәт,
Бир һөрмәт,
Бир дә... мәзәммәт.
«Директор, директор атана рәһмәт!..
Сән доғма баламы гајтардын мәнә...
Гајтарды?

Бәлкә дә, сәһвим вар, јенә?...»
Мустафа данышыр... Сусур Бен-Осман
Баш ачмыр оғлунун данышығындан.
Бахдыгча үзүнә доғма оғлунун
Гәрибә дујғулар ојаныр онда.
«Илаһи, халы да вар имиш бунун
Ејнән мәнимки тәк «сол јанағында...»
Бу заман Етјен дә кирди гапыдан,
Бир она, бир буна бахды Бен-Осман.
Бајагдан эрәбчә данышырдылар,
Сөһбәти кәсдиләр, сөзү гырдылар.
Бен-Осман бир анда Симона дөндү,
Каһ она чеврилди, каһ буна дөндү.

Фирәнкә Етјенә деди: — Јахын кәл,
Таныш ол, ај оғул, сән әввәл-әввәл, —
Гардашын Мустафа!
Етјен динмәди,
Бу гардаш сөзүнә һеч севинмәди.
Дәрһал үрәјиндән кечди бир фикир:
«Јохса... милјонлара бу да көз дикир?..»
Онлар јахынлашыб әл верән заман,
Ата, оғуллары сүздү јахындан:
Бахды нечә дәфә о, дәнә-дәнә
«Бир бах әдасына, сир-сифәтинә,
Рәнки ағ, көзү көј,

сачы сап-сары.

Һеч мәнә јох имиш бунун охшары...
Ејнән дајысыдыр... Бәс бу? Јахшы бах,
Атама бәнзәјир, атама анчаг!..
Дәһшәтдир!..» Од галхыр санки башындан,
О, каһ Симон олур, каһ да Бен-Осман.
Етјен сигарыны түстүләндирир...
Санки Мустафаја о, ачыг верир.
Бен-Осман көзучу бахыб Етјенә
Дүшүнүр, дүшүнүр, дүшүнүр јенә.
«Көрән Мустафа да чәкирми сигар?
Бармағы саралыб, өзүдүр ки, вар.
Чәкәндир, бәлкә дә бајагдан бәри,
Јаныр, сигар үчүн јаныр чијәри.
Чәкмәјир, чәкмәјир јанымда анчаг,
Бизим гоча Шәргин адәтинә бах!
Писмидир? Бир пислик көрмәјирәм мән,
Әкәр пис дејилсә, бәс онда нәдән,
Бу көзәл адәтләр тез унутулсун?
Бөјүјә еһтирам нијә пис олсун?
Атам да беләјди... О күнләр һаны?
Сынамаг гәсдилә о, Мустафаны

Сигар гутусуну чыхартды бу дәм.

— Јәгин ки, чәкирсән?

— Хејр, чәкмирәм.

Етјен сигарыны түстүләндирир...

Елә бил бу түстү она чан верир.

Ашырыб гычыны гычынын үстә,

О, фыштырыг чалыр рокн-рол үстә.

Чохдан өјрәнмишди Бен-Осман буна,

Бәс нијә һирсләнди бу күн оғлуна?

— Де бәсдир!

— Нә олуб?

— Дедим ки, бәсдир!

— Ахы бу нә гәзәб, нә кәшәкәсдир?

Дејә атасына гәзәблә бахды.

Кетди, архасынча гапыны чахды.

Бен-Осман тутулду.

Динмәди, анчаг,

Һирсиндән сифәти олду ағаппаг.

Чәј кәлди, бир гуртум көтүрүб ичди,

Сонра јаваш-јаваш мәтләбә кечди:

— Нијә далашмысан мүәллимлә сән?

Шакирдчин ганундур мүәллим дејән.

— Анчаг ганунлар да дәјишир тез-тез.

— Анла ки, борчлудур бизим өлкәмиз

О, бөјүк, мәдәни Фирәнкистана,

Парисдән јайылыр ишыг һәр јана.

— Көһнә бајатыдыр, јохму тәзәси?!

Гырылды ичиндә Симонун сәси.

Нә десин?

— Тарихи кәл вараглајаг.

Дүнја һејран олмуш бир вахт өлкәмә.

Олуб кечәнләри кәл бир-бир сајаг,

Ким кимә борчлудур, көрәк ким кимә?!

Бир заман Авропа мәмләкәтләри

Жаманча тәкләди Фирәнкистаны.*
О дүшдү һәлгәжә... илләрдән бәри,
Ахды селләр кими Фирәнкин ганы.

Асмаг истәдиләр бир халгы дардан,
Күһәһсыз көрпәләр ғырылды мин-мин.
Јалһыз мәним халгым узаг дијардан,
Кәлди көмәјинә о вахт Фирәнкин.

Она чөрәк верди, она пул верди,
Ахыры нә олду? Кечди бир гәдәр,
Франса силаһы бизә чевирди,
Хејирхәһ јурдуму әсир етдиләр.

Инсанлыг, әдаләт бәс һарда галды?
Мәним јахшылығым унудулдуму?
Зәнкин торпағымы чәнкинә салды,
Вердијим чөрәјин әвәзи буму?

Дәмир зинданлара салдылар бизи,
Парисә дашыјыб сәрвәтимизи.
Бизә гучаг-гучаг сөз кәтирдиләр,
Кока-кол, рокн-рол, чаз кәтирдиләр,
Кетди әлимиздән намус, ар, исмәт,
Бунамы дејирсән сән мәдәнијјәт?!

Кәлиб евимиздә бизи сојдулар,
Анчаг адымызы вәһши гојдулар,

* 1797-чи илдә франсыз ингилабы заманы бүтүн Авропа Франса әлејһинә мүһарибә апарырды. О замаһ јалһыз Әлчәзаир Франсанын көмәјинә кәлмиш, франсызлар чөрәк вә пулла тәмин етмишди.

Бир сорушан јохдур бу кәлмәләрдән,
Бу вәһши дедијин сәнсэн, јохса мән?

Адәт, ән'әнә дә мәһв олур артыг,
Биз талан олмушуг өз евимиздә.
Бу маһир оғурлуг,

бу таланчылыг,
Бәлкә мәдәнијјәт сајылыр сиздә?

Дағ олуб, үстүмә гат-гат, галынча,
Мәндән уча дағлар көлкә салынча,
Даһ олуб дағлардан узаг олајдым.
Ај олуб, нуруму күндән алынча.
Бир еви нурладан чыраг олајдым.
— Кәс, јетәр!

Дәһшәтә кәлди Бен-Осман,
Галхыб тез гапады пәнчәрәләри.
— Мустафа, Мустафа, нә данышырсан?!
Сәнәми галыбдыр елин дәрдләри?
Ағлама, сызлама кәл ичин-ичин,
Ел үчүн ағлајан кор олур әбс.
— Бир көз ки, ағламыр, бәдбәхт ел үчүн
О, елә әввәлдән кор дејилми бәс?
Көрсәјди ағларды о да мәним тәк,
Көрән көз, дујан гәлб ағласын кәрәк.
Бен-Осман чох деди,
О, ешитмәди.

— Бизим јолларымыз ајрыдыр, — деди.
Елә ки, Мустафа чыхды гапыдан,
Дәрин хәјаллара кетди Бен-Осман:
— «Көрән ким һағлдыр? Баламмы, мәнми?
Өзүнү севәнми, халгы севәнми?
Јох! О нә анлајыр, һәлә ушагдыр

Һәјаты сонралар анлајачагдыр.
Нә вәтән, нә милләт? Дејнән инсана
Бу бош фикирләрдән вармы бир хејир?
Гарын ач оlanda милләт бир јана,
Һеч доғма бала да јада дүшмәјир.
Јох! Ону бу јолдан дөндәрим кәрәк,
Бу ил дә коллечи гуртарыр демәк.
Кәлән ил Парисә көндәрсәм ону,
Парис адам ејләр әрәб оғлуну...»

IV фәсил

Мустафа коллечи битирән тәки
Дәрһал әл-ајаға дүшдү Бен-Осман.
Деди: — Һәр хәрчини чәкәрәм, тәки
Кедиб сән Парисдә тәһсил аласан.

Мустафа тәклифи гәбул етмәди,
Ата чох јалварды, о ешитмәди.
Анчаг арзусујду охумаг онун,
Тарих шө'бәсиндә дарүлфүнунун.
О деди: — Вәтәним тәһлүкәдәјкән
Ону тәрк еләјиб кедәрәмми мән?

...Үсјан бајрағыны галдырды бир күн,
Вәтән өвладлары атылды ода.
Јурдун азадлығы, сәадәтијчүн
Силаһа сарылды бир сәһәр о да.

Галды көзләриндә, галды охумаг,
Тарих шө'бәсини битирмәк онун.
Тутдуғу силаһла о, јазды анчаг,
Јени тарихини ана јурдунун.

Гызды, гәзәбләнди Бен-Осман јенә
Оғлунун силаһа сарылдығына.
«Кәлсин бир көрүшәк, данышаг» дејә
Хәбәр дә көндәрди далбадал она.

Чатды Мустафаја, чатды хәбәрләр,
Өтүшдү кечәләр, доғду сәһәрләр.
Оғул тәрк етмәди бир ан чәһһәни,
Алышан чәһһәни, јанан чәһһәни!..

Көзүнүн ичинә бахды өлүмүн,
Нечә јол торпаға чиләнди ганы.
Гызыл лаләләрлә бәзәнди һәр күн
Һагг илә һаһагын дејүш мејданы.

Чәмиләни тутдулар,
Чамалы өлдүрдүләр.
Нечә-нечә әрәби
Узағлара сүрдүләр.
Инкилисләр бир заман
Франсаја доланда,
Јадларын пәнчәсиндә
Вәтән әсир оlanda,
Һарај салыб Жанна-де-Арк —
Деди: — Шәрәфимиздир
Јурдун шәрәфи, шаны.
О галдырды ајаға
Вәтәни — Франсаны.

Һамы она мәрд деди,
Һамы она, Чәмилә!
(Анчаг дүшмән дедиләр
Нечин сәнә Чәмилә?!)

Сән дә, Жанна-де-Арк кими
Кәлмәләре «кет» дедин.
Сән дә өз вәтәнини
Азад көрмәк истәдин.

Вәтәнини, елини
Азад көрмәк истәјән
Бәс нијә дүшмән олсун?
Онун ајагларына
Нијә гандал вурулсун?..

Беләми дүшмән олдун
Јурдуна сән, Чәмилә?
Буму сәнин кұнаһын,
Буму көрән, Чәмилә?
Халга дүшмән олмадын,
Вәтәнинә, елине
Сән вурулдун, Чәмилә,
Јурдунун дүшмәнинә
Дүшмән олдун, Чәмилә!..

■ ■ ■

Вурдулар Мустафаны,
јолдашлары бир тәһір,
гылығына кирдиләр,
Сәһәриси хәрәкдә евинә кәтирдиләр.
Ағламады анасы, ағламаз, јох ағламаз,
Икид доған аналар.
Шир анасы шир олар!
Ана әјилиб өпдү баласынын алнындан.
Деди: — Шәрәфсиз атан
Сатыб ана јурдуну
Медал тахды дөшүнә,

Лә'нәт олсун о күнә!
Сәнсә Вәтән јолунда јараландын дөшүндән,
Гурбан олум јарана,
Әмдијин сүд, ај оғул
һалал олсун гој сана!

■ ■ ■

Бу хәбәри ешидиб Бен-Осман бәрк тутулду,
Киши лап дилхор олду,
«Јенә баладыр» дејә,
Дуруб кәлди бир ахшам
Оғлуна баш чәкмәјә.
Килејләнди Бен-Осман:
— Ағлы олан бир инсан,
Бу мә'насыз ишләре баш гошуб ујармы һеч?
Адам да тәһсилини јарымчыг гојармы һеч?
Әкәр мәнә зәррәчә, мәнәббәтин вар исә,
Кедәк-кедәк Парисә!
— Ата, сәни сеvirәм,
Анчаг өзүмдән дә чох бу вәтәни сеvirәм.
— Вәтән! Вәтән! Нә вериб ахы бу вәтән сәнә? —
— Вәтән борчлу дејилдир, биз борчлујуг вәтәнә.
— Јахшы, — дејә Бен-Осман кәсди мүбәлисәни.
— Анчаг бил ки, ај оғул, мән бунлары

дәмәздим,

Истәмәсәјдим сәни.

■ ■ ■

Галхан кими јатагдан,
Мустафанын јадына
Дүшдү гоча Бен-Осман.
Кәлди атасыкилә
Көрдү ки, јыр-јыгышдыр.

Билмәди бу нә ишдир?..
 Мустафаны көрүнчә
 Ганадланды Бен-Осман:
 — Кедәк бизимлә сән дә,
 — Һара?
 — Парисә.
 — Јох, јох!
 — Ара сакитләшәндә
 Гајыдарыг... Арада
 Гој итмәсин, ај оғул,
 Олан-галан сәрвәтимиз, пулумуз.
 Јохдур ајры јолумуз!
 — Ата, мәкәр бу јолму?
 Ананы дарда гојуб
 Гачан оғул, оғулму?
 Мустафа көз учујла
 Бахды јерә төкүлмүш
 Гијмәтли парчалара;
 Ал-әлван халчалара.
 Јығылыбдыр јан-јана
 Чамаданлар, чанталар.
 Аһ, онларын ичиндә
 Аллаһ билир нәләр вар.
 «Кедәк-кедәк Парисә...»
 Көр бу мәнә нә дејир,
 Биз бу Вәтәндән өтрү
 Чанымыздан кечирик,
 Бу, варындан кечмәјир.
 Өзү кедир... өзүјлә
 Апарыр бу торпағын,
 Гызылыны, зәрини —
 Халгын алын тәрини.
 Кедир... Кедир онунла
 Әрәбин үрәк ганы,

Јохму бунун бир зәррәчә вичданы?
 Јох-јох! Бу мүмкүн дејил.
 Буна дөзмәк чәтиндир,
 Апардыгы бу шејләр
 Ахы бу милләтиндир!
 Јох, онун топладыгы
 Франкларын һәр бири
 Бир гуршуна дөнмәли!
 Мәни мәһкум ејләјән
 Ағаларын синәсиндә сөнмәли!
 — Јахшы, нә вахт кедирсән?
 — Бу ахшам.
 — Кет, јахшы јол!
 — Бәс сән кетмирсән, оғул?
 — Ата, мәндән сән әл чәк!
 — Сән дә тәрссән анан тәк.
 — Бәли, јалныз сичанлар
 Кәмини тәрк ејләјәр
 Фыртына башланан тәк.
 Сәнә уғурлар, — дејә
 Чыхыб атасыкилдән
 Кәлди, бирбаш чәбһәјә.
 Һәмән күнүн ахшамы
 Јолланды Маһаттаја*
 Азадлыг ордусундан
 Бир дәстә кәнч гәһрәман.
 Бағладылар һәр јаны.
 Сојдулар Бен-Османы,
 Нана гышгырды — Симон!
 Нана гышгырды — Етјен!
 Етјен һүчума кечди,
 Голларыны гардылар.

* Маһатта — вағзал.

Ијирми алты баглама,
 Отуз једди чамадан
 Јүклэнди машыңлара,
 Чэбһэјэ апардылар.
 Јолчулар маһаттадан
 Кор-пешман кери дөндү.
 Онларын көзләриндэ
 Дүнја, ишыглы дүнја
 Бир зүлмэтэ бүрүндү.
 Әлини бу дүнјадан
 Үздү гоча Бен-Осман.
 Мин фикир, мин дүшүнчэ
 Һеј доланды башында.
 Фикирлэр савашында
 Чашды, долашды ағлы.
 «Ким һағлыдыр, ким һағлы?»

У Ф ә с и л

Етјен әли гојнунда
 Кедән варын, дөвләтин
 Архасынча бахды һеј...
 Бу дәм онун көзүндэ
 Бир һечэ дөндү һәр шеј.
 Кетди вары-дөвләти,
 Кетди сөзү-сөһбәти,
 Кетди ејши-ишрәти,
 Кетди кедәркәлмәзэ.
 Парис шантанларында
 Дејәчәји тостлары.
 Кетди... Онун јолуну
 Дөрд көз илә көзләјән
 Шәраб, гумар достлары...

Кетди онун нәш'әси,
 Раһатлығы, динчлији.
 Кетди бүтүн һәр шеји.
 «Онлар кетди...

онларсыз

Бәс мән һара кедирәм?
 Бәс мән нијэ кедирәм?
 Башгасынын чәкдији
 Кејфи, ејши, ишрәти
 Ијләмәјэ кедирәм?
 Ким апарды, ким мәним дөвләтими, варымы?
 Ким дағымды башымдан, ширин хәјалларымы,
 көзәл арзуларымы?
 Мустафа!.. Ах Мустафа! Дөвләтимин ортағы,
 севинчимин дүшмәни,

Бир саатын ичиндэ аға икән гул олдум,
 Һамыдан варлы икән, Һамыдан јохсул олдум.
 Һалалча дөвләтими һарам етди о, һарам.
 Инди ки, белә олду, өз әгидәм јолунда
 Мән дә ғылынч чаларам!
 Гошулмағ истәмирдим, мән бу чәкишмәләрә
 Анчаг чох наһар јерә!
 Ја о, ја да мән! — дејә
 Һәмән күнүн сәһәри, Етјен кетди чэбһәјэ.
 (Кечэ әлиндэ шимшәк, ғылынч чәкди күндүзә)
 Ики гардаш, ики јол о күн дурду үз-үзә.

Бәс ата?

Бәс Бен-Осман?

Кәләчәји дүшүндү, кечмишләри чох анды,
 О кәлиб ики јолун ајрычында дајанды.
 «Һансы јолу тутмалы,

Һансы јолу кетмәли?
Бириндә гәлбим дурур, бириндә чаным дурур;
Ики јол ајрычында сәһвим, нөгсаным дурур.
Чаным көнлүмә дүшмән, көнлүм чаныма дүшмән.
Чарпазлашыб гылынчлар,

онларын арасында

Дајанмышам инди мән.
О јол, бу јолу вурур,
Бу јол, о јолу вурур.
Оғул, оғулу вурур.
Ајылмырам мән јенә.
Ахы, икисинин дә зәрбәси дәјир мәнә.
Һәм о тәрәфдә оғул,
Һәм бу тәрәфдә оғул.
Ахы, күллә дә оғул,
Ахы, һәдәф дә оғул.
Бәс мән нејләмәлијәм?
О оғулу тутмалы, бу оғулу тутмалы?
Ја бу јолу тутмалы, ја о јолу тутмалы!

Бири вәтән, намус, ар,
О бириндә раһатлыг, сәадәт вә һәјат вар.
Мәсләкини истәјән өз чанындан кечмәли,
Өз чаныны истәјән вичданындан кечмәли.
Јох, јох, һәјат шириндир,
Ики чаным олсајды мән кечәрдим бириндән.
Тәк бир чаным вар икән, өмрүн нәш'әләриндән
Нечә кечим, нечә мән?
Бәс Мустафа? О нечә кечир өз һәјатындан?
О ки, чавандыр, чаван!
Өмрүн бир нәш'әсини ахы, дадмамыш һәлә.
Нечә верир өмрүнү нечә верир о, јелә?
Бәли, дадмадығыјчүн һәјатын нәш'әсини
О динләјир, динләјир мәсләкинин сәсини.

Ахы о, нә көрүб ки, нә анласын һәјатдан,
Һәлә о, дуза кедир, һәлә чавандыр, чаван!
Нәш'әни дадан биләр,
Чан гәдрини, чан биләр.
Һәјатын да гәдрини һәјатда инсан кими
Јалһыз јашајан биләр.
Көнәрда дурмаг олмаз,
Ики јолдан бирини тутмалыјам инди мән.
Һәјатын нәш'әсиндән
Кечмәк мәнә чәтиндир, билмәлијәм бир
дәфә!...»
Дејә кечди Бен-Осман о күн Етјен тәрәфә.

Кәзди о күн чәһһәни. франсыз әскәрләри
Салам вериб баш әјди,
Дөшүндәки лекион* онун вәсигәсијди.
Бу һөрмәт, бу еһтирам
Ганад верди гүрура, јаралады вичданы.
Симона хош кәлдисә, инчитди Бен-Османы.
Бахды, о хејли бахды дағ көвдәли танклара.
Узаг вуран топлара.
Бир һәзин дујғу өтдү үрәјиндән бу ара —
«Јохдур бизимкиләрин белә силаһы јәгин...
Нечә? Нечә? Ишә бах! Көр нә чыхды дилимдән?
Јохса онлар тәрәфә бизимкиләр дедим мән?
Бәс нечә? Кечә ајры, күнәшли күндүз ајры,
Үрәк ајры, сөз ајры,
Сөзә јох, үрәјә бах.
Бу гајдадыр, дил чашар, дүзүнү дејәр анчаг.
Топлара бах, топлара, танклара бах, танклара!

* шәрәф орденидир.

Од сачан дүлэлэри чеврилибдир көр нара?!
 Бу ганлы силаһларын мэгсэди, гэсди нэди?
 Онлар эрэб ганына нечэ илдир тэшнэди.
 Бах бу танкын дүлэси, көрэн нечэ эрэби
 Гэлтан етмиш ганына?
 Бунлар нечэ сыгышыр бэс санин вичданына?
 Ахы сэн дэ эрэбсэн, ахы сэн дэ Бен-Осман.
 Бабанын чалмасыны атдынса да башындан
 Ганы ки, ганындадыр?..
 Нијэ, нијэ бу гана хилаф чыхдын Бен-Осман?
 Нијэ өмрүн јолунда сэн долашдын Бен-Осман?
 Сэн карыхдын Бен-Осман!..
 О ахтарды Етјени
 Дедилэр ки, дүнэндэн јоха чыхыбдыр Етјен,
 Дүнэнки вурһавурда эсир дүшүбдүр јэгин.
 Кириди... Бир анлыга... Сусду, сусду, динмэди.
 Онун ата үрәји, бэс нијэ диксинмэди?
 Бајагкы дүјгулардан онун ата гэлбини
 Јохса бир хал дүшдүмү?
 Јохса о Етјен илэ өзү арасындакы
 Учруму көрмүшдүмү?!

VI фәсил

Бир һәфтә өтдү белә
 Үзә дурду, далашды Нана һәр күн әрилә,
 Һәр күн ону данлады.
 — Батсын оғлунун ады!
 Сәнә дүшмән олубдур бу күнүндә өз оғлун,
 Оғлуму эсир алыб санин дэләдуз оғлун.
 Симон, нечә көзүнә јуху кедир бэс санин?
 Өз белиндән кәлән дә дөнүб олду дүшмәнин...
 Бен-Османа көз верди Нана, ишыг вермэди,

Һәлә хидмәтчиләр дә кишини диндирмэди.
 Гулларын саһибкары өз евиндә гул олду.
 Ахыр киши јорулду.
 Нарај верән олмады бу бәдбәхтин сәсинә,
 Дуруб кәлди о бир күн азадлыг чәбһәсинә.
 Ону бура кәтирән гәлбин өзкә сәсијди.
 Бурдаса эрэблији онун вәсигәсијди...

Бир-биринә сөјкәниб јасты, чылпаг тәпәләр,
 Өтәји коллу-кослу, зирвәси ағ тәпәләр.
 Аһыл-чаһыл чунудлар* узаныб сәнкәр боју,
 Кимиси сигар чәкир, кимиси дә марагла
 «Мүчаһиди»** охујур.
 Кимиси сәнкәр газыр,
 Кимиси мәктуб јазыр.
 Икид өвладларындан истәди имдад вәтән,
 Сәнкәрләрдә доғулур кәләчәк, азад вәтән.
 О ачмаға башлајыб бу дүнјаја көзүнү.
 Бу сәнкәрләр ичиндә милләт кими таныјыр
 артыг бу халг өзүнү.
 Бу сәнкәрләр ичиндә әсарәтин, зилләтин
 көкү алышыб јаныр,
 Голу бағлы бир елин өз дөвләти јараныр.
 Јанында да бәләдчи кәзир, кәзир Бен-Осман.
 Мустафаны сорушур раст кәлдији чунуддан.
 Һеј бахдыгча Бен-Осман,
 Көзләриндән ган даман
 Бу әлләри сылаһлы адамларын үзүнә

* Чунуд — әскәр.

** Милли азадлыг чәбһәсинин органы.

О, утаныр, билмәјир өзүнүн бу һәјата
суалы нә, сөзү нә?

О, чатды Мустафанын дөјүшдүјү сәнкәрә,
Дәрһал галхды Мустафа.

— Бу сәнкәрин ичиндә сән онсуз да мин кәрә
Өз атандан учасан.

Бу һөрмәтә чох сағ ол.

Сән тәк атандан дејил, өз талејиндән белә
учадансан, ај оғул!

Көрүшүб әјләшдиләр.

Бир хејли дәрдләшдиләр.

Бирдән һава гаралды,

Көј үзүнү чән алды.

— һүчүм көзләјирик биз,—деди—ата, бир аздан
Дур кет, ева!

Тутулду һава кими Бен-Осман.

Деди: — Кедим? Бәс Етјен? Тап, ону тап, чан
оғул,

О сәнин гардашындыр.

— Јахшы, јахшы, сакит ол!

— Бир көрәјдин анасы, нә күндәдир, нә күндә?
Ахы көзү үстүндә сахлајарды Етјени.

— Ата, ата, бәс мәни

Ана доғмајыб мәкәр?

— Нәјә кәрәк бу сөзләр?

Сән дә елә, ај оғул.

Кедәк дедим сәнә дә,

Аһ, кеч дејил јенә дә!

Дејә диз чөкдү Симон Мустафанын өнүндә.

— Имдад елә, көмәк ол, атана бу күнүндә.

Дәрдими сораным јох;

Валлаһ евдә-ешикдә күнүм-күзәраным јох.

Оғул, кәлмишәм чана,

Ону гајтар атана.

Бурдан чыхыб кедәк биз,
Валлаһ, јенә верәрәм нә гәдәр истәсәниз.

— Ата, сән нә дејирсән?

Јохса алмагчүн бу күн бир оғлунун ганыны,

Сатмагмы истәјирсән

Сән о бири оғлунун ләкәсиз вичданыны?

Елә бу вахт гәфләтән,

Јағды күллә јағмуру гаршыдакы тәпәдән.

Уғулдады дағ, дәрә,

Тез чөкдүләр сәнкәрә.

Күллә ара вермәмиш,

Јағды, јағды кур јағыш.

Көјүн сәси гарышды бу дәм јерин сәсинә.

Јағыш сәси гарышды күлләләрин сәсинә.

Донгулданды Бен-Осман: — Көрән бу нә ојунду

Кәлди мәним башыма?

Плашыны сојунду

Мустафа атды дәрһал атасынын чијнинә.

— Бәс сән?

— Мәнә ејби јох, сојуг дәјмәсин сәнә.

— Атәш!

Чаваб атәши башланды бирчә анда.

Нифрәтләр дилә кәлди күллә выјылтысында.

Мустафанын өзү дә јасланыб мүсәлсәлә*

Атыр беләдән-белә.

Төкүлүр дүшмән ганы.

Мустафа көз учујла һеј сүзүр Бен-Османы.

— Биз ки, гул олмаг үчүн кәлмәмишик һәјата.

Ешит, ешит, ај ата,

Бах бу күллә сәсләри

«Мән дә бир халгам» дејән халгымын өз сәсидир,

Азадлыг нәғмәсидир.

* Мүсәлсәл — пулемјот.

Бу атәш,

арзуларын

Түфәнк лүләләриндә алышан мәш'әлидир.

Бах бу атәш,

халгымын

Франсыз дөвләтилә һесаб чәкән дилидир,

Бах бу атәш,

зилләтин

Очағыны сөндүрән нәфәсидир, халгымын,

БМТ — мәчлисиндә өз сәсидир халгымын!

Бах бу атәш, бу атәш, һаггын гәһгәһәсидир!

Бах бу күллә сәсләри,

Голумуздан ғырылан зәнчирләрин сәсидир.

О, атдыгча Бен-Осман,

Мустафаны сејр едир кизли-кизли кәнардан.

Кизли бир гүрүр илә көз јетирир оғлуна.

Бу һүнәр, бу икидлик нәләр данышмыр она!

Дүшүнүр: «Мәним оғлум инди јурдун көзүдүр,

Чатылмыш гашларындан, ити бахышларындан

Лап атамын өзүдүр»

Утаныр, бир аз әввәл дедији сөзләриндән,

О, тез галхыр јериндән,

Көрүнчә кол дибиндән Мустафаја тушланан

Түфәнкин лүләсини

— Оғул, јерә јат! — дејә о ғышгырды.

Ғајалар,

әкс еләди сәсини,

Тарак! Тарак! Ачылды күлләләр кол дибиндән.

Колтуну* дөш чибиндән

Нә вахт чыхартдығыны һеч билмәди Бен-Осман,

Ата билмәди, тәтик, сүрүшдү бармағындан.

Сәлим буну көрүнчә

Түфәнкини тушлајыб атды, атды, далбадал,

Сусду кол диби дәрһал.

Бу ан колонел* Сәлим јараланды голундан,

Тез јараны бағлады јәјлығыјла Бен-Осман.

Сәлим јәјлыгын үстә ғызаран гана бахды.

Бир дә дүшмән тәрәфдән үстүнә јағдырылан
күлләбарана бахды.

Дүшүндү: «Бу јаралар сарсыда билмәз мәни,
Анчаг... дәрд ондадыр ки, бәлкә дә бу күлләни
Бир вахт мәнимлә биркә бир дүшмәни әјләјән,
Бир сәнкәрдә дөјүшүб, бир ғабдан хәрәк јејән
Достумун өзү атды, дост һара, дүшмән һара?
Һәмишә дост олмушуг ахы биз ки онлара...»

VII фәсил

Етјен әсир дүшүбмүш, азадлыг ордусуна,

Икинчи зәрбә олду һәјатында бу, она.

О көтүрәр дүнјада һәр ачыны, һәр дағы,

Анчаг дәрк едә билмир Мустафанын өнүндә,
гул кими дајанмағы.

«Јох, јох, дөзә билмәрәм бу тәһгирә!» —

дејир о.

Бир күн көздән јаыныб әкилмәк истәјир о.

Онун бу нијјәтиндән Анри хәбәр тутунча,

Кәсир дәрһал јолуну,

Кери ғәјтарыр ону.

— Мәни бурахын, — дејә,

О, јалварыр Анријә.

* Колт — тапанча

* Колонел — полковник

Анри бурахмыр ону,
Дэрг единчэ бунун да фадасыз олдугуну
Дејир: — Мэн анламырам эрэб нара, сэн нара?
Ахы сэнэ нэ дүшүб гошулмусан бунлара?
Сэн ки фирэнк оглусан,
— Утан, сөзүндэн утан!
Мэним ешгим азаддыг, мэним милләтим инсан,
Эрэбэ дэ гардашам, фирэнкэ дэ гардашам.
Ахы о ким, бу кимдир?
Инсан азаддыгына кэч бахан, дүшмэн олан
Мэним дэ дүшмэнимдир!
— Бэс Франса? Бэс онун шэрэфини горумаг?
— Франсанын шэрэфи бурда тапданыр анчаг.
Фирэнк, Элчэзаирдэн сөjlэ нэ истэјир, нэ?
Нечин көз дикмэлијик өзкэнин гисмэтинэ?
— Ај чох көзэлдир, о да дејил анчаг лэкэсиз,
Бөјүк Фирэнкистанын јашамасы чэтиндир,
Ахы мүстэмлэкэсиз!
— Өзкэнин һесабына, јашамагдан өлүм хош,
Бу чүрүк фэлсэфэни, биз чох көзэл билирик
кимлэр, нечин ујдурмуш.

Чэкишмэ узанды бир хејли мүддэт,
Кэлди Мустафа да...

Етјен тутулду.

Сусдулар...

Мустафа динди нэһајэт:

— Нијэ сусурсунуз, сизэ нэ олду?
Етјен гара булуд, көј шүјүд олду.
— Изин версэјдиниз экэр мүэллим,
Бир сигар чэкэрдик.
— Бујурун, чэкин.

Мустафа чыхарыб гутуну дэрһал;
Узатды Етјенэ,
Көтүрдү Етјен.
Бир хејли сигары түстүлөтдилэр,
Анчаг нэ о динди, нэ дэ бу динди.
Чох дэрин, чох сирли фикрэ кетдилэр,
Бу узун сүкута Етјен севинди.
— Ешитдим гачаркэн тутублар сизи.
Билсэјдим сонракы мэгсэдинизи,
Инанын, мэн сизэ көмэк едэрдим.
— Аһ гача билсэјдим мэним нэ дэрдим!
— Гачыб нејлэрдиниз? Бир дүшмэн кими
Јенэ үстүмүзэ кэлэрдинизми?
Јохса...
— Сорғу-суал нэјэ кэрэкдир?
Һэр кэс билдијини елэјэчэкдир.
— Јолуну көзлэјир дајын Парисдэ.
Јахшысы будур ки, сэн аман истэ.
Биз сэни бурахаг... Евэ кет бирбаш,
Бу чэнчэл ишлэрэ гошулма, гардаш!
Бу да сэнэдлэрин...
— Бу сизэ һардан?
Вағзалдан гајтарыб кэтирдијимиз
О чанталардан.
Өзүнэ гајытды халгын өз вары,
Ачдыг чанталары, чамаданлары
Сэнин сэнэдлэрин чыхды ичиндэн,
Көтүрдүм, өзүнэ вермэк үчүн мэн.
Унут, бир дэфэлик унут чэбһэни,
Ахы чох истэјир атамыз сэни.
Көрэсэн, көрэсэн баша дүшдүмү
Етјен шах дејилэн бу кинајэни?
— Анд ич ки, чэбһэјэ дөнмэјэчэксэн,
Бурахым евинэ сэни инди, мэн.

— Мустафа!

— Мүәллим!

— Огул, бир дүшүн!

О нәжә анд ичсин? Ахы онунчун
Мүгәддәс шөј јохдур!.. Соруш өзүндән,

— Анамн чанына анд ичирәм мән.

— Бујур, бу да онун мүгәддәс анды,
Франса сәнәми де, архаланды?

Мустафа: — Бу анд да бәс ејләр, — дејә
Мә'налы-мә'налы бахды Анријә.

— Азадсан!

Дејинчә Етјен ишарды,

Севинч далғалары үзүнү сарды.

Кетмәкчин архајә чеврилән заман, —

Мустафа сәсләнди: — Сөзүм вар, дајан!

Сорғума чаваб вер, кетмәздән әввәл.

Азадлыг көзәлми?

— Ондан да көзәл,

Нә ола биләр ки, гоча дүнјада?

Үч күн әсирликдә нә чәкмәдим мән!

— Үч күн әсирлијә дөзә билмәјән,

Еј мәним һәмишә азад гардашым,

Бәс мән, инсафла де, нечә гатлашым

Јурдумун өмүрлүк әсарәтинә?

Инди ајдындырмы нијјәтим сәнә?

Бәс сәнин, бәс сәнин нијјәтин нәдир?

Әдаләт сәндәдир, јохса мәндәдир?

Етјен сусуб дурду, динә билмәди,

Мустафа астадан — Азадсан, — деди.

Чәбһәдән евинә кәлди Бен-Осман,

Јата да билмәди сәһәрә гәдәр.

Кетмәди, кетмәди гулагларындан

Оғлунун дедији о һағлы сөzlәр:

«Мустафа, ај огул, доғру дејирсән.

Сәни дә онун тәк бир ана доғмуш.

Аталыг һағгымы истәсәм дә мән,

Мәним ихтијарым бу һағга јохмуш.

Каһ ора, каһ бура дөндүн... ахырда

Јенә баш ачмадын бу кешмәкешдән.

Ишә бах... Истәдим, бу вурһавурда

Оғлуму оғлумдан сатын алым мән!..»

Үч күн белә кечди. О күндән бәри,

Гәлбинин башында бир ағры дүјдү.

Анлаја билмирди, о көрдүкләри,

Нағылды, доғрујдү, јохса јухујдү?..

О, бу фикирләрлә чырпынан заман,

Етјен күлә-күлә кирди гапыдан.

Бахышлар тоғушду,

Ата динмәди.

Дурухду... Нә олду көрәсән она?

Бала кәлишинә о, севинмәди,

Севинди сөзүнүн тутулдугуна.

Бен-Осман севинди...

Деди: — Нә дејим,

Бу әрәб оғлунун дәјанәтинә.

Аталыг һағгымдан үз дөндәрдијим

Оғуллуг һағгыны унутмур јенә.

Көр нечә әһдинә о, гылды вәфа,

О, доста дост олуб, дүшмәнә дүшмән.

Әлинә дүшсәјди әкәр Мустафа

Валлаһ бачармаздын бу мәрдлији сән!

— Бу мәрдлик дејилдир, дүзүнү билсән,

— Бәс нәдир?

— Горхағлыг!

— Адам дежилсэн!..
 Дүнјада ганмаза јахшылыгмы вар?
 — Бэд күнчүн о мэни бир арха саыр...
 О јахшы билир ки, басылачаглар,
 Индидэн өзүнэ бир күн аглайыр.
 — Утанмаз!
 — Һэддини бил, гоча кафтар!
 Чох да хорузланма!
 — Нечэ?!
 — Һэ, нэ вар?
 Нэ жаман чыхмысан өзүндэм јенэ?
 Бэлкэ... ачыг даныш, борчум вар сэнэ?
 — Бэс борчлу дежилсэн?
 — Нэ алдым ки, мэн
 Сэнэ борчлу галым!
 — Рэдд ол евимдэн!
 Нана јан отагдан чыхды сэс-күјэ,
 Етјени көрүнчэ
 — Аһ, кэлдин! — дејэ —
 Атылды бојнуна эзиз оғлунун,
 Үзүнү, көзүнү јалады онун.
 Бен-Осман гышгырды: — Рэдд ол евимдэн!
 — Бу евин саһиби мэнэм, Симон, мэн.
 Дејэ итэлэди эрини Нана:
 — Бурдан кетмэјэчэк балам һеч јана!
 — Бэс мэни евимдэ тәһгир едэчэк?
 — Ағыздан јаманча јавасан, Симон,
 Һэлэ елмэмишэм, баламы гул тэк,
 Сэн мэним евимдэн говасан, Симон.
 — Бу евин саһиби, мэнэм, ја сэнсэн?
 — Бурда саһиб мэнэм!
 — Бэс нэчијэм мэн?
 Јохса һамбалыныз? Бэлкэ, гул, нөкэр?
 — Буну билмэмисэн бу вахта гэдэр?

— Демэк, минмисиниз чијнимэ сиз дә?
 Рэдд олун евимдэн тез икиһиз дә!
 — Симон, јол ачыгдыр, кедэ билэрсэн!
 — Демэк, өз евимдэн говулурам мэн?
 Бала да атаја дүшмән олармыш,
 Аллаһ, көрәчэкли күнләрим вармыш!..
 Симон чох әлләшди, һај-һарај салды,
 Давасы, далашы өзүнэ галды.
 Ана илә бала вериб әл-әлә,
 Симону евиндэн атдылар чөлә.
 Бирдән кери дөндү, нэ дүшүндүсә,
 Деди — Бу дүнјада ахы һәр кәсә,
 Бир шеј эзиз олур.
 Бу бојда евдән
 Атамын шәклини истәјирәм мән.
 Олду мән бәдбәхтә өз көкүм гәним,
 Инди бу күнүмдә тэк одур мәним
 Јаралы көнлүмүн дујуб андығы.
 Нана ачыб төкдү көһнә сандығы
 Чыхарыб туллады шәкли бир јана,
 Деди: — Бу да атан, де бас бағрына!..
 Әжилиб көтүрдү шәкли Бен-Осман
 Сүздү атасыны өзкә чүр инди.
 Кишинин гәзәбли бахышларындан
 Гәлбинә ох батды... О, силкәләнди.
 Ағ сачлы, нурани гочаја бах бир!
 Чијиндә түфәнк вар, башында чалма.
 Кишинин дурушу елә бил дејир:
 «Јетәр алчалдығын, оғул, алчалма!»
 Нана шәкли сүзүб деди: — Јахшы бах,
 Бу сән, о да атан, һеч утанырсан?
 Адам еләмишдим мән сәни бәдбәхт,
 Анчаг адамлығы сән нэ ганырсан?
 Јери чалма бағла башына сән дә,

Вәһшијдин, јенә гал вәһшилијиндә.
От көкү үстүндә битәчәк јенә.
Јамагдан нә чыхар? О сөкүләчәк.
Ахы мәдәнијјәт јарашмыр сәнә,
Сән дә өз тајыны тапајдын кәрәк.
Чаваб гајтармады бәдбәхт Бен-Осман,
Тез шәкли көтүрүб чыхды отагдан.
Фикирли-фикирли дүзәлди јола,
Бу ан, һәјатына бир тәкан олду.
Даһа дәјишмәди, бу андан белә
Симон өмрү боју Бен-Осман олду.

VIII ф а с и л

Өтүб кечди далбадал ганлы, гадалы илләр,
сәсли, сәдалы илләр.
Выјыл-выјыл күлләләр јердә, көјдә сүздүләр.
Хурма будагларында һәлгәләнди түстүләр.
Барыт түстүләриндән јерин бағры гаралды,
Каһ зор гәләбә чалды, каһ һагг гәләбә чалды.

Әлчәзаир шәһәри.
Артыг бир ајдан бәри,
Сәнкөрдир башдан-баша о көһнә мәдинәнин*
һәр күчәси, һәр тини.
Бу күн јени мәдинә тутмуш күлләбарана
мүсәлман мәһләсини.
Мустафа тәк галыбдыр Әл-Мухтар күчәсиндә,
бир сәнкәрин ичиндә;

* М ә д и н ە — шәһәр демәкдир, Африка өлкәләрин-
шәһәрләр көһнә—јени Мәдинә дејә ики јерә бөлүнүр.
һнә Мәдинәдә әсасән јерлиләр, јени Мәдинәдә исә
юпалылар јашајыр.

мејиддир сағы, солу.
Достлар јерә дөшәниб јан-јана, үзүгәјлу.
Дөрд дөврәси өлүм, ган,
Бу күнкү беш саатлыг, арамсыз атышмадан
сарсылды Мустафанын дәстәси.
О, чағыра билмәди көмәјинә бир кәси,
Анри илә бәрабәр, Сәлим дүнәндән бәри
Дүшмәнин архасында бағлајыб кечидләри
һазырлашыр һүчума...
Бир алајын өнүндә дајаныб тәк башына
Мустафаса бајагдан.
Горху билмәзмиш инсан!
Һагсызлыг дүнјасына синәсини о кәрмиш,
Инам олан үрәкдән горху чагач дүшәрмиш.

Һардан кәлди бу күллә, аһ бир чојутма күллә
Мустафаны һаглады?
Бир үрәји сојудуб мин үрәји дағлады,
Јумулду ана јурдун бу күнүнү көрмәјән,
сабаһына дикилән
нурлу көзләр.
Сәадәт гапысыны ачмаг үчүн гапанан
уғурлу көзләр.
Әјилиб јерә дүшдү
Әсарәт гандалыны сындыран, әјән әлләр.
Әл чәкди бу дүнјадан,
Јурдунда јени дүнја гурмаг истәјән әлләр.
Дүшмән һүчума кечди,
Чатдылар Мустафанын дөјүшдүјү сәнкәрә,
һарај дүшдү шәһәрә:
— Мустафаны вурдулар!..
Дар ағачы гурулду,
Күчә адамла долду.

ОАС-чылар шәст илә дардан асды мејиди.
(Бу вәтән өвладынын бәс күнаһы нә иди?)
ОАС-чылар мејдана ананы кәтирдиләр,
— Бах бу да оғлун, — дејә она ачыг вердиләр.
Ана динмәз, ана лал,
Бахышында мин суал
Бахды, бахды, мејидин дөшүндәки јараја...
Сүкут чөкдү араја.
— Өләр, киши тәк өләр, әлә дүшмәз о, јалныз.
Өзүнү јох, сиз онун мејидини асдыныз.
Сиз ону,

шир оғлуну

Алчалтмаг истәдиниз, оса јенә учалды.
О өз өлүмүјлә дә сиздән интигам алды.
Сиз сағ олсаныз белә о өз әгидәсилә

чохдан сизи өлдүрүб.

Сизин мәсләкинизи, дининизи өлдүрүб.
Ана сындырмаса да бу мәгамда өзүнү
Чәкә билмир мејиддән, чәкә билмир көзүнү.
О, көзләрилә өпүр
Баласынын о ганлы, пәришан сачларындан.
Бу вахт гоча Бен-Осман
Налә чәкди архадан:
— Аман оғул, чан оғул!
Өлүм нара, сән нара?!
Мејиди гучаглајыб
Истәди ки, апара.
Синәсиндән јапышыб
Јерә јыхдылар ону.
Гырылыб дүшдү јерә
Дөшдән «Шәрәф лекиону».
Әјилиб көтүрмәди
Орденини о, јердән.
Кәлмәләр күлүшдүләр

Бу hala јербәјердән.
О, полисә әл ачды:
— Беш мин франк верирәм.
Мәнә верин сиз ону, —
Бу елин мәрд оғлуну!
Ана кечди ирәли:
— Онлар тәһгир етмәди,
Сән тәһгир етдин ону...
Бен-Осман, лә'нәт олсун намусуна, арына,
О, өзүнү сатмады франсыз пулларына,
Мејиди сатылармы?
Вәтәнә сәчдә гылан пула сәчдә гылармы?
Сызылдама, ағлама, бизим адәтимиз вар:
Шәһидә ағламазлар!
Сән гајтармаг истәсән намусуну, арыны
Унут милјонларыны!
Чаныны вер, чаныны,
Ганыны вер, ганыны!
Бујур, бу силаһ, бу сән!
Дејә о, мүсәддәси* чыхартды дөшлүјүндән:
— Кишилијин чатырса, төк бунларын ганыны;
Бу ган илә тәмизлә ләкәли вичданыны.
Бен-Осман һејкәл кими гурујуб өз јериндә,
Тапанчанын лүләси бөјүдү көзләриндә,
Бөјүдү хәндәк олду, бөјүдү учрум олду.
Бу дәм онун башына санки көјләр учулду.
Она елә кәлди ки, ајаглары сүрүшдү
Үз үстә јерә дүшдү.
Дикәлди...

О, јыхылды,

галхаммады ајаға,

Бојланды сола, саға.

* тапанча

Эллэрини галдырыб үзүнү чырмаглады.
Бирдэн фәрјад гопарыб һөнкүр-һөнкүр ағлады.
Кириди...

Јумруглары дүјүлдү бирдән-бирә.
Сонра гәһгәһә чәкиб о, күлдү бирдән-бирә..
Көз јашынын ичиндә күлүш бәс нечә кәлди?
О галхды, о, дикәлди.
Бахды,

бахды һамыја,
көзләриндән һәм гәзәб,
һәм һејрәт јаға-јаға.

Бу дәм нә дүшүндүсә
Архасына бахмадан о, башлады гачмаға.
О, гачды бирдән-бирә.
Үз тутду бир заманлар

Мәчнунун сығындығы
О сәһраји-Кәбирә.

Артыг сахлаја билмәз

Ону јолундан неч кәс
О гачды, тәнкнәфәс!

Гача билдикчә гачды, гачды тәр төкә-төкә,
Гачды о, горха-горха, о дөјүкә-дөјүкә.
Ахыр тамам јорулду
Басды гәдәмләрини гум үстә хырда-хырда.
Бөјүк гум сәһрасына кәлиб чатды ахырда.
Үзаныр далға-далға гаршыда боз тәпәләр,
Күләк галхды астаңа..
Аһ!.. Әкәр о, галхдыса

Көјү тутар, чән кими,
Јерләрә тоз сәпәләр.

Өртүб ајаг изини күләк ону изләјир,
Онун ләпирләриндән гуму да тәмизләјир.
О кедир... Сәмум јели анбаан шиддәтләнир,
Јохса онун үстүнә күләк дә һиддәтләнир?!

Кедир... Кедир Бен-Осман,
Хәбәри јохдур онун нә чандан, нә чаһандан,
Көј үзүндә кет-кедә тоз думаны сыхлашыр,
Күнүн үзү тутулур, дүнја гаранлыглашыр.
Күләк вуруб архадан јыхыр ону үзүстә,
Гум кәлир далға-далға, гум кәлир дәстә-дәстә.
Илан кими бурулур,
Гум алтында о, итир, гум алтында јох олур.
Ағырлыг һисс единчә Бен-Осман күрәјиндә
Елә бил јүнкүлләшир...

Севинир үрәјиндә:

Анчаг бир аз кечинчә киши галхмаг истәди,
«Әзабы чох олса да, һәјат шириндир» — деди.
Галха билмәди...

јенә,

О севинди,
гумларын алтында итдијинә.

Бир аз кечди..
Јатды јел,
Јатды дәли бурулған.
Сәмум бурулғанында итди, батды Бен-Осман.
Гумларын үстүндәсә изи белә галмады.
«О, һара кетди?» — дејә
ахтаран да олмады,
сорушан да олмады...

Хәбәр чатды Сәлимә, хәбәр чатды Анријә
«Бир гана мин ган» — дејә.
Атылдылар мејдана.
Гаршыда мәғрур ана,
Тәрәфләр далғаланды,
Гаршы-гаршыја кәлди.
Тез сәнкәрләр дүзәлди.
Һәј верди шәһәр әһли чунудларын сәсинә,
Јахшыча вај вердиләр ишғалчы дәстәсинә.

Һеј атылыр күллэлэр, атылыр тараг-тараг,
Артыг јер күрэсиндә
Әсарәтин тарихи

гапаныр вараг-вараг...

■ ■ ■

Торпаға дәфн етдиләр, —
Торпаг үчүн чаныны

Гурбан верән шәһиди.
(Елә Мустафанын да илк арзусу бу иди).
Мәзарын баш учунда

Кәлди, Сәлим дајанды.
Әлиндәки бајрагдан мәзар нура бојанды.
О, башдашы јеринә
Әлиндәки бајрағы асды гәбрин башына.
Деди: — Достлар, шәһидин

еһтијачы вармыдыр
сојуг мәзар дашына?!
Торпаг бир ана кими ачды она гојуну
Торпаға јох, тарихә дәфн еләдик биз ону!..

Е П И Л О Г

Сәккиз ил ган ахды Әлчәзаирдә,
Сәккиз ил јухулар чәкилди дара.
Јерин наләсинә ағлады јер дә.
Инсан таб кәтирди бу әзаблара,

Сәккиз ил ал гана буланды сулар,
Фикирләр, дујғулар чошду, гајнады.
Сәккиз ил баш-баша кәлди ордулар,
Тарих бир милләтлә ојун ојнады!

Тарихин ән бөјүк бир амалы вар:
Азадлыг! Бу сөзә тапынмыш инсан.
Азадлыг — сәадәт, азадлыг — баһар,
Јаранмыш инсанын арзуларындан!

Инсан азадлығы илк арзу санмыш,
Бу сөз бир ишыгдыр инсана дарда.
Азадлыг! Азадлыг! Тарих јаранмыш
Бу амал уғрунда вурушмаларда.

■ ■ ■

Бајраг галхды...
Буланыг сулар ахды, дүрулду.
Өз евиндә гул олан евинә саһиб олду.
Бајраг галхды... Парисдән бу өлкәјә узанан
Әлләр кәсилди һәмән.
Бајраг галхды... Дәриндән нәфәс алды бу торпаг.
Бајраг галхды... Атылды

Топлар да тараг-тараг.
Он милјонун адындан топлар данышыб деди:
«Мәни танысын чаһан!»
Әкс-сәда учалды: «Һардајдын бу вахтачан?»
Чаваб кәлди: «Илләрлә мән гәфәсдә инләдим,
Мән вар икән, јох идим!
Инди варам, мән варам,
Бир дә әсир олмарам!
Мәһбуслар сағ олса да, сағ јеринә гојулмур,
Мәһбус, вәтәндаш олмур!
Өз јурдумда гул олуб әср јарым әјилдим.
Мән вәтәндаш дејилдим!
Вурушдум кечә-күндүз, вурушдум сәһәр-ахшам
Бајраг галхды...
Мән бу күн

Вәтәндашлыг алмышам!»

ГИМЭТ

ТЭЛЭБЭЛЭРИМЭ

1

Бир күн мүэллимэм,
Бир күн шаирэм.
Даим бир мэчазда ола билмирэм!
Мэним дэ гисмэтим белэјмиш демэ,
Нашүкүр дејилэм өз гисмэтимэ.

Ярыја бөлүнүр күнүм, саатым,
Вахт мэним сэрвэтим, сонсуз варымдыр.
Мүэллимлик — мэним күнүм, һэјатым,
Шаирлик — эн уча дујгуларымдыр.

2

Имтаһан...
Имтаһан көтүрүрэм мэн.
Кэлир тэлэбэлэр, кэлир бирбэбир.
Һэр кэлэн чаванын тэрпэнишиндэн
Ағлы, дүшүнчэси мэнэ бэллидир.

192

Кими чэсарэтлэ чэкир билети,
Кими горха-горха јанашыр мизэ.
Кими билијиндэн умур гијмэти,
Кими дэ күвэнир мүрвэтимизэ.
Кими нишан алыр эввөлдэн сону
Дедији мэтлэби һисс едир, дујур.
Кими эзбэрлэјиб охудугуну,
Данышмыр,
Елэ бил китаб охујур.
Сөзүндэн өзүнүн хэбэри јохдур
Чүмлэлэр үтүлү,
Сөзлэр сојугдур.

Бир ил бу синифдэ

билдикләrimi,

Алыша-алыша данышмышам мэн.

Онларын өнүндэ

бир чыраг кими

Сөзүмдэн од алыб алышмышам мэн,

Мэгсэдим бир олуб:

Бу тэзэ нэсил:

Дүнэнэ күвэнсин, бу күнү севсин.

«Өзкэни» данмасын,

анчаг, мүттөсил

Өзүнэ тапынсын,

Өзүнү севсин.

Мэним дэ кэсирим аз дејил, шэксия,

Дүнјаны асмышам эсэбләримдэн.

Бирчэ сөзүмү дэ анчаг үрэксия,

Боғаздан јухары демэмишэм мэн.

Һэр чүмлэм — дүнјада ајаг изләрим,

Көклэниб көнлүмүн өз аһэнкина.

Көнүл гајнағында бишэн сөзләрим

193

Бүрүнүб хиссимин гызыл рэнкинэ,
Эн бөжүк фикрими, сөзүмү бэ'ээт,
Даныша-даныша жаратмышам мэн.

Жалнышы заманын өзү дүзэлдир,
Фикри дэ истэрэм мэн, элван-элван.
Өзүнүн жалнышы, мин паж көзэлдир,
Өзкөнин дүзүнү тэкрарламагдан.
Көнлүм ганадланды.
Фикрим учалды,
Кэнчлижин өнүндэ алышанда мэн.
Дедим: «Нэ» суалы архада галды,
«Нечин»дэн жапышын,
Инди «Нечин»дэн!

Мэн ки, демэмишэм, Логман Сабирин
Һарда,
Һансы илдэ

доғуядуғуну.

Демишэм, дилидир о, дәрдимизин,
Вэтэн, нэдэн өтрү доғубдур ону...
Истэрэм,

Һәр чаван,

јандығым кими,

Алышсын!

Мәни дэ јандырсын јенә!

Мәним јана-јана дедикләрими,
Һәмән јанғыла да гајтарсын мәнә.

Кәлир, бир чәлимсиз, учабој оғлан.
Данышыр,
Инам вар, инам сәсиндә.
Мәсләки көрүнүр бахышларындан,

Үрәји сәсләнир һәр кәлмәсиндә.
Үзү дэ түклүдүр...

Бахырам она.

Кечәни јатмајыб, шишиб көзләри.
Мәним кәнчлијими андырыр мәнә
Әсәби көркәми, јаныг сөзләри...
— Сиз белә дединиз, филанкәс белә,
Филан алимләрсә... дејир филан чүр.
Мәним фикримчәсә...
Бу фикрин һәлә
Бишмәјиб.
Мәнәсә көзәл көрүнүр.
Нијә?
Сорушсана...

Күн тәзәләнди.

О сәни көзләјир, сән сабаһа бах...
Биз өз сөзүмүзү демишик,

инди,

Бу мејдан сизиндир, сизиндир, анчаг!
Мәним јана-јана дедикләрими,
Сән мәнә гајтардын бу күн ајры чүр.
Сән сәчдә гылсајдын мәнә бүт кими,
Мән сонсуз олардым,
Шүкүр.

чох шүкүр!

Бир тәзә рәнк верди о, һәр мәтләбә.
Бу бөжүк эфәрдир,
Бу ки, дәрд дејил.
Шакирд,
Устадындан нечә мәртәбә,
Ирәли кетмәсә... о, шакирд дејил.

Мән бу төләбәјә нә јазым инди?
Гөләм кағыз үстдә кәзди, севинди...

Јазды гијмәтини о өзү!..

Мән јох!

О, рәнкдән, рәнки јох, әтри көтүрмүш.
Мејвәдән данышдым мән она анчаг.
О, көнүл көзүјлө тохуму көрмүш!..

■ ■ ■

Сачлары чијиндә, мини јубкалы,
Көзләри сүрмәли бириси кәлди.
Билети чәкинчә дәјишди һалы.
— Билмирәм... — дејәрәк јола дүзәлди.
«Ики»ни јазыммы?

Мәкәр бунунла
вәзифәм битирми?

Јох!

Дајан, јаваш!

Башынын чөлүнү бәзәјинчә о,
Башынын ичини бәзәјәјди каш!
Тәзәдән чағырдым,
Дедим: — Билет чәк!

Чәкди,

Ики кәлмә данышды,
Галхды.

О ки, вар данладым.

Инди нејләмәк?

Дуруб маддым-маддым үзүмә бахды.

Јаздым «ики»сини...

чәтин,

чох чәтин!

Тәләбә билмир ки,

Мүәллимләрин,

Јаздығы һәр «ики»,

Мин суал кими

196

Онун јухусуна кирир,

Сөз сорур.

«Ики»ләр һәр бири, гара хал кими
Онун мәсләкиндә гаралыб дурур.

■ ■ ■

Чох инамла кәлир тапшырыланлар
Өзүндән разыдыр,
Адындан әмин.

О елә бахыр ки,

куја борчу вар

Онун дэдәсинә мәним дэдәмин...

Беләчә бириси дуруб өнүмдә

дөјүр көзүнү.

Ишарыр...

Бу кизли ишарәсијлә

Дејир сөзүнү...

Билети әлиндә, ишарыр јенә

Демәк истәјир ки, «таныјын мәни».

Суаллар далында

чаваб јеринә

Көрүр танышынын «әзәмәтини».

О баша дүшүр ки, һирсләнмишәм мән,

Дејән бу хынадан дејил о хына.

Әл чәкир о арсыз тәбәссүмүндән

Әлини астача гојур алнына.

Дүшүнүр,

Көмәји умур башындан.

Башында нә вар ки, көмәјә кәлсин,

Гопарыб бир-ики сөз јаддашындан,

Данышыр: «Баханда көрүрүк...»

Чәтин!

Данышыр мә'насыз,

197

Данышыр һәдәр.
 Бајагкы вугары чөкүб диз үстә.
 Ярымчыг чүмлэләр, гырыг кәлмәләр,
 Әриҗиб тоз кими дүшүр миз үстә.
 Гырыг кәрпичләрә бәзәҗир сәнин
 Сөнүк чүмлэләрин, гырыг сөзләрин.
 Гырыг кәрпичләрлә ев тикмәк сәнә
 Асанмы көрүнүр?
 Даҗан, дүшүн бир.
 Кәрпичләр, һәрәси бахыр бир җана
 Ниҗә бир-биринә җапыша билмир?
 ...Дили топуг чалыр,
 Рәнки аҗаппаг...
 Оҗлан хырдаланыб җумаға дөнүр.
 Әлиндә тутдуҗу кичик бир вараг,
 Онунчун әлчатмаз бир даҗа дөнүр.
 Тәрәзи гурмушам суал-чавабдан.
 Бир көздә суаллар,
 Бир көздә оҗлан.
 О бахды үзүмә дилсиз, ағызсыз
 Данладым,
 динмәди,
 о, гулаг асды.
 Бу боҗда вүчуду, бир вараг кағыз
 Көр нечә кичилтди,
 көр нечә басды...
 Гиҗмәт вермәлиҗәм она мән инди,
 О өз гиҗмәтини өзү билмәди.
 Күнүн доғушуну дан җериндә җох,
 Ахтарды хырдача чөп ишығында.
 О өз гиҗмәтини, дәҗериндә җох,
 Көрдү өзкәләрин танышлығында.
 Она деҗән җохдур, һаны мәнлиҗин?
 Сән өзүн өзүнү ниҗә данырсан?

Өз күчүнә деҗил,
 а бәдбәхт, нечин
 Өзкәнин күчүнә архаланырсан?
 Кәлдин тапшырыгла!
 нечсән, демәк, сән.
 Мәнлиҗин киминсә көлкәсиндәдир.
 Әкәр сән варсанса...
 Кечиб өзүндән
 Өзүнү бу гәдәр алчалтмаг нәдир?
 Сән бир буллуридин...
 Өнүмдә сындын.
 Олдун пара-пара, сән чилик-чилик.
 Өзкә көлкәсинә ниҗә сығындын —
 Сәни алчалтмырмы бу диләнчилик?
 Дәрсини билмәдин...
 Бәс неҗләҗим мән?
 Оғул, неч олмаса буна
 чаваб вер.
 Сән өзүн өзүнә инанмаҗыркән,
 Мән нечә инаным сәнә?
 Чаваб вер!..
 Чәтинми?
 Јанырам бәс ахы мән дә!..
 Дил-дил өтән дилин ниҗә лал олмуш?
 Суаллар һәр җандан һүчүм чәкәндә
 О боҗда вүчудун бир суал олмуш...
 Сону көрүнмәҗән җолларда, чашгын
 Сәҗҗаһа бәзәдәк биз өмрүмүзү.
 Дүнҗаҗа суалы олмаҗанларын,
 Суалдыр варлығы, суалдыр өзү!..
 Чавабы өмүрдән узун суаллар.
 Јерин һикмәтидир, көҗүн сирридир.

Суаллар,

суаллар,

дэрин суаллар,

Даим жүксэлишин пиллэлэридир.

Һәр кичик суалда нечэ суал вар.

Суал жүксэлишдир,

Суал биликдир.

Һәмишә суал вер,

Һәмишә ахтар,

Эн бөжүк даһилик, тәләбәликдир.

Сонсуз һәјәчанлар, сонсуз тәләшлар,

Суалдан башланыб, јохдан вар олмуш,

Эн бөжүк даһиләр, эн бөжүк башлар,

Суаллар далынча гачанлар олмуш.

Суал—фикирлэрин чығыран сәси —

Бүтүн учушларын дајаг нөгтәси...

О буну билмәди,

билмәз һеч заман!

Зәнн етмә, гәсдиндән о, дөнәчәкдир,

Тутуб алимлэрин бош дамарындан,

Елмин јолларында сүрүнәчәкдир.

Кечәчәк беләчә һавајы беш ил,

Онунчун елм — жүк,

Зәһмәт — зијандыр.

О, елмин јолунда мүчаһид дејил,

Вурғун јолчулары јамсылајандыр.

Үзүмә шинијиб о вејил-вејил,

ишарыр јенә.

Јәгин ки, о инди өзүнүн дејил,

Күлүр танышынын күчсүзлүјүнә.

■ ■ ■

Таныш...

Мәним она чох һөрмәтим вар.

Кағызын үстүндә дајаныр гәләм.

200

Итсинми ортада салам-каламлар?

Јох! Онун үзүндән кечә билмәрәм.

Мүәллим — тәләбә... Ики сәрт бахыш

Дајаныб ортада мүштәрәк таныш.

Салама, хаһишә илишиб гәләм.

Вурур бир јандан да әдаләт мәни.

Дүзлүк тәләб едир мәнән вәзифәм,

Чәкир әјрилијә вәзијјәт мәни:

Кечән ил бағымда ев тикдирирдим

Арајыш дүзәлтдим,

әризә вердим.

Олмады ишимә бир чан јандыран

Нә даш тапа билдим, нә тахта-шалбан.

Ахыр таныш олдум бир мүдирлә мән,

Ишләрим дүзәлди сәхавәтиндән.

Дүшдүјүм о чәтин, о бәрк ајагда

О, сатын алырмыш мәни һеч демә.

Миннәтли јахшылыг — бир-ики тахта,

Бу күн гијмәтини көстәрир мәнә.

Мән нә биләјдим ки, һәмин бу мүдир,

Гәсдинә дурачаг һаггын бир заман.

Мәни, миннәтијлә һагдан дөндәрир

Бир-ики тахтајла мәни алдадан.

«Ики»ни јазыммы?

Бәс сонра?

Јох, јох!..

Кағызын үстүндә дајаныр гәләм.

Кәсилән тәләбәм дејил,

Јахшы бах!

Вәзифә башында кәсилән мәнәм!..

Тахта истәмишдим мән ондан... оса,

Мәнән дәјәрсизә дәјәр истәди.

201

Мән ки, дүшмән идим сөз анламаза,
Мәндән дүшмәнимә сәнкәр истәди.

О мәнә даш верди, әвзиндәсә
Алды үрәјими, бир баггал кими.
Үрәји даш олан бир филанкәсә,
Инди нечә гыјым өз үрәјими?
Үрәјим — өз фикрим, андым, әгидәм.
Әсил огул бу јолда кәрәк баш гоја.
Көрүн, нәји нәјә дәјишмәлијәм?
Үрәји, мәсләки даша, тахтаја...
Мән ону кәсмәдим,

кәсә билмәдим.

Кәсиб вичданымы «үч» јаздым... Бу ан,
вичданым гышгырды...

Она — «Сус!» — дедим!
Оғлан күлә-күлә чыхды гапыдан.
Күлдү, синәсини дағладыб һаггын.
Күлдү, анасыны ағладыб һаггын.
Бу күлүш, дүзлүјүн сапыны гырды,
Онун күлүшүндә һагг ағлајырды.
О чатды гәсдинә... Дикәлди...
Бәс мән?
Инди мән әјилиб дөндүм јумаға.
Демәк ширникдирдим ону индидән
Өзкәнин һаггыны оғурламаға...

Һәлә бу нәдир ки?.. Далы «әчәбдир»
Далдадыр ев јыхыб ган Һаралтмасы.
Ән бөјүк һагсызлыг төрәдәчәкдир,
Һаггы олмајанын, һагга чатмасы.
Әлим јаздыса да, «јох» деди көнлүм,
Гәләмин алтында инләди көнлүм.
Өзкә гијмәтинә о, саһиб өлду,

Нә верәр сөнрақы һај-һарај бизә?
Дејирәм, һәјатда бу маһир оғру
Өзкәнин јерини тутса — вај бизә!

Мән ону кәсмәдим, кәсә билмәдим
Вичданым гышгырды...

Она «сус!» — дедим!

Вичдаи,
Јазыг вичдан!..

Бә'зән һәјатда

Јашамаг наминә сәни әзмишик.
Биздән күчлүләрин ајағы алтда
Сәни, истәмәдән гурбан кәсмишик.
Өлүм һәдәләјиб дәрәд күлән заман,
Дејирик бәхтимиз јенә јатыбдыр.
Әлимиз һәр јердән үзүлән заман
Күчүмүз һәмишә сәнә чатыбдыр.
Вичдан да бир јана...
Бир чани кими,
Ғәјданы, гануну ајағладым мән.
Дандым мәсләкими, дүз әгидәми,
Үрәјин јеринә даш бағладым мән.

Ганундан, дүзлүкдән данышырыг биз
(Уча күрсүләрән ағыз долусу.
Сөзләрдән утанмыр әмәлләримиз
Өзүмүз олуруг һаггын оғрусу.
Инди сорушурам:

— Кимдир мүгәссир?

Тәләбә?
Јохса мән?
Јохса о мүдир?
Мән дә мүгәссирәм,

охучу, сән дә.

Һеч кәс даҗанмасын бурда җад кими.
Мәнә о мүдир дә көмәк едәндә
Гануну беләчә әмәмшидими?
Җарнаг төкүләндә, от сараланда,
Билирик, өмрүнү тапшырыр баһар.
Мән ондан ганунсуз тахта аланда,
Биләјдим, бу күндән мәнимчүн дә вар!..
Бәлкә дүз демирәм?

Һагсызам бәлкә?

Һеч кәс җахасыны чәкмәсин җана.
Гануну әјәндә һәрә бир тикә
Бөјүк чинајәтләр чыхыр мејдана...
Һәдир о чинајәт?

Һәмин тәләбә,

Сабаһ битирәчәк дарүлфүнуну.
Мүәллим келәчәк о бир мәктәбә,
Савадсыз мүәллим!

Җахшы, бәс сону?

Сону чинајәтдир,
чинајәт!.. Мин-мин!
(Чани өз-өзүндән интигам алыр)
Елә чинајәт ки,

бу чинајәтин

Чаниси билинмир, чәза мат галыр.
Мәним гашығыма чыхачаг кеч-тез,
Мәним доғрадығым...

Һәјат дөвр едир.

Бир вахт көрәрәм ки,

Һәмән савадсыз

Мәним өвладыма «савад» өјрәдир.

Дурдуғум будаға чалдым балтаны —
Чалдым өз баламын кәләчәјинә.

Гануну әјәндә,

онун зијаны

Җајыдыб өзүнә дәјәчәк јенә...

Билмәди...

Мән она «үч» јаздым... Бәли!

Бәс о ишвәли гыз, көзү сүрмәли?

Нијә бир мүдирин танышлығына

Вердијим о «үч»ү гыјмадым она?

Сөзүмүз бир олмур әмәлимизлә

Дүзлүк налә чәкир, әдаләт јаныр.

«Дүзлүк» — дејә-дејә өз әлимизлә

Һәгигәт боғулур, дүзлүк тапданыр.

«Јох!» — дејә дилләнди башга сәс јенә,

Дајан!

Вичданынла дајан тәкбәтәк.

Инди ки, гол чәкдин әјрилијинә

Гыза да о «үч»дән јазасан кәрәк.

Дедим: — Сән һаглысан,

габ әјилдими,

Су кәрәк төкүлә ахыра кими.

Гыза да «үч» јаздым...

Һәр шеј позулду.

Гијмәтләр һамысы баш-ајаг олду.

Һөкм етдим үрәјә, гыјдым вичдана,

Ишими корлады бирчә јелбејин.

Мәним көтүрдүјүм бу имтаһана

Имтаһан демәјин, һагсызлыг дејин.

Мәнә тапшырдылар шәрәфли, чәтин —

Гијмәт вермәк кими бир вәзифәни.

Өзүмдән сорурам: — Бәс сән нејләдин?

Көр нечә алдылар өзүндән сәни!

Нијә тапылмады о гүдрәт мәндә

Верим гијмәтини, верим һәр кәсин?

Сахсыны алмасла бир елэјэндэ
Күнаһкар сэррафдыр,
алмас нејлэсин?

Горгуд адамлара ад гојанда да
Әмәли дүшүндү,
Дәјәри көрдү...
Күвәниб Дәдәдән алдығы ада
Һәр кәс о ад илә өмрүнү сүрдү.

Мән верә билмәдим, ај Горгуд дәдә,
Доғру гијмәтини бурда һеч кәсин.
Горхум ондандыр ки,
чәмијјәтдә дә,
Бунлар, гијмәтини ала билмәсин.

Позулар гајалар, дағылар низам.
Вермәсән һәр кәсин өз гијмәтини.
Көвһәр дә чатлајыб үзүләр тамам
Сэррафдан алмаса дүз гијмәтини...

Маһныда бәми вар, зили вар сәсин.
Һәјәтдә јери вар ахы һәр кәсин.
Көзләр ағламасын, көзләр нејләсин —
Сән гаша верәндә көз гијмәтини.

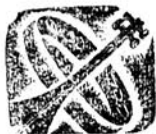
С О Н С Ө З

Сонракы газанчдыр мүүллимлијим,
Амма шаирлијим, өз фитрәтимдир.
Бурда бирләшдиләр...

Бу дастан, мәним,
Өзүмдән өзүмә шикајәтимдир.
Сәпәт, һәгигәти дејән сән олдун,

Дүнјаны дүнјаја көстәрән олдун.
Тәмизлик — мәсләкин, учалыг — танрын,
Хәјанәт билмәмиш сәнәтин дили,
Учалыг ешгилә јашајанларын,
Мәсләки, дүзлүкдән од көтүрмәли!

Август, 1970

МУҒАМ

Ҳ. Үзејирбәјин хатирәсинә

БӘЛКӘ...

Бир гуш өтүр будағында
Бу нәғмәнин лајласына
Чәмән, чајыр мүркүләјир.
Наләсилә јазыг бизә.

нәсә дејир,

нәсә дејир...

«Чик-чик», «чик-чик»...

Билирикми дедијини?

— Јох, билмирик! Биз билмирик!

Гуш дилини билмириксә
Күнаһкармы о гушчугаз?
Сәбрини бас,

Ләһчәсинә, наләсинә

Дилиндәки гәм сәсинә

Гулағынла гулаг асма,

Үрәјинлә сән гулаг ас.

О наләннин атәшиндә

Өз гәлбини ода јахсан,

Мәтләбини билмәсэн дә

Үрәјини дујачагсан!

208

Тар да елә...

О, сызлајыр ичин-ичин.

Ичиндәдир һәр мәтләби,

Наләсидир ешитдијин.

О гуш кими

Тарын да өз ләһчәси вар, өз дили вар.

Мәтләбинин ахыры вар, әввәли вар.

Әввәл өјрән, сән бу дилин

Нөгтәсини,

Веркүлүнү.

Ајыра бил

дағ күлүндән,

Бағ күлүнү.

Ајыра бил,

Очагдакы од күлүндән

Синәдәки дағ күлүнү.

■ ■ ■

Бу дүнјанын ағрылары, ачылары

Нечә сығыр Чаһаркаһын

Бәстәникар пәрдәсинә?

Дағлара чых, диггәт елә

Гајалардан јумаланан

даш сәсинә —

Өз сәсинә

Сәс ахтаран гуш сәсинә...

О сәсдәки

гырыг-гырыг һыҗырыглар нә наләдир?

Гырговулун дөшүндәки рәнкләр нәдир?

О рәнкләрдә муғамдакы

Әлван-әлван пәрдәләри,

Пырыл-пырыл сәсләри көр.

О дүшүнүр,

Һәм дә бизи дүшүндүрүр.

209

Неј үстүндө једди сәсин,
 Ојуг-ојуг јувалары,
 Нәдир белә?
 Бәлкә елә
 Балалары перик дүшән
 Гаратојуг јувалары...
 Сәсләр, гырыг бир арзунун чан сәсими?
 Јувалары дагыдылмыш
 Чолпаларын наләсими?
 Гајалардан сызан сујун,
 Дәрәләрдә азан сујун
 Сәсләрини

Бир-бириндән ајыра бил.

О, бир дејил, јох, бир дејил!

Аддым-аддым, нәфәс-нәфәс
 Дағы долан, дәрәни кәз,
 Бах һәр јерин чичәјинә
 Бил, дағларын чичәји нә,
 Дәрәларин чичәји нә?
 Чичәкләрин өз рәнкинә; өз әтриндә
 Нәғмәдәки сәсләри көр, халлары көр —
 Ениб галхан кечидләри,
 Чығырлары, јоллары көр.
 Даға кедән чығырларда
 Гаршына бах, дүнјаны көр.
 Сығырчынын белиндәки
 Аршына бах, дүнјаны көр.¹
 Бәлкә о да... бизим кими
 Өлчмәк истәр бу дүнјаны.
 Бирчә гарыш јер үстүндә
 Бизә көстәр бу дүнјаны...

¹ Сығырчынын белиндәки ағ хәтт әфсанәјә көрә
 аршындыр.

■ ■ ■
 Сөз вар, гәлбә јол ачмајан
 ади бир сәс, гуру нәфәс.

Сәс дә вар ки,
 Сөзүн дејә билмәдији сөзү дејир.
 Елә сәсин өзү ше'р, сөзү ше'р.
 Сөз—гәлбдәки бир мәтләбин
 өз сәсидир...

Нәғмә — сәсин ше'ријјәти,
 Ше'р — сөзүн нәғмәсидир.
 Бәлкә... Муғам бир нағылдыр, әфсанәдир.
 Биләк, онун бу дүнјаја сөзү нәдир, гәсди
 нәдир?

Нағылларда бир көјәрчин
 Бир гәриби шаһ еләди.
 Бу дүнјанын кәлә-көтүр ишләрини
 рәндәләди...

Өтәнләрин дәрдләринә дола-дола
 Инанагмы бу нағыла?
 Бу арзудур, бу диләкдир.
 Ел дејир ки, арзуларым,
 кәләчәкдир,
 күләчәкдир...

Бәлкә дүзкүн бөләммәдик
 Биз о заман,
 Көјдән дүшән үч алманы?
 Биләк, нијә шүшәдәдир
 Дивин чаны?..

Нијә, нијә көзләјиб ел
 О «Саһиби-әззаманы?»
 Бәлкә муғам, бир көзләјиш,
 бир һәсрәтдир.
 Әл вар икән, гол вар икән,

Баш вар икэн, диш вар икэн
Бу көзлэмэ, мүсibэтдир!
Чанаварын алдатдыгы
Шэнкүлүмүн, Шүнкүлүмүн
Ганы бэлкэ... дүшүб тарын көк симинэ?
Муғамдакы һычырыглар
Үсјан едир бэлкэ дивин тилсиминэ?!
Үрәјинин телләриндән
 телләр чәкиб тара, халгын.
О телләрин нәғмәсиндә
 өз руһуну, өз гәлбини ара, халгын.

Танымагмы истәјирсән
Көрмәдијин бир халгы сән?
Әввәл онун нәғмәсинә сән гулаг ас,
 ону өјрән.

Өз сөзүнү, сорғусуну
Хәјалыны, дујғусуну
Халг јашадыр нәғмәсиндә.
Тарихин бир дөврү јатыр,
Бир бәмдәки «аһ» сәсиндә.

Чаһаркаһын «Мүхалифи»
«Чалдыранда»* ат салдыран,
Гылынчлардан од алдыран
 дөјүш сәси...

Чаһаркаһын «Чөвһәриси»
Кол дибиндә
Гар алтындан
 чыхан тәнһа бәнөвшәнин үшүмәси.

Гылынч сәси, галхан сәси.
Бәнөвшәнин үшүмәси.
Бири һүнәр,
О бириси көз јашыдыр.
О сәртликлә бу илчәлик
Бир муғамда јанашыдыр.
Динлә тары, динлә неји.
О — кечмишдән

Аста-аста сөһбәт ачан
 сәс музеји...

О — шөһрәтли, шанлы музеј.

О — данышан,

 һәм дә бизи данышдыран
 чанлы музеј.

Каһ сәсиндә көј курлајыр,
Каһ ииләјир һәзин-һәзин.
Һәм бабамын јашыдыдыр,
 һәм нәвәмин!

Ш У Р

Вараглама о тарихи,
Ики гәлбин һәсрәтини
Варагларда дөјүндүрән,
Бир мараглы роман кими.
Динлә «шур»у
Өз гәлбини сәнә ачан
Һәр кәлмәси алов сачан
Тарих јашлы бабан кими,
Көзү јашлы анан кими.
Түстүсүнә аман елә,
 оуна јам.

* Мүһарибә — адыдыр.

Дајан, дүшүн,
Дүшүн, дајан!
Динлә ону,

Һәр кушәси,
Гуш гонмајан гајалардан даш тәрпәдәр.
Кирпикләрдә јаш тәрпәдәр.
Майнылар вар, ајағлары,
Муғамларса баш тәрпәдәр.
Бу дүнјанын

агрысыны,
ачысыны

дүјдунму сән?

Дүјмадынса
Бир чичәк дә дәрәммәзсән,
Сән бу һикмәт чәмәниндән.
Дајан, басма ајағыны
бу чәмәнә!

О, сиррини ачмаз сәнә!
Әввәл өјрән, бу вәтәнә
Һардан,

һансы күләк әсиб?

Гара јелләр дилләндирән
бир гарғыдан

Ким, нә заман,

нәдән өтрү түтәк кәсиб?

«Шур» нә дејир, нә данышыр, нарын-нарын?

Өјрән нә вахт гајнағына даш атылыб

Дағлардакы булагларын?

Өјрән, нә вахт апарыбдыр

Сел, Сараны?

Ким салыбдыр дилдән-дилә
Бу дәһшәтли маңараны
Нијә кәсди сел, араны,

Һәсрәт гојду о тәрәфә

Хан чобаны?

Өјрән, нијә Хәстә Гасым
Бирдән белә сајру дүшүб?
Кәрәм нијә

Әслисиндән ајры дүшүб?

Әдаләтин шәрбәтинә
Илк дәфә ким зәһәр гатды?
Кешишләри, һәмзәләри

Ким јаратды,

Нә јаратды?

Короғлунун нә'расинә,

Һагг сәсинә

Јер курлады,

Көј курлады.

Дүнән онун гапысында бојун бүкән

Бу күн нечә оғурлады

Мәрд кишинин Гыр атыны?

Нәнәм Никар бәлкә онда

Чағырыб илк бајатыны?

■ ■ ■

Гобустанда рәгс елијән

Гајалара, дашлара бах.

Тәбиәтин өз әлилә

Чарпаланан чапыг-чапыг гашлара бах.

Чәнки сәси...

Бирләшдирир көјү, јери.

Бәлкә елә бурдан кәлир

Муғамларын илк рәнкләри,

Тәснифләри, ритмләри...

Чәнки сәси...

Кумбулдајыр нағаралар,

Агыз ачыр мағаралар.
Ган сыңрајыр бејинләрә,
Голлар кечир чијинләрә:
«Һојду, һојду, дәлинләрим,
Јеријин мејдан үстүнә.
Һавадакы шаһин кими
Төкүлүн ал ган үстүнә...»
«...Уча-уча дағ башында
Јаз бир јана, ғыш бир јана
Тигрәшир ағзым ичиндә
Дил бир јана, диш бир јана.
Чәкәндә Мисри ғылынчы
Леш бир јана, баш бир јана!»
Чәнки дејир:
— Дүшмән кәлир, кеч ирәли!..
Јаллы кедир...
Бајандурун, Короғлунун дәлидәри...
Бурда оху,

синәләри нәғмәләшән

Һәр гајаны,
Һәр сал дашы.
Тәбиәтин руһундадыр
Бу ујарлыг, бу нәғмәлик
Тәбиәтин өзү чалыр гавал дашы.
Гајадакы сәртлијә бах,
Чәнкидәки мәрдлијә бах.
Әлләр сүзүр инчә-инчә
Ајагларса јејин-јејин.
Јаллы да бир вәһдәтидир
о сәртликлә бу мәрдлијин...

Чәнки сәси...
Бирләшидирир көјү, јери...
Бәлкә елә бурдан кәлир
Мәгамларын илк рәнкләри,

Тәснифләри, ритмләри...
Бу рәнкләрдә, нәғмәләрдә
Сахлајыбдыр муғамлар да
Сафлығыны, өзлүјүнү.
Ганадында гүрүр, вүгар
Чөвһәриндә гәм дүјүнү...
О дүшүнүр, дүшүндүрүр.
Кәһ јандырыр, кәһ сөндүрүр.
Халлардакы хәјалларла, фикирләрлә
Јох, бошалмыр,
Үрәк долур.
Бөјүк гәмин, бөјүк дәрдин
Вүгары да бөјүк олур.

Ајдан ары, судан бәлә дурум мәним,
Ај јаныглы «Шур»ум мәним,
Истәрәм ки, әлван-әлван чичәк олуб
Долашдығын пәрдәләрә
Мән сәпиләм.

«Уча дағлар» башындакы
«Азәрбајчан маралы»нын
Көзүндәки «Гара киләм»...
Нәнәләрин тохудуғу
Халыларын ханасында ханаландын.
Кәлинләрин әлләриндә
хыналандын.

Көј көлүмүн ләпәсиндә
соналандын.

Севкилиләр додағында
Јаныб сөндүн,
Сөнүб јандын:
«Дәрјада кәммим галды

Бичмәдим зәмим галды
Чох чәкдим яр чәфасын,
Мәнә дә гәмим галды...»

Новруз өтүб, яз башыдыр.
Бу нә сәсдир?
Көйдә топа булудларын
Бир-бирилә күләшмәси.
Дағлардакы гар үстүнә
хал дүшмәси...

Дәрәләрдә суја дөнүб
күлүшмәси...

Мархалларда гар учгуну
Јазла гышын савашыдыр.
Новруз өтүб... Јаз башыдыр...
Селләр, сулар ашыб дашыр,
Бир-бирилә гучаглашыр.
Ғајаларын габағында
О, әјилир, о, бурулуру.
Тәпәләрдән сәпәләнир,
тоз-тоз олур.

Јајлаглары кәзә-кәзә,
Дәјир даша, енир дүзә.
Ағачларын будағына
Дүјмәләри дүзә-дүзә...
Дашыр, чошур,
Јоллар боју нәғмә гошур:
«Ғәһрәмани» — ғајаларда шагылдајыб
ғәһрәләнир.

Саз үстүндә пәһрәләнир.
Чәмәнләрә нәғмәсини јаза-јаза,
Кәлиб чатыр
Араз Күрә, Күр Араза.

Һәр икиси дағын гары —
Дағын бары.

Говушанда
Ағ ләпәләр рәгс еләјир:
«Аразбары», «Аразбары»
Бу дујғулар фышгыртысы,
Тәлатүмләр, ғәјнамалар,
Сығышмады бир јатаға
Будағланды сола, саға
Бир фәсилдә нечә кәрә
Дәјишдирди өз јөнүнү,
өз јолуну.

Заман кечди,
Бир мәчраја сығышдырыб
Танытдырды бу дүнјаја
Бизим сәнәт баһадыры — Фикрәт ону!..

Чохдан унудулмуш, јери галмыш јарадыр шур.
Бирдән јада дүшмүш бир өтән мәчәрәдыр шур.

Бир арифин һикмәт долу сөз-сөһбәти, ешги,
Һејрәтдән ағыл мүлкүнә бир пәнчәрәдир шур.

Фикрин нә гәдәр јоллары, мәнзилләри вармыш,
Үстүндә чығырлар ачылан бир дәрәдир шур.

Дағлар башы ағ, чөлләри ал, дөшләри әлван,
Һәр пәрдәси бир рәнкә чалан мәнзәрәдир шур.

Гүрбәтдә Вәтән һәсрәти, јурдунда бир анлыг,
Јаддашда јаныб тез дә сәнән хатирәдир шур.

Чох гүррәләнир Бәхтијар өз ше'ринә һәрдән,
Куја дејәчәкмиш бизә ше'рилә нәдир шур.

ТЕЛЛЭР АҒЛАСЫН

Шикәстәнин Зил кушәси —
Әскәрәнда выйылдажан күллә сәси.
Гара хәбәр ел-обаны доланды:
Әскәрәнда Гоч Нәбини вурдулар.
Бахышларда көз јашлары суланды,
Ағы деди буз бағлајан лал сулар.
Баятылар гара кәјди әјнинә.
Кәрајлылар гәм көтүрдү чјјиннә.
Гарабағын чөлләрини гар алды.
Шикәстәнин зил пәрдәси гаралды:
«Әскәрәнда дағытдылар араба.
Көрүм бу дијары галсын хараба.
Нәбинин мејиди галды арада
Јерисин үстүнә елләр ағласын,
Дарасын сачыны телләр ағласын».

ЧАҢАРКАҢ

Шаһа галхан ағ далғалар
көпүк-көпүк...
Уча-уча, бөјүк-бөјүк
Гајалара каһ чырпылыр,
Қаһ чәкилир ахын-ахын...
Тәлатүмләр, һәјәчанлар
Бәрдаштыдыр, — өн сөзүдүр
чаһаркаһын.
Дејир: — һәјат бир дөјүшдүр,
Бир вурушдүр башдан-баша...
Раһатлығы, һәјәчанлар гучағында
ара, јаша!
Ен енишә, галх јохуша
Селләр кими чоша-чоша,

Сулар кими даша-даша!..
Јаша, јаша!
Мајәсиндә-сәсләр учур
ганаг-ганад
Нәгл олунур өтән күндән
бир әһвалат:
...Јад өлкәдән елчи кәлиб
өлкәмизә.
— Кәрәк төслим оласыңыз
дејир — бизә.

Олмасаныз...
Тәпәриниз варса әкәр
савашыңыз.

Савашсаныз...
Даш үстүндә галмајачаг
бир дашыңыз.

Ағсаггаллар дүшүндүләр:
— Нәдир чарә?

Дада чатмаз бу мәгамда
Нә моизә,
Нә мүәззин,
нә минарә.

Гара јелләр габағында
Фикирләр дә началанды.
Бу ону...

о, буну данды.

— Кечмишимиз шанлы иди.

Бәс кәләчәк?

— Фикирләшәк.

Бу бәладан гуртармаға
Бир ағыллы тәдбир көрәк,
сәбир көрәк.

Мәгамы вар һәр истәјин,
Тәләсмәјин, тәләсмәјин!

Тарихләрә о, баш вурур
«Вуруш» — дејә

аловланан үрәкләри,
О, тәдбирлә овундурур.
Бәстәникар — аман чәкир,
Аманындан аман! аман!..
Шикајәтдир

тәлҗин бу гәзасындан!
Дүшмән, јаман амансыздыр
о гансыздыр!

— Нејләмәли?
— Дишимизлә даш гырмалы!
— һаны бизим о күчүмүз?!
— Онда ата-бабаларын шәрәфини
Дүшмәнәми тапшырмалы?..
Тәәсүфмү?

Фикир галхды,
Фикир енди.

— Тәәсүфүн көлкәсиндә
һансы диләк чичәкләнди?
Бәстәникар

Бәстә бојлу никарларын
Дили илә инләр, инләр.

Ағы дејәр гыз-кәлинләр:
«Дон тиксән ағы биздән,
Белинин бағы биздән.

Гојмајын јаделлини
Алмаға бағы биздән...»

Јығылдылар,

Дағылдылар дөнә-дөнә

— Өтән күнә күн чатармы

Чаласан да күнү-күнә

Бири галхды:

— Күнү күнә чаламағын
Нә фәјдасы?

Үрәкдә од галамалы,
Күнү ода чаламалы!
Мин-мин фикир
Бирчә борчу өдәмәмиш.
Галхан әјди белимизи
Чох гысалтды дилимизи.
Галхан алтда галдығымыз
јетәр бизим.

Дәрдләримиз гылынч илә
Битәр бизим.

«Дәјирманын пәриндән
Суја чыхар дәриндән.

Елин сөзү бир олса
Дағ ојнадар јериндән...»

«Чән думан дүзә нејләр
Зүлфүн төк үзә, нејләр?

Ов бизим, овлаг бизим
Јад овчу бизә нејләр?»

Инди бизә гылынч кәрәк,
Низә кәрәк!

Од биширәк, дәмир дөјәк!
Инди бизә селләр кими дашмаг кәрәк!

Гәлбимизә көлкә салан
«Горху» адлы һасарлары
ашмаг кәрәк!

Чаһаркаһын «һесар»ында
Јаделлинин габағына һасар чәкән
галаларда

Күрәләрә од галанды,
Очаг јанды!

Дәмир бишди,
Чәкич алтда, зиндан үстдә

Хамыр кими күндэлэнди,
чилаланды.

Тараг-тараг!
Таг-тараг!
Элдэ јараг
Вураг, ғыраг!
Чөбһө јараг!
Дәмир, әри,
Ғылынча дөн,
Дүшмән үстә дурма, јери.
Чәкич алтда ғығылчыма дөнүб ахды
Чаһаркаһын пәрделәри...
Мүхалифдә:
Һүчум, һүчум!
Әрәнләрин нәрәсинә
Јер титрәди, көј курлады.
Уча дағлар дуа вериб
Әрәнләри уғурлады!
Дүшмән гачыр, бизимкиләр тә'гиб едир
Мәнсуријјә: Ғәләбәдир, тәнтәнадир:
«Әзизим сөзә галды
Бир ширин сөзә галды.
Јад говулду дағлардан
Јурд јенә бизә галды...»

Ғәлби вулкан тәк чошан үсјандыр, үсјан чарикаһ.
Ачмыш һәр зәнкуләсиндән фикрә мејдан чарикаһ...

Шаһә галхан далғалардыр бир «Мүхалиф» кушәси,
Дәрјалар ләнкәрләдән туфанды, туфан чарикаһ.

Кушәләр, көј курладыр, јер титрәдир, сел ојнадыр,
Көндәрир јаделлијә имзалы фәрман чарикаһ.

Симләрин мизраб илә тоғгушмасындан од чыхар,
Јоғрулубдур бәлкә дә чахмаг дашындан чарикаһ.

Чөвһәриндә бир һәзинлик, бир хәфифлик сахланыр,
Ајрылыбдыр өјлә бил чан сирдашындан чарикаһ.

Бәхтијарам, һејранам бәрдаштда чылғын сәсләрә,
Истәрәм од алсын әсрин атәшиндән чарикаһ.

Г А Л А Л А Р

Абшеронун галалары
Дашлардакы о ојмалар,
Далғасымы гатардакы
Һәзин, ширин
Пәрделәрин?
Бүрчләрдәки о әзәмәт,
тәмкин, вүгар,
Бәлкә... һасар пәрдәсидир чаһаркаһын?
Сәс дүзүмү — галадакы дишләр кими
сыра-сыра, ахын-ахын...
Јаделлинин һүчумуна һасар чәкир.
Дашда фикир — сәсдә фикир...
Бојалары әвәз едән көлкәләр дә
фикир,фикир!..
Руһумузла ујгардадыр,
о батыглар,
габармалар.
Габармалар
батыгларә көлкә салар.
Нә доғмадыр, нә истидир,
чыхышларын батыгларә
Дүшән хәфиф көлкәләри —

Таглардакы

ојма «нахыш ләпәләри»

Јаделлинин башы үстдә

Јумруг кими дүјүмләнән бу галалар,

Дүшмән бизә күч кәләндә

Ел обаја сыгнаг олар.

Бу галалар азадлығы һәлә јанан,

Түстүләнән очаглармыш.

Бу галалар тарих боју

Нечә-нечә чәбһә јармыш.

Гыз галасы! Адына бах!

«Бакирәдир, гыздыр галам.

Јахын кәлмә, мән гузгунам, мән гарталам.

Бу гарталлар мәскәнинә

Гарагушлар көлкәсини сала билмәз.

Гыз галамын гызлығыны ала билмәз...»

«Сән кәләрсән, сән көрәрсән» —

Галасынын адындакы

Мә'наја бах, мәгсәди көр.

Бабаларын мәрамындан

ибрәт көтүр!

Дүшмәнинә о дејир ки,

Әкәр кәлсән

Јумругумун ләззәтини сән көрәрсән.

Кәлдијинә пешман олуб

Дабанына түпүрәрсән».

Нәләр дејир дашлардакы

о батыглар, габармалар —

Даш үстүндә чичәкләнән

о јармалар?

Ким дејир ки, бу галалар,

Јалныз елә галлар үчүн

галдырылан

• бир галадыр.

Хејр, бурда сәртлик илә

Инчәликләр гол-голадыр.

Горучумуз, кешикчимиз

Галаларын синәсиндә

Нәләр јатыр, нәләр, нәләр!

Бу галалар — Даш нәгмәләр.

Дашлардакы чалалара ахар, долар.

Даш үстүндә нахыш тутан,

О фикирләр, о дујгулар,

Кушәләрдә гаггылдашан

Пәрдәләрдән ашыб дашан,

Һиддәтләнән сәс ахыны...

Батыгларын, чыхыгларын

Синәсиндә галхыб енән,

Сәс ахыны!

БӘРӘ БИР ЧҮРӘ...

Мә'рифәт, ганачаг өлчүмдүр муғам,

Мән ону өзүмә мәнәк санмышам.

О мәнәк дашында мән инсанлары

Саф-чүрүк едәрәм, јохларам мүдам.

Сән дә јанырсанса... әкәр бу ода,

Достумсан...

Көрүрәм өзүмү сәндә,

Мән өз һәмдәми, достларымы да

Тапырам муғамын пәрдәләриндә...

Көрән нә данышыр, нә дејир бизә —

Сәсләрә бүкүлмүш бу көз јашлары?

Од сачыр,

Даг басыр үрәјимизә

Елә бил көч едир дурна гатары...

О һара тәләсир? О, нијә кедир?

О, бизим чөллэри нијә тәрк едир?
Төкүлүр жарпаглар, сусур булаглар,
Сојугдан үшүјүр, әсир будаглар.
Пајызын сазағы кәсир отлары.
Көјдә топаланыр гәм булудлары...
Дағын думанымы, сисими көрән,
Думанлы сәсләрдә белә һөнкүрән?
Ағлајыр ашикар,
Јаныр кизличә.
Бармағы алтында тарзән көр нечә.
Дүјүнлү сәсләри говурур, сыхыр.
Сәсләрдән јаш сызыр,
Судан од чыхыр...

Еј тарым, еј нәғмәм, еј пирим мәним,
Сәнә нәзир дүшүр... чох јохсулам мән.
Нәғмәм ола биләр нәзирим мәним,
О дакы, сөнүкдүр нәғмәләриндән...
О мәчһул дилинлә, сирли сәсинлә
Кизли бир аләмдән хәбәр верирсән.
Нолар, мәним кими сәсини динлә,
Көрәк, буна нечә таб кәтирирсән?

Еј атам һүнәрли, бабам фикирли,
Еј рејһан нәфәсли, јарпыз әтирли,
Нағыл нәнәләрин еј лајлај сәси.
Улу бабаларын камал хәзнәси,
Ширин арзуларым, хош хәјалларым,
Еј мүгәддәс пирим, еј мүдрик тарым,
Даныш,
Нәғмә оху,

сән һәзин-һәзин.

Абырлы, һәјалы гызларымызын,
Утанчаг, дөзүмлү севкиләриндән.

Даныш,
Сөһбәтинә мунтәзирәм мән.

Даныш,
нәдән өтрү ајры салдылар
Кәрәми Әслидән,
Гејси Лејлидән?
Нијә талеләри даша чалдылар?
Синәнә чәкилән бу дағлар нәдән?
Сәнин хәјалларын, дүшүнчәләрин,
Дәрјадан ләнкәрли, сәмадан дәрин.

Һәр халын тарихи
јүз ил, беш јүз ил.

Кушәләр рәнкбәрәнк:
јашыл, ал, сары...

Орда варагланыр,
Бир гәлбин дејил,
Бир халгын мин иллик изтираблары...

■ ■ ■

Бир халгын тарихи —
Тарихин јолу.
Ениши, јохушу, изтираб долу...
Сәсләнир муғамын пәрдәләриндә.
Сөһбәти ашкарда,
Сирри дәриндә...
Зилиндә — елә бил од галаныбдыр,
Јанғына дөзмәјиб һаваланыбдыр.
Бәминдә — јанғыны кечирмәк үчүн,
Фикирләр, хәјаллар јуваланыбдыр.

Биз ки, бу јоллары бир баша вурдуг,
Биз ки, бир ваһидик бир арзу, камда...

Елэ бунунчун да... тэк мәнми?..

јох-јох!..

Һәр кәс өз гәлбини тапыр муғамда...

Муғам — һәр кушәси сирли, сораглы

јола бәнзәјир.

Јатаға сығмајан, голлу, будаглы

селә бәнзәјир...

Әввәлчә јам-јашыл дүздә долашыр,

Бирдән дәјишдирир көһнә јерини...

О ахыр, күкрәјир,

о чошур, дашыр,

Дағыда-дағыда сәһилләрини...

Чилова кәлсәјди белә бир ахын,

Нота салардылар ону нәмә тәк

Шәклини чәкмәкчүн хырдалыгларын

Өзкә бир дүнјадан бојалар кәрәк.

Тез-тез дәјишдирир өз мәчрасыны,

О, јола чыхмадан јолуну билмир.

Сәфәрә чыханда мәчрасынын

Илкини билсә дә сонуну билмир.

Бу јолу һәр јолчу бир чүр гәт едир,

Бәми — дүзәнликдир, зили — зирвәдир.

Бәли, о зирвәдир!

О зирвәликдә

Ајағын алтындан санки јер гачыр.

О ајаг дәјмәјән јашыл кәдикдә

Һәр јолчу өзүнә өзү јол ачыр.

Һәр муғам чаланын, муғам дејәнин

Кечдији, ачдығы из башга-башга.

Ејни мүғәннини һәр динләјәнин

Көһлүпү јандыран көз башга-башга...

Мәгрур Ғыз галасы...

О Көһнә Бакы,

Мәнсур, забул үстә инләдир тары.

О нәдир?

Суларын гајалардакы

Һәзин, аста-аста пычылтылары...

— Нечә думанлысан,

Көрүнмүр көзә

Пәрдәдә, өртүкдә чырпынан үрәк.

Кизли мәтләбини көрмәкчүн,

бизә

Дәринә ишләјән тәхәјјүл кәрәк.

Һәрә бу очагдан бир од көтүрәр,

Тутар сәсиндәки дәринликләрә

Хәјалын көзүјлә ешидәр, көрәр,

Кизли мәтләбини һәрә бир чүрә.

Билмирәм, јашылдыр, алдыр сәсләрин.

Сәсинә нә сөзүм?

Лалдыр сәсләрин.

Мәтләби кизлидир, инләјир анчаг.

Данышыр,

Билмирик нә дејир анчаг...

Лал сәсин нә бөјүк гүдрәти вармыш...

Сәсдә, сөздән бөјүк һикмәт олармыш!..

Мүбһәмдир,

кизлидир сөзү нәғмәнин.

Мин сөздән күчлүдүр, бир халын сәнин.

Еј тарым,

еј нәғмәм,

еј пирим мәним

Сәнә нәзир дүшүр,

Чох јохсулам мән,

Нэгмэм ола билэр нэзирим мэним
О дакы сөнүкдүр нэгмэлэриндэн.

Сөзүмдэ олсајды сэсинин күчү,
Ону башым үстэ бајраг едэрдим.
Сэсинлэ дүнјаны мэн тэрпэдэрдим!
Јаныб шырыл-шырыл,
Ахыб шыр-шыр о
Ким дејэ билэр ки, нэ данышыр о?
Онда гучаг-гучаг сөз чэлэнки вар.
Һэр сэсин, һэр халын нечэ рэнки вар.
Һэр кэс, һэр кушэни јозур бир јерэ,
Кэлин бир анлыға бахаг көјлэрэ.
Булудлар бурулур,
Булудлар дөнүр.
Һэрэнин көзүнэ бир чүр көрүнүр.
Јох!

Һэмэн һэмэндир,
 көј дә,
 булуд да.
Һэрэ өз гэлбини көрүр булудда.

Јохса инанмадын?
 Инанма, анчаг,
Анбаан дәјишэн о булуда бах,
Сэн дә өз гэлбинин пәнчэрэсиндэн.
Инан көрдүјүнэ...

Еләдир элбэт.
Мэним көрдүјүмү көрмэсэн дә сэн,
Мэн дә һэгигэтәм, сэн дә һэгигэт!

С Е К А Ы

Еј забул секаһым, орта секаһым,
Мэним өз аманым, мэним өз аһым,
Сэн мәңгэ кимсэдэн пәј верилмэдин,
Сэн өзкә чешмэдэн кәтирилмэдин.
Мэним дағларымдыр сэнин гајнағын,
Гошгарын,

Кәпэзин,

Улу Шаһ дағын,

Бағрындан сызылыб сэн дурулмусан,
Мәндә јуваланыб мэним олмусан!
Башга рэнкә салыб бу заман сәни.
Јенидән јаратды Садыхчан сәни.
Мэним өз дәрдимсән, өз мәлалымсан.
Анамын сүдү тәк сән һалалымсан.

Чобан бајатысы...

Дағлар башындан

Гарлара гарышыб гар-гар ахыбды.
Чөлләрдә бојланан күл, бахышындан
Кечдији јолларда из бурахыбды...

Һэзин бајатылар... Чичәкләр кими,
Дағларда көк атды, арана чатды.
Ширин бајатылар, диләкләр кими,
Бир гәлбдә бој атыб мин гәлбә чатды.

Нәнәмин дилиндә мин ил дилләнән
Секаһым, өзүн ал, өзүн чанымы.
Дилгәмин дилиндә дил-дил дилләнән
Ај телли сазларын телли ханымы.

Еј Сары ашыгын севки дастаны,
Еј Молла Чуманын «Исми пүнһаны».
Вагифин көнлүнү гана дөндөрөн
Хумар бахышданмы сүзүлмүсөн сән?

Секаһ — Бир арзунун, бир чырпынтынын
Мин үрөкдөн кэлэн нычгырыглары.
Сону инилтили,
Эввәли чылгын,
Сынмыш бир үрәјин сәс гырыглары...

Гәмдир долајлары о ағлар сәсин.
Ағрылар мајасы,
Шикајәт сүсү...
Бир һимә бәнд олан бир гәриб кәсин,
Көнүл нычгыртысы, ич һөнкүртүсү!

Данышыр, башындан өтүб кечәни.
Бә'зән үсјан едир,
Бә'зән инләјир.
Кизли дәрәләринә јандырыр сәни,
Мәтләби каһ ачыр,
Каһ дүјүнләјир.

Әлилә салдыгы кор дүјүнүнә
Дилилә јалварыр: «Тез ачыл» — дејир.
Өтән кечмишини гојуб өнүнә
Бајаты чагырыр, она дил дејир:

Араз кәлди, јан ахды,
Дибиндә мин чан ахды.
Вәтән сары баханда
Үрәјимдән ган ахды.

Дағларын синәси нә?
Күн галхыб синәсинә
Аләмә сығмаз башым
Сығыбдыр синәсинә.

Әзизижәм күл олдум.
Јандым, ахыр күл олдум.
Бир дилбилмәз гуш идим,
Охудум, бүлбүл олдум...

Секаһ — наләсинә алышан көнүл,
Алову тәссүф, көзү хатирә.
Кечмиши јангыјла данышан көнүл,
Газанчы ағрылар, өзү хатирә.

О дејир, дилилә аманын, аһын:
— Тале бир үрәјә көр нечә гыјмыш!..
Мәним чәкдикләрим, һансы күнаһын,
Һансы бәд әмәлин өз баһасыјмыш!?
Бу дәрәдә бағлады мәни ким? — дејир.
Бәминдә, зилиндә о «нејлим»? — дејир.

Дәрдимин јүкүнә таб кәтирмәди,
Әјилиб гырылан будаға нејлим?
Дәрәләр кечмишәм дағлар ашмышам,
Көнлүмдә дикәлән бу даға нејлим?

Күнаһым нә олду, мәни дәмәдәм,
Дүзәндә кәсдиләр, дағда битмишәм,
Исти нәфәсимлә гар әритмишәм,
Шахтаја дөзмүшәм, сазаға нејлим?

Мән данышан заман бир кимсә динмәз.
Сәсим су јандылар, сөзүм билинмәз.

Бөжүк арзулара дүнја бир гәфәс,
Дилимә вурулан гадага нејлим?

Мән од һарисијәм, од мәнә һәмдәм,
Күнаһ мәндә дејил, дашы әритсәм.
Буз тутар, јај күнү булага кетсәм,
Нејлим, буза нејлим, булага нејлим?

Данышды!

Көрдү ки, динләјәнләрин,
Башындан од чыхды, көзләри долду.
Дәрдилә, гәмилә башгаларына
Әзаб вердијинә пешиман олду.

Деди: — Бу да кечәр, ахы нејләмәк?
Һәмишә олмаз ки, јер үзү күндүз.
Белә јараныбдыр бу чәрхи фәләк,
Бир үзү кечәдир, бир үзү күндүз.
Еј мәним үрәјим, сән өз көзүңлә
Кечәни кечә көр, күндүзү, күндүз!
Өз әлләринлә
Көнүлләр шад едән әмәлләринлә
Јолуна күл дүз!

Нә дејир көнлүмү ојмагла, ојулмагла секаһ?
Көзә көз јашлары тәк бир белә долмагла секаһ?

Көнүл һычгыртысы, гәлб атәши, чан јанғысыдыр!
Сән мәним көз јашым ол, чагла секаһ, чагла секаһ!

Анамын өз сүдүтәк сән һалалымсан һалалым,
Нә дејирсән, мәни мәндән белә алмагла секаһ?

Бизи дүнјанын о, дар чәрчивәсиндән чыхарыр,
Дәли халлардакы һөнкүртүјә далмагла секаһ.

Онун һәр пәрдәси аһ, һәр бәми гәм, һәр зили од,
Гәлбә атәш чиләјир, һөкм еләјир агла секаһ.

Вәхтијарын да көнүл телләри титрәр беләчә,
Дејәр аһәстәчә һеј: «Агла секаһ, агла секаһ!»

РАСТ

Бухары башында ел ағсаггалы,
Әјләшиб

гәлбини ачыр сүфрә тәк.
Данышыр, анбаан дәјишир-һалы
Зоғал чубугуну түстүләдәрәк.

Сөзләри бәм симдән зил симә дүшмүш.
Данышыр бир әсрин өз јарасыны.
Данышыр арамла,
тилсимә дүшмүш
Бир пәри гызынын мәчәрасыны.

Дағларда көјнәјән Мәчнундур секаһ,
Раст — онун атасы... Нәсиһәт ејләр.
Мәчнун — сәһралара кәтирир пәнаһ,
Ата — Бу севданы мәзәммәт ејләр.

Раст — мүдрик бир ағыл, дәрин дүшүнчә,
Данышыр тәмкинлә, арамла тәк-тәк.
Секаһ — Бир истәјин, ешгин далынча
Мәләјә-мәләјә гачан бир үрәк.

Раст — чылғын гәлбләрә бир ағсаггалын
Өјүдү, данлағы, әрк етмәсидир.
Бир заман бүдрәјән гәлбин, камалын
Ајылыб өзүнү дәрк етмәсидир.

Секаһ — налэ чэкэн, раст — тэдбирлидир.
Вугарлы, дөзүмлү, о, сэбирлидир.
Јүз өлчүр, бир бичир.

Дүшүнүр дэрин.

Мүһит дэнизи тэк о, лэнкэрлидир.
Онун лэнкэр вуран һэр кушэсиндэ
Дэрин дүшүнчэлэр далдаланыбдыр.
Кизли фикирлэрин сых мешэсиндэ
Арзудан, истэкдэн од галаныбдыр.

Фикирлэр, фикирлэр...

Бир сирдаш олмуш,

Инсана...

Дәрдинэ доландан бэри.

Раст — чаван дејилдир,

О, јаша долмуш,

Мүдрик бир үрэјин дүшүнчэлэри:
Һәјат нэ?

Өлүм нэ?

Өмүр нэ?

Јол нэ?

Гәфлэт јухусуну дағыдан нәдир?
Гышда јаған гары, баһар кәлинчә
Селләрэ дөндәриб ахыдан нәдир?

Дүздә ајаг ачыр дағларын гары,
Һәр вахтын өз гушу, өз будағлары,
Јухудан галдырыб улу дағлары,
Баһар һавасына охудан нәдир?

Чалыр үрәкләри көз, бахышыјла.
Бошалыр көнүлләр көз јағышыјла.

Јерләри, көјләри өз ахышыјла
Һалдан-һала салан бу заман, нәдир?

Һөкмүјлә, гәсдијлә нә дејир заман?
Учурур бир јандан, гурур бир јандан.
Күнәшин башына доланыр чаһан,
Фырланан фырлары, фырладан нәдир?

Ај нә, күн нәдир?

Илк нә, сон нәдир?

Ениши көстәрир бизә дағ кими,
Гараны көстәрир бәзән ағ кими.
Дүнјаны ојнадыр ојунчаг кими,
Гәсди билинмәјән бу ојун нәдир,

Ај нә, күн нәдир?

Илк нә, сон нәдир?

Бир агилин һикмәтли нәсиһәтләридир раст.
Тарих данышан көһнә рәвәјәтләридир раст.

Агил данышыр, чанлы мисаллар чәкир һәрдән,
Бир тәләјин ибрәтли һекајәтләридир раст.

«Үшшаг»да верир сирли суаллар бизә рәнк-рәнк
Ешгин дә чавабсыз галан һикмәтләридир раст.

«Дилкәш» дә пычылдар бизә дүнја кәдәриндән,
Инсанын әдаләтли шикајәтләридир раст.

Өз дәрдини гышгырмаз, о, аһәстәчә сөјләр,
Лакин эзабын сон дәмни, сәрһәдләридир раст.

Дүнјаны көзәл көрмәк үчүн гурбана һазыр,
Инсанларын илк арзусу, нијјәтләридир раст.

Еј Бәхтијар, аһ атәши сөз рәнкинә кирмөз,
Һәм дәрдли гүруб чағы, вә һәм дан јеридир раст.

А М А Н О В Ч У

Марал енди сэрчешмэјә.
Сэрчешмэдән су ичмэјә.
Билмэди ки, пусгудадыр
Бэрэсиндә «аман овчу»
 јаман овчу
 залым овчу,
габырғасы галын овчу.
Гачды, бир аз араланды.
Шараг-шараг!
Күрәјиндән јараланды.
Гачаммады... о дајанды.
Көј чәмәнлик гызыл гандан
 ода јанды...
Дөндү, бахды јазыг-јазыг,
 мәлул-мәлул,
Овчу, сәнин голун сына!
Нечә гыјдын бу дағларын
 маралына?
Көзләрдәки о чарәсиз јалварыша
 нечә дөздүн?
Аман овчу,
Түфәнкини чијнинә сал,
 Бир кері дөн.
Бир ора бах.
Бу дәһшәтә кол титрәди,
 күл үшүдү.
Бахышдакы о јалварыш
 нәғмә олду,
 Дилә дүшдү:
«Аман овчу, вурма мәни,
Мән бу дағын маралыјам.
Јаралыјам, јаралыјам!»

Нәғмәләрин истисинә
Гызындыгча донуруг биз,
Һејкәлләшир һејрәтимиз.

Ј А Г Ј А Г Ы Ш

Ағ јел әсир
Ағ булудлар
Топа-топа,
Тел-тел әсир.
 Ағ јел әсир,
 Памбыгланан булудлары
Кола, коса
 аса-аса...
Ағ јел, ағ-ағ күл битирир.
Јағышы да ағ кәтирир.
Көјдә булуд дамар-дамар.
Бу ағ јағыш
Дүз торпағын
 илијинә
 дамар, дамар...
Оғул-ушаг күлә-күлә
 чыхар чөлә.
Үз исланар, көз исланар.
Оғлан гачар,
 гыз исланар.
«Јағ јағышым, јағ јағара.
Даш ағара, дағ ағара.
Ағ булудун тој күнүдүр,
Кир мағара,
 Јағ еј јағыш,
 Вур нағара!..»
Јағыш јағыр,

Үрәјинин јангысына
 дағын, дашын.
 Тут учундан сән көјә чых,
 бу јағышын.
 Шырылдајыр навалчалар,
 Гопуб дүшүр будағындан
 кал алчалар.
 Архлар дашар, сел ојнајар,
 көј әл чалар...
 Селләр јыхар бәрәләри,
 Дилләндирәр
 дибсиз «узун дәрә»ләри...
 «Узун дәрә» —
 «Шүштәри»мдән гопуб дүшдү
 Селләр, сулар чағылдајан
 Узун-узун дәрәләрә.
 Әлван-әлван навалардан алдығымыз
 навалар да
 Өз сөзүдүр көнлүмүзүн,
 арзумузун, дәрәләрә...
 Көј тутулар,
 Бир тәрәфи ачыг олар,
 Ачыг јердән күн чыртдајар.
 Дејәрләр ки, инди күнәш
 Булудлара олду күнү.
 Ачыб гызыл сачларыны
 Күнәш јујур әл-үзүнү...
 Бәс бу нәдир? Бәс бу нәдир?
 Бу да өзкә бир нәгмәдир.

 Јағыш кәсир...
 Говғасы да битир демәк
 көјүн, јерин.

Көјүн тәмиз ајнасына
 әкси дүшүр
 чичәкләрин...
 чичәк ачыр сағдан сола

 көјүн тағы.
 Көј үзүнә чәтир чәкир
 көј гуршағы...
 «Фатма нәнә һана гурур»
 Һанадакы рәнкләрә бах...
 Китаб кими о, охунур
 вараг-вараг.
 О — үрәјин каһ гүссәли,
 Каһ фәрәһли һалларымы?
 О муғамын әлван-әлван халларымы?
 Һәр кушәдә нечә-нечә
 рәнк чағлајыр
 Сәсләр елә әнkindир ки,
 Ачыб кениш голларыны
 Бу дүнјаны гучаглајыр.
 Әфсанәви нәнәмизин
 Үрәјинин телләриндән
 Һанасына бәнд етдији сүсләрә бах.
 Сәсләрдәки рәнкләрә бах,
 Рәнкләрдәки сәсләрә бах...
 Каһ да олур, јағыш кәсмир,
 Елә јағыр, јағыр јенә...
 Нә әкинә кедән олур, нә бичинә.
 Чијинләриндә һәјат јүкү дағдан агыр.
 Бир јандан да јағыш јағыр.
 Сәпәләнир сола, саға
 Аман вермир көз ачмаға...
 Нејләмәли?
 — Пас атыбдыр ораглар.

Зэмиләрдә диш гычадыр
алаглар.
Һәр гапыдан паҗ умуб
Году кәзир ушаглар:
«Году, году дурсана
Чөмчәни долдурсана...»
Әкин-бичин ешгинә,
Үрәк яныр,
дил яныр.
Бизим маһныларымыз
Бә'зән белә жараныр.

САҖАЧЫЛАР

Дүздә гызыл бүркүҗә
Дағда, борана дүшдүк.
Җаҗда даға үз тутуб
Гышда арана көчдүк.

Гышда дәҗә евимиз
Җаҗда алачыг олду.
Гәлбимиз тәк, евимиз
һамыҗа ачыг олду.

Дүшдүк гара, сазаға
Һәм гул олдуг, һәм аға.
Гондуг азад гуш кими
Биз будагдан будаға.

Сәрһәд танымардыг биз,
Архаландыг дағлара.
Ләпиримиз јол ачды,
Јахына, узаглара...

Гојун-гузу бәсләдик.
Дағ бизә сирдаш олду.
Җаҗлагларын чичәји
Бизә әјин-баш олду,

«Нәнәм гојунун ағы
Доланды, кәлди дағы.
Чобана чарыг бағы,
Гызлара чәһиз ағы...»

Нәнәм а дәли гојун,
Доланыб кәли гојун.
Кәлинләр күзәминдән
Тоһуҗар хәли гојун.

Нәнәм, а назлы гојун,
Гырговул көзлү гојун.
Пендири кәсмә-кәсмә
Гатығы үзлү гојун...»

Дағлардакы суларын
Сәси,

нәғмәмиз олду.

Дағларын сел сују тәк
Гәлбимиз тәмиз олду.

Дағлардан алдығымыз
Нәғмәни

гәлбимизин
Фәрјадына чевирдик.
Арандан кәсдијимиз
Гарғы түтәҗә вердик.

Биз нәғмәҗлә ојаныб
Нәғмәҗлә дә јатардыг,
Биз гојуну, гузуну,
Нәғмәләрлә отардыг...

«Нөнәм а нарыш гојун,
Јуну бир гарыш гојун.
Чобан сәндән күсүбдү
Сүдү вер барыш, гојун».

Уча даглар, шиш гајалар бојунча
Зилә чәкәр бајатыны чобанлар.
Бу сәсдәки мәләһәти дујунча
Гојун-гузу ота кәләр, дил аилар.
Кичик-кичик архларым —
Бајатылар- сајачылар, лајлалар —
гајалардан сызылар,
Дәрәләрә һај салар.
Күрә чатар,
Аразыма чан атар,
Бизим мугам дәрјамызы јарадар.

Севинч бизи күлдүрүрсә,
гәм агладыр.

Сөзүн өзү нә аглајыр,
нә дә күлүр,

Амма бизи һәм күлдүрүр,
һәм агладыр.

Јох, сөз дејил, сәсдир ахы,
гәһгәһә дә,
һөнкүртү дә.

Мин чүмләдән даһа бөјүк
мәтләб јатыр

Бирчә ғырыг һөнкүртүдә.
Көнүл сәси — көнүл дәләр.
Нәгмәләрин әввалидир
һөнкүртүләр, гәһгәһәләр.
Бәлкә инсан

Севинчини, кәдәрини
нәгмәләрлә сөјләмәзди,
Бизим кими һөнкүр-һөнкүр ағласајды,
гаһ-гаһ чәкиб күлсәјди сөз.

Јох, нәгмәләр јаранмазды,
гәлбимиздән кечәнләри
Тамам дејә билсәјди сөз.
Сөздән әввәл сәс јараныр,
Нәгмәләрдир илк дилимиз.
Нәгмәләрдир

сөзүмүзүн, фикримизин
ибтидасы,

Нәгмәләрдир
дилимизин әлифбасы!

Даш үрәкләрдә јаныб дашлары сындырды мугам.
Һагга дүшмән оланы һагга тапындырды мугам.

Нә куман ејләмисән ондакы тилсимләри сән,
«Күрү аһыјла гурутду», «Салы јандырды» мугам.

Онун һәр кушәси бир хатирә, бир чанлы китаб,
Кечилән јоллары һәрдән бизә андырды мугам.

Су чиләр кинли үрәкләрдә гәзәб тонгалына,
Нечә гәсдин өнүнү кәсди дајандырды мугам.

О — үрәк јангысы, көз јашлары, бир чәнкә булуд,
Өјадыб јаддашы, вичданы утандырды мугам.

Дәфн един сиз мәни забул секаһын мајәсинә,
Дејирәм, бәлкә мәни бир күн ојандырды мугам.

Чох китаблар охудум, зәни еләдим, Бәхтијарам,
Мәнә чох мәтләби аһәстәчә гандырды мугам.

1974.

БӘХТИЈАР ТАЛЕЛИ БӘХТИЈАР

Бәхтијар Ваһабзаде һаггында сөз демәк үчүн хәялән 30 иллик бир узаглыға, илк кәнчлик илләринә гајытмаг истәјирәм.

Мүһарибәнин гызғын чағлары иди. Адлы-санлы сәнәткарларымызын бәзиләри әлиһә силәһ алыб одлар ичәрисиндә вурушур, бәзиләри исә тез-тез дөјүшчүләрә гонаг кедиб, онлар үчүн өз јени әсәрләрини охујур, гәләбәјә руһландырырды.

Белә бир вахтда... «Коммунист» гәзети нәздиндә кәнч јазычылар дәрнәји фәал вә сәмәрәли ишә башлады. Кәнч истәдадлар бураја ахынла кәлди. «Коммунист» гәзетинин о заманкы редактору, бу күнкү халг јазычымыз Әли Вәлијев кәнчләрин јарадычылығына бөјүк гајғы вә мәнәббәтлә јанашырды.

Ахын күчлү иди... Мүһарибә нәслинин демәјә үрәјиндә сөзү варды. Јери кәлмишкән гејд етмәк лазымдыр ки, нечә истәдадын һәјата гәдәм гојмасында һәммин әдәбијат дәрнәјинин бөјүк ролу олду. Индики адлы-санлы јазычыларымызын бир чоху әдәбијата илк вәсигәни орда алмышдыр.

Мән Бәхтијары илк дәфә онда көрдүм. «Коммунист» гәзетинин редаксиясында. Ичәри арыг, шүмал бир оглан кирди. Елә арыгды ки, санырдын пенчәји кејмәјиб, чијинә атыб. Елә шүмал оглан иди ки, тәзә пәһрәләнән чинары хатырладырды. Елә һәјәчанла, һәрарәтлә данышырды ки... Бу күн дә һәммин һәјәчан вә һәрарәт онда ејнилә галмышдыр.

Илк көрүш... узун достлуг јолларының илк гәдәми...

Илк көрүш... Говушан әлләрин илк һәрарәти... Сонрадан нә гәдәр илләр кәләчәк, нә гәдәр күләкләр әсәчәк... Лакин о илк һәрарәт өз тәмизлик вә сафлығыла, өз мүгәддәслији вә тәрәвәти илә горунуб сахлана чагдыр. Бу күн мән о илк һәрарәтдән доған достлугла фәхр едирәм.

Бәхтијар сәнәткарлар јурду Азәрбајчанын көркәм-ли шаиридир, дәрин вә ғырылмаз телләрлә өз халгына бағлыдыр. О, ше'римизин классик ән'әнәләриндән гидаланараг өзүнүн мүасир руһлу, мүасир амаллы ше'р дүнјасыны јаратды.

Онун бир ганады дүнәндирсә, бир ганады бу күндүр. Өзү исә сабаһа учан бир гартала бәнзәјир... Онун һаггы вар ки, десин:

Мән һагг-һесаб истәјирәм
Кечәләр күндүзүмдән;
Нараһатам, наразыјам
Өмрүм боју өзүмдән.
Бизим сәнәт дүнјасынын
Ғырыг телли сазыјам.
Бирчә бундан разыјам ки,
Өзүмдән наразыјам.

Сәнәтин нараһат оғлу Бәхтијар өмрү боју сакитлик билмәјән, ахтаран-тапан, јазан-јарадан әсил шаирдир. Онун ше'ри — онун өз хасијјәтинин ин'икасыдыр. Һәрарәтли... нараһат...

Бәхтијар бәхтијар талели шаирдир. Сәһрли Шәки дағларынын гучағында илк дәфә көз ачыб аддым атан Бәхтијар бу күн өз ше'рилә елләри, өлкәләри долашыр. Мисралары нәғмә-нәғмә додағларда кәзир. О, нәинки Советләр јурдунда, сәрһәдләримиздән чох-чох узағларда да мәшһурдур. Онун ше'ри бир үрәкдән ганадланыр, мин-мин үрәји иситмәк үчүн. Онун ше'ри дүнјаја јайылыр өз доғма торпагына гајытмаг үчүн. Бундан да бөјүк сәадәт олармы?

Бәхтијар талели Бәхтијарым мәһһим! Әзиз достум, сәһһин тәһһејин өз күүчүнү Фүзүли мүдриклијиндән алып. Сәһһин тәһһејин Вағиф булагындан бұллар су ичиб. Сәһһин тәһһејин М. Ф. Ахундов чыгырларыла адлајыб Сабир шеһһиндән гыдаланыб...

Сәһһ Сәмәд Вургундан дәрә алмысан. Өзүн нсә али мәктабдә бу күн Сәмәд Вургундан дәрә дејирсән. Неч дә тәһһадүфи дејилдир ки, сәһһин һәмизәдлик вә доктор-луг диссертасијан да Сәмәд Вургундан олмушдур.

Бу гәдирбилән тәһһәбәһһин өз бөјүк вә унудулмаз мү-әллиһһинә сәһһдә вә мәһһәббәт әләмәтидир.

Бах, сәһһин күүчүн дә, әзиз достум, елә бундадыр. Өз әһһәһһәһһәһһинә сәһһагәтдә... Өз халгына, өз дөврүнә бағлы-лыгдә...

Сәһһә тәһһә үфүгләр арзулајырам, ғартал ғанадлы достум.

НӘБИ ХӘЗРИ

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Ленинлә сәһһбәт	5
Дөрд јүз он алты	40
Јоллар — огуллар	137
Ғијмәт	192
Муғам	208

Вагабзаде Бахтияр Махмуд оглы

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В двух томах

Том 2

(на азербайджанском языке)

Редактору *Мирзэ Мүштаг*. Рассамы *А. Гәдіров*.
Бәдди редактору *Н. Нәсиров*. Техники редактору *С. Бағырова*.
Корректорлары *М. Мурадова*, *А. Гүсәйнова*.

Яғылмаға верилмиш 30/XII-1974-чү ил. Чапа имзаланмыш
4/IV-1975-чи ил. ФГ 01603. Қағыз форматы 70×90¹/₂. Қағыз № 2.
Физиқи чап вәреғи 7,875. Шәрти чап вәреғи 9,21. Учот нәшр.
вәреғи 10,3. Сифариш № 8. Тиражи 40 000. Гижәти 1 ман 13 гөл.

Азәрбајҹан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријат.
Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәси
Азәрбајҹан Дөвләт Нәшријаты, Бақы, Гүсү Нәчыјев күчәси, № 4,
26 Бақы комиссары адына мөтбәә, Әли Бајрамов күчәси, № 3.

HF - 144/100

ман. 13 гэл.